

AZ ÁRPÁD-KORI BUDA NYOMAI A PILISBEN

Noszlopi Németh Péter

ELŐSZÓ

A szerző 15 évi kutatómunkájának eredményét közli ebben a tanulmányban. A magyar történelem ún. "*fehér foltjára*" világít rá, amikor számos, ezt igazoló irodalommal alátámasztva, valamint helyszíni vizsgálódásai alapján arra a megállapításra jut, hogy az Árpád-házi királyok fővárosa Ós-Buda-vára (Vetus-Buda)—Alba Regia—Ettelburg—Herculia—Sicambria – a Pilisben, a Dunakanyarban: Esztergom—Dömös—Dobogókő által határolt területen volt.

Ezzel a kérdéssel a múlt század óta napjainkig többen is foglalkoztak, de hivatalos állásfoglalás nem történt ez ügyben.

Tanulmányát a szerző 1955-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Történettárának "*Árpád-kori Buda nyomai a Pilisben*" címmel, majd a Magyar Tudományos Akadémiának nyújtotta be "*Attila és az Árpádok romvárosa a Pilisben*" címmel.

A szakma (történészek és régészek) felháborodással reagált a szerző állításaira, két okból is. Először azért, mert az Árpád-házi királyok székhelyét korábban Óbudán, majd Székesfehérváron keresték és vélték megtalálni (Alba Regia), – másrészt, mert a szerző nem volt szakmabeli. A sajtó hosszú éveken keresztül foglalkozott az ügygel. Sok cikk jelent meg a napilapokban, a szerző nevének említésével, vagy anélkül erről a témáról.

A szerző 1962-ben előszö- a "*Képes Magyarorszáiban*", majd 1967-ben a "*Budapest*" c. folyóirat júliusi számában ismertette rövidítve a tanulmányokban foglaltakat.

A külföldi magyar sajtót nagyon érdekelte ez a téma. A hatvanas évektől kezdődően rendszeres írásbeli kapcsolat alakult ki a szerző és a tengeren túl megjelenő magyarnyelvű lapok szerkesztőivel, akik a 60-70-es években folyamatosan közölték a szerző által rendelkezésükre bocsátott anyagot. Így Kanadában, az USA-ban, Ausztráliában a "*Magyar Élet*", a "*Magyar Történelmi Szemle*" és a "*Magyar Múlt*" c. lapok.

A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutatócsoportja 1959 óta, – majd később a visegrádi Mátyás Király Múzeum is fo-

lyamatos ásatásokat végez a Pilisben. A feltárt leletanyag hivatalos elismeréséről, kiállításon történt bemutatásáról a mai napig nincs tudomásunk.

Németh Péter 1971 óta halott. Nehéz életkörülményei, valamint hirtelen halála nem tette lehetővé, hogy egy rendezettebb, stílusában csiszoltabb munkát hagyjon hátra. Minden igyekezete a kutatás anyagának megbízhatóságára, helytállóságára irányult. Az érdeklődő olvasó megfelelő, eredeti dokumentációkkal, irodalommal alátámasztott anyagot kap kézhez. Így módjában van véleményt alkotni a X—XIII. századi pilisi Ó-Budavár létezését illetően.

1997. március

Németh Péterné

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ	2
TARTALOMJEGYZÉK	4
AZ ÁRPÁD-KORI BUDA NYOMAI A PILISBEN.....	5
ÓBUDA = VETUS-BUDA?	7
ÁRPÁD SÍRJÁTÓL ATTILA VÁROSÁIG	7
ÉS AQUINCUM?	12
A BUDAI KÁPTALAN	15
OFEN = PEST = KEMENCE.....	17
NYOMOZÁSOK ÁRPÁD SÍRJA UTÁN	18
A SCHÖNWÍSNER-KORSZAK.....	24
MODERN TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI KUTATÁSOK	32
ALBA ECCLESIA A RÉGÉSZETI LELETEK TÜKRÉBEN	36
AZ ÓBUDAI KIRÁLYNŐI VÁR.....	37
AZ ÓBUDAI PRÉPOSTSÁGI TEMPLOM	40
A PÁLOSOK SZENTLŐRINCI KOLOSTORA	41
TÉRKÉPEK ÉS OKLEVELEK VALLATÁSA.....	43
HERCULIA.....	43
ATTILA SÍRJA, ÁRPÁD SÍRJA	48
AQUINCUM = ÓBUDA – NEM SICAMBRIA.....	51
ÓBUDA = ALT-OFEN = Ó-PEST	54
<i>Basaharc-Vasarc-Vasvár.....</i>	<i>59</i>
<i>Árpádvár és környéke.....</i>	<i>62</i>
<i>Rézbányászat a Pilisben .....</i>	<i>64</i>
<i>Vetus-Buda pusztulása.....</i>	<i>68</i>
OKLEVELEK VALLOMÁSA.....	70
<i>Az esztergomi nagy út.....</i>	<i>70</i>
<i>Villa De Aqua Calida (Melegvíz falu) .....</i>	<i>73</i>
<i>Órs földje.....</i>	<i>75</i>
<i>Guerchey falu .....</i>	<i>76</i>
<i>Passanduk falu.....</i>	<i>78</i>
<i>Géza király piaca.....</i>	<i>79</i>
<i>Egy eltűnt Duna-sziget.....</i>	<i>81</i>
<i>Még egyszer: Villa de Calidis Aquis.....</i>	<i>83</i>
<i>Dömös és tartozékai .....</i>	<i>94</i>
<i>Kurszán vára = Cuppan vára.....</i>	<i>95</i>

AZ ÁRPÁD-KORI BUDA NYOMAI A PILISBEN

Közel 200 éve foglalkoztatja a magyar tudományos világot az a kérdés, hogy a mai Budán és a mai Óbudán hol fekszenek az Árpád-kori építkezések maradványai.

Több mint 100 év óta úgyszólván megszakítás nélkül folynak az ásátások fővárosunk mai területén Attila, Árpád és a magyar királyok sírjainak felkutatására, az Alba Ecclesia (Fehéregyház), a hatalmas prépostsági templom, az Árpád-kori vár és sok más, a korabeli írásokból ismert, valamikor az ősi Budán (Vetus-Budán) létezett épület maradványa, romjai után, majd a mai Buda várhegyi területén a késői Árpádkori építkezések után is.

Ez a sok kutatás sok sikertelenséget jelentett. Végeredményben az ásátások egyetlen esetben sem vezettek a várt eredményre az Árpád-kori teletek feltárása tekintetében. Természetesen a kutatások vezetői általában igyekeztek ásatásaikat sikeresnek feltüntetni, ez az oka annak, hogy az óbudai ásátások eredményességéről a kutatók véleménye megoszló. Sokszor még komoly kiadványok is azt a szempontot képviselik, hogy a régi Buda ismert épületeinek maradványait a mai Óbudán már megtalálták, romjait kiásták. Ha azonban a kutatások részleteit vizsgáljuk, leírásait, az egyes kutatásokról szóló szakjelentéseket ellenőrizzük, akkor arra kell gondolnunk, hogy legfeljebb csak többé-kevésbé elfogadhatóan megfogalmazott magyarázgatásokról, bizonytalan alapokon nyugvó teoretikus feltevésekről van szó, és ez azért van így, mert a *mai Óbudán egyetlen esetben sem sikerült megtalálni a régi Buda kétségtelen nyomait*. A tudományos történelemkutatás emiatt eddig csak ezeknek a bizonytalan feltevéseknek alapján dolgozhatott a mai Óbuda, a mai Buda és a régi Buda múltjának megállapítása érdekében. Elgondolható, hogy ez milyen károsan befolyásolhatta egész történetírásunkat.

Sok éve foglalkozom a Pilis-hegység kulturális múltjával. 1955-ben jelentettem a Magyar Tudományos Akadémiának és a Nemzeti Múzeumnak, hogy a Pilisben ezeknek a kutatásoknak eredményeképpen sikerült megtalálnom az Árpád-kori Magyarország központi királyi székhelyének nyomait, romjainak maradványait.

Annak a városközpontnak nyomaira akadtam, mely valamikor magába foglalta az ősi Budavárát (mely a krónikák adatai szerint Attila városára épült), Alba Ecclesiát (Fehéregyházát), a vezérek és királyok temetkezési helyét, stb. Az Akadémiának adott részletes jelentésben kifejtettem azt a nézetemet, hogy a mai Óbudán és Budán történt eddigi kutatások téves elgondolások alapján indultak el és ezért nem vezethettek eredményre az Árpád-kori épületek romjainak felkutatása tekintetében, valamint, hogy véleményem szerint a régi Buda nem a mai Óbuda területén, hanem a Pilisben volt.

Miután elgondoláscím a régi Buda helyrajzi fekvéséről merőben ellenkező az eddigi felfogással, ezért többen mereven elutasították teóriámat. Tekintettel azonban arra, hogy a Buda múltjával foglalkozó tudományágak kutatóinak munkássága nem csekély áldozatot követel, ezért minden lehetőséget fel kell használni annak érdekében, hogy a Buda múltjával kapcsolatban felmerült kérdésekre minél előbb kielégítő választ kapjunk. A kutatómunkák egyszerűen sikeresek lesznek, ha a régi Budát nem a mai Óbudán, hanem a Pilisben keressük.

Az Árpád-kori Buda helyrajzi fekvését illetően a régészek az utóbbi időkből nem is vetettek fel kérdést. Minden esetben elfogadták a régebbi kutatók által követett gyakorlatot, azt, hogy a régi Buda azonos a mai Óbudával. Így természetesen az az állítás, hogy ez a régi Árpád-kori városközpont nem a mai Óbudán, hanem a messzi Pilis erdő borította hegyei között létezett valamikor, merésznek és megdöbbenőnek [...]

Ám ha megvizsgáljuk az eddigi kutatások leletanyagát, ha mérlegeljük a 200 éve folyó nyomozás eredményeit, azt kell megállapítanunk, hogy okvetlenül szükség van az eddigi elképzelések felülvizsgálatára, a nézetek revíziójára.

Az eddig elért kutatási eredmények szigorúbb átvizsgálása után ugyanis azt kell feltételeznünk, hogy az eddig Árpád-korinak gondolt óbudai leletek kormeghatározásánál csak azért ismerték el azok Árpád-koriságát, mert az volt a feltevés, hogy miután a leleteket a vélt régi Buda területén találták, és mivel a régi írások szerint a régi Budán voltak Árpád-kori építkezések, így a talált leletnek Árpád-korinak kell lennie. Csak a kényszer hatása alatt elfogadott eredmények ezek, olyanok, amelyekkel a meglévő űrt kellett betölteni. Komoly vizsgálat után az óbudai "Árpád-kori" leletek nem állják ki a

kritikát, és semmi esetre sem alkalmasak arra, hogy bizonyítsák a mai Óbuda azonosságát a régi Budával.

Óbuda = Vetus-Buda?

Elsőként fel kell vetnünk azt a kérdést, mikor indult meg az óbudai kutatás-sorozat, milyen leletekre támaszkodtak a kutatók, és milyen tudományos adatok birtokában kezdték keresni a régi Árpád-kori romokat, az ősi Vetus-Budát a mai Óbuda területén?

A Buda helyrajzi történetével foglalkozó eddig megjelent tudományos művek és dolgozatok közül különösen *Schoenwisner, Salamon, Rupp, Gárdonyi, Csemegi, Bártfai, Szabó László* és legutóbb *Györffy György* műveiben található bővebben helyrajzi adatok a régi Budáról. Mindezek a gyűjtések azonban sajnálatosan abban a tudatban készültek, hogy a régi Buda azonos a mai Óbudával.

Minden kutató kivétel nélkül elismerte azt, hogy a mai Budát egy régi, hagyományokban gazdag, előzőleg már létező másik Buda nevű helység után nevezték el Budának. Régebben ezt a helységet Pestnek, a mai budai Várhegyet, a rajta épült várat Pest-hegyi várnak nevezték. Nem lehet az sem kétséges, hogy annak a helységnek, amelyről ezt az új, gyorsan fejlődő várost a lakosság elnevezte, hosszú évszázadokig vezető, nagyon nevezetes helynek kellett lennie, mert különben a király új városát nem nevezték volna el róla.

A sok történeti, krónikás, valamint okirati adat összegyűjtése és azok megvizsgálása, a különböző szerzők egyéni megvilágításával sem vezetett soha arra az eredményre, hogy bármelyikük megoldotta volna a régi Buda és a mai Óbuda helyrajzi adatainak összeegyeztetését, illetve azonosításának kérdését. Sőt, Györffy II. András és I. Lajos királyok 1212 és 1355-ben kiadott, az itteni kutatások alapjául szolgáló határjárási oklevelének tanulmányozása után a régi Buda és a mai Óbuda határai egyezéséről végső következtetésként ezt írja:

"A határjárási iratokban szereplő fix pontok fekvését nem ismerjük minden kétséget kizáróan".

Árpád sírjától Attila városáig

A mai Óbuda és a régi magyar oppidum, az ősi Budavár (Vetus-Buda) azonosításának kérdése és a helyrajzi adatok egyezte-

tésének munkája akkor indult meg, amikor a mai Óbuda területén kezdték keresni Árpád vezér sírját. Gárdonyi Albert erről a következőket írja:

"Az általános érdeklődés csupán attól kezdve fordult Fejéregyháza felé, mikor a Névtelen Jegyző munkája 1746-ban ismeretessé vált. Katona István 1790-ben ennek alapján kezdte keresni Árpád sírjának felkutatása céljából a hajdani Fehéregyházát, mert már nem támaszkodhatott az óbudai lakosság helyi ismereteire..."

Nézzük tehát, mit is mondanak Budáról a középkorból származó krónikák és más írásos adatok.

Először is vegyük elő ismét a már oly sokszor forgatott Anonymus-gestát. Az I. fejezetben már szól Attila városalapításáról:

*"Kinek is nemzetségéből származott azon nagyhíres és hatalmas Athila király, ki az úr születésének 451. esztendejében a scythia földről kiszállva hatalmas erővel Pannónia földjére jöve, s a rómaiakat megfutamítva, az országot elfoglaló, és királyi lakot alkota magának a Duna mellett, a hév vizek fölött, és minden régi műveket, melyeket ott talált, megújított és körül igen erős kőfállal megépítte, melyet magyar nyelven most Budavárnak, a németek pedig Eczilburgunak neveznek."*¹

Figyelemreméltó utalások vannak Anonymus gestájának XLVI. fejezetében is Attila városáról:

"Átkelvén a Dunán, tábort ütének (Árpád és a honfoglaló magyarok) a Duna mellett a felhévvizekig. S ennek hallatára a Pannónia földjén lakó rómaiak mind futással menték életüket. Másnap pedig Árpád vezér és minden előkelői, Magyarország minden vitézivel egyben, bemenének Athila király városába, és megnéznék mind a királyi palotákat, némelyeket földig rontva, némelyeket nem, és szerfölött bámulják vala mindazon kőépületeket, és kimondhatatlanul örvendének, mivelhogy harcz nélkül

---

1

bévenniük sikerült Athila király városát kinek nemzetségéből származott vala Árpád vezér."

"És naponta vendégeskednek nagy örömben Athila király palotájában... Akkor Árpád vezér és övéi örömlükben húsz napig maradának Athila király városában... S ugyanazon helyen ada földet Kundunek, Kurzan atyjának, Athila király városától... és fiának ada egy várat a maga népének védelme végett. Kurzan aztán azon várat tulajdon nevére nevezette, mely név a mai napig sem ment feledésbe."

A továbbiakban még a XLVII. és az L. fejezetben van rövid említés téve Attila városáról, de már Ecilburg néven. Mindkét esetben arról tudósít a krónikás, hogy Árpád vezér innen kiindulva hogyan ment hadba Pannónia meghódítására.

Árpád vezér temetéséről esik szó az LII. fejezetben:

"Ezek után urunk születésének 907. esztendejében Árpád vezér elköltözék e világból, ki is tisztességesen lőn eltemetve egy kis patak forrása fölött, mely egy kőmederbe folyik alá Athila király városába; holott is a magyarok megtérése után egyház épült, melyet Albának (Fehéregyháznak) neveznek, boldog szűz Mária tiszteletére."

A Névtelen krónikás leírásában rejtlő, már igen sokszor taglalt hibákat is figyelembe véve, mégis észlelnünk kell néhány olyan igazságot, melyet tényként fogadhatunk el.

Anonymus Árpád-kori királyi környezetben élő pap volt. Gestája írásakor számolnia kellett kortársai, udvarbéli főurak, egyházi kollégái, felettesei és tanítványai kritikájával. Ez pedig arra kényszerítene, hogy az általánosan ismert tényekkel ellentétes adatokat ne írjon művébe. Kitalált meséket tehát nem írhatott le. Amit megírt, annak – legalábbis az akkori körülményeknek –, az akkori közfelfogásnak meg kellett felelnie.

Így az Árpád-kori királyi székhely helyrajzi adatában nem tévedhetett, annak a valóságot kellett tükröznie.

Az a leírása tehát, hogy Árpád Attila székhelyén ütötte fel tanúját és ez lett az Árpád-kori Magyarország királyi székhelye, azt jelenti – és minden bizonnyal az akkori felfogást tükrözi –, hogy a

magyarság fejedelmi udvara tényleg egy régi, jelentős városban, várban telepedett le.

Ezt a várat az akkori közvélemény kétségtelenül Attila várának ismerte, ezt Anonymus többször is megírta. Ismert volt ennek a várnak az általa szintén többször említett német neve, az Ecilburg is. Az a tény, hogy többször említi a "*civitatem Athilae regis*" elnevezést, azt is kétségtelenné teszi, hogy az az "*Ecilburg*" név Attila, a nagy hun uralkodó emlékét idézi, és semmi esetre sem lehet az Aquincum—Acincum kicsavart változata, mint ahogyan azt egyes régebbi szerzők az Ecilburg elnevezésre magyarázták.

Az Ecilburgu kifejezés, amit Anonymus használ, vitathatatlanul Attila várát jelenti, mert a Niebelung-énekben is ez az Etzilburg szerepel mint Attila vára, és az ebben megénekelt, Attilával kapcsolatos vonatkozások bizonyossá teszik azt, hogy ez az Etzilburg név nem valami régi városnév elferdítéséből származik, hanem Attila székhelyét jelenti. A Niebelung-ének és az Anonymus-gesta származási idejét figyelembe véve, ez az adat a kor álláspontját tükrözi.

Anonymus tehát, mint láttuk, határozottan állította, hogy a honfoglaló magyarok Attila székhelyére telepedtek.

A Névtelen Jegyző gestájának az Attila-város létezését igazoló kitételeit nagymértékben alátámasztotta az a körülmény, hogy a másik ismert középkori krónikásunk, Kézai Simon mester, aki a magyar királyi udvar szolgálatában állott –szintúgy, mint Anonymus –, a XIII. századból származó krónikájában igen határozottan állítja, hogy a magyar királyok székhelye Attila városának helyén alakult ki.

A Kézai-krónika a hunok történetét tárgyaló részében (II. fejezet 4.) említi először Sicambriát olyan vonatkozásban, hogy a hunok ott keltek át a Dunán. Később (III. fejezet 4.) Buda megöletéséről szólva, a következőket olvashatjuk:

"Eisenachból osztán, miután ott udvart tartott, Ethele megindulván Sicambriába vonala, hol testvérét Budát tulajdon kezével megöle, s testét a Dunába vetteté, azért, hogy míg ő a nyugati részeken harcszolt, a közte és testvérei közt megállapított határon uralkodásában túl ment vala, minthogy Sicambriát maga nevérol nevezette. És mivel Ethele király a hunoknak és más népeknek megparancsolta volt: hogy azt Ethele városának hívják: a néme-

tek a tilalomtól félve azt Eczelburgnak nevezték; de a hunok azon tilalommal keveset gondolva mint előbb mai napig is Ó-Budának hívják." –

Majd az 5. -ben:

"...miután tehát ezeket így végezte, öt esztendeig folyvást Sicambriában nyugodott, őrszemeit a világ négy része felé szétosztván."²

Az ez ideig nagyrészt mesének tartott Attila-város kérdését vizsgálva, a következőket lehet megállapítani:

Priscos Rhetor leírásából kiindulva, eddig minden esetben azt a megállapítást tették kutatóink, hogy Attila nyilvánvalóan sátorlakó nomád volt, mert a régi görög szemtanú sátorban találta, és ebből a környezetéből adott leírást. Még az is lehet igazság azonban, hogy Attila táborban volt, amikor a Priscos-féle görög követséget fogadta, valahol hadi úton vagy országjárás közben, így nem is láthatták valódi székhelyét.

Ebből a tudósításból kiindulva elterjedt az a nyilvánvalóan téves nézet, hogy Attila olyan barbár vezér volt, aki csak sátorban vagy lóháton érezte jól magát. Nem vették figyelembe, hogy Attila valószínűleg már európai születésű volt, hogy római ifjakkal együtt nevelkedett, nevelői római tanárok voltak, és nyilvánvaló, hogy igényei sem különböztek a római főúri igényektől, több nyelven beszélt, és korának legműveltebb uralkodója volt.

Attila-város helyének holléte mind mostanáig tisztázatlan kérdés maradt, pedig az Attila-várra utaló adatok azt mutatják, hogy valószínűleg mégis volt összefüggés a hunok vezérének székhelye és a honfoglaló magyarság elhelyezkedése, központi helyének megválasztása között. Attila székhelyét hosszú évtizedeken keresztül az Alföld síkságán képzelték el kutatóink. Priscos Rhetor leírását, mely szerint Attila háza vagy palotája tiszta fából volt, úgy értelmezték, hogy Attila városa, tanyája olyan helyen állt, ahol nem volt kő. Ma ezt a feltevést kételkedve kell fogadnunk, mert ennek a határozott

---

² Szabó Károly fordítása; az eredeti Kézai-szövegben Ó-Buda Oubuda formában szerepel.

megállapításnak ellentmondanak a legújabb kutatások. Gerő László "*Magyarország várépítésze*" című műve igazolja, hogy a Priscos-féle megjegyzés helytelen és téves következtetésekre vezetett. Gerő László szerint az európai várépítésben kb. a hunok európai betörése idejétől a XI-XII. századig két merőben ellentétes irányzat uralkodott. Európa déli vidékein a várakat ebbe az időszakban is kőből építették ugyan, az ott elterjedt antik hagyományok folytatásaként, de északabbra, az északi népek építési kultúrájának hatására a várak fő építőanyaga a fa volt.

Joggal gondolhatunk tehát arra, hogy Priscos, amikor Attila várába került, ott megcsodálta az általa még nem látott faépítkezésű várat, és ezt írta meg feljegyzéseiben. A nagy hun vezér, aki ismerte a meghódolt északi népek kényelmes favárait, valószínűleg az akkor modernebb irányzatnak megfelelően, fából építtette székhelyén a saját várát is, és ezt csodálta meg Priscos, aki egyébként azt is megírta, hogy Attila fürdője pannóniai kőből készült. Ez a fürdő feltehetően ugyanaz a melegvízfürdő, amelyről azután Anonymus azt írhatta, hogy Attila városa a felső hévvizek mellett volt. Ez a mondai alap lehetett oka annak, hogy ezt a fürdőt későbbi adatok szerint Krimhild fürdőjének nevezték, és a Vetus-budai Szűz Mária szigeti apácakolostor tulajdona volt. Még 1413-ban is a szigeti apácák fürdőjeként szerepelt. Ezt azért lehet feltételezni, mert Mária királynő 1389-ben kelt oklevele szerint "*Krumhelt-ferdeje*" annak a pataknek a neve volt, amely az Alba Ecclesiától folyt a Vetus-budai klarissza kolostor felé, s amely melegvízű patak volt. Ez a patak pedig ugyanaz, melyet Anonymus említ gestájában, mint amely az Alba Ecclesiától, Árpád temetkezési helyétől folyt le Attila városa felé.

Megállapítható tehát, hogy a régi Budán általánosan elterjedt tudat volt az Attila-várossal való azonosság, s ennek nemcsak krónikás bizonyítékai vannak, de az ennél erősebb bizonyító erejű helyi hagyományok is ezt a kapcsolatot igazolják.

És Aquincum?

Mindez pedig rendkívül lényeges abból a szempontból, hogy a mai Óbuda területén soha nyomát sem találták a régi leírásokban szereplő Árpád-kori épületeknek, de nem találták meg az Anonymus és Kézai által említett Attila-város építkezéseinek nyomait sem. A

kérdéssel foglalkozó tudományos kutatók szerint a régi krónikások bizonyosan Attila építkezésének tartották az aquincumi régi római épületmaradványokat, és azokról írtak, mint Attila alkotásairól. Ez azonban – mint látnunk kell – túlzottan kényelmes és felületes vélemény volt, hiszen ha kissé boncolgatják ezt a kérdést, rá kellett volna jönni, hogy az ott fekvő régi épületmaradványoknak római eredetét nagyon jól ismerték a régi krónikások is, hiszen Anonymus pontosan megírja gestájának I. fejezetében, hogy Athila Pannóniában a rómaiak kiverése után a felhévizeknél királyi lakot épített magának, és az ott talált római műveket megújította és a várost hatalmas kőfallal vette körül.

Ebből látszik, hogy a kérdéses város római eredetét ismerték már a XIII. század elején is, de tudtak és ismertek egy római építkezésénél frissebb, hatalmasabb építkezést is és kellett látniuk még egy nyilván jó állapotban lévő, hatalmas védőfalat is a város körül.

Hogyan lehet feltételezni ezek után azt, hogy a római épületmaradványok megmaradtak, de a város állítólag hatalmas védőfalrendszerének nyomát sem lehet már a mai Óbudán megtalálni, pedig nyilvánvaló, hogy ez a fal későbbi létesítmény volt?

Ha pedig az a város, amelyről Anonymus és Kézai is, mint Attila városáról írt, azonos lett volna a mai Óbudával vagy az Aquincumnak ismert római várossal, akkor mégiscsak azt kellene feltételeznünk, hogy a régebbi kőépítmények megmaradtak, de a későbbi, hatalmas védőfal-építmény eltűnt. Ez így nem valószínű!

A krónikák adatai minden esetben cáfolják az eddigi feltevéseket Óbuda szerepét illetően, mert leírásaikat egészen más környezet-ről adták.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a krónikairók általában igazat írtak saját korukról, és csak a sok száz évvel későbbi téves olvasás miatt történhettek félreértések, mivel a környezet mindenütt megváltozott, és a későbbi olvasó már nem értette meg a régi leírásokat.

Nemcsak Aquincum városa vált rommá Európa népvándorlási korszakában. A barbároknak a római birodalom ellen intézett sok-sok támadása már Attila hunjainak megérkezése előtt sok várost tüntetett el Pannóniában a föld színéről. Például Aquincum elpusztulásának ideje elég pontosan megállapítható. A régészek és történelemkutatók részletező munkáinak eredményei szerint Aquincum a

IV. században pusztult el. Pusztulása látszólag teljes lehetett, mert attól az időponttól Pannónia tartományi székhelye más város volt, lakottsága ebben az időben jelentéktelen, felégetése után csak a barbár germán törzsek átmeneti tanyahelye lett a hajdan dicső kultúr-helység. Attila idejében mindenesetre rom volt, és abban az időben a régészek megállapítása szerint semmiféle építkezés itt nem folyt. Hunok települési nyomait itt egyáltalán nem találták, Attila városa tehát semmi esetre sem lehetett a mai Óbuda vagy Aquincum területén.

A külföldi származású krónikák, útleírások stb., valamint Árpád-kori krónikáink helyrajzi bizonyosságát adják annak, hogy az ősi magyar Budavár, Buda, Vetus-Buda Attila-város romjaira épült rá. A közvetlen ráépítkezések és szoros kapcsolatok az Attila-városi rom-épületekkel a régi adatok szerint nem vitathatók.

Csemegi József szerint az óbudai református templom telkén különböző időszakokban (1908-tól 1934-ig) végzett több ásatás azt igazolja, hogy ezek az Óbuda területén talált legrégebb római kor utáni építkezési nyomok sem lehettek³ a XIII. század közepénél korábbi származású épület maradványai.

A mai Óbuda területén tehát nem állhatott olyan Árpád-kori helység, amilyen Buda volt Anonymus és Kézai korában. Így nem téveszthették meg a római romok a történetírókat: egyszerűen nem a mai Óbudáról, nem annak területéről írtak! Sokkal inkább valószínű, hogy a tévedés később történt, akkor, amikor a XVIII. század közepén keresni kezdték az ősi magyar koronázó templom romjait. A mai Budapest közetében előkerült római maradványok azt a hitet keltették az akkori kutatókban, hogy azok a romok a magyar királyok ősi városának, Vetus-Budának romjai, és azért keresték ezen a területen Alba Ecclesiát, a királyi várat, Árpád sírját és az egész régi magyar királyi Buda városát. Csak a látszat vezette a kutatókat akkor erre a helyre.

Caspinus, *Carolus Sigonius* és *Januarius Salinas* tudósítása szerint Attila városa a nagy hun vezér halála után, a 455. évben, július vagy szeptember hónapban egy szörnyű, pusztító földrengés áldozata lett. Ez a földrengés a tudósítások szerint a város nagy részét

---

³ Csemegi József Hol állott egykor az óbudai királyi vár? (1943)

eltemette, más része rombadőlt. Ez az adat nemcsak azt jelzi, hogy Attila városa tényleg létezett az V. században, hanem azt is megmagyarázza, mi az oka annak, hogy a későbbi időkben nem szerepel komolyabb formában, illetőleg hogy miért csak romjairól írnak a régi krónikák. A 455. évben lezajlott nagy földrengés egyébként ténylegesen szörnyű pusztítást végzett Pannóniában, hiszen ebben az évben dőlt romba az akkor még gyönyörű Savaria is.

Nagy Károly frank seregei az avarokat egy nagy pannóniai erősségben, a legnagyobb és legerősebb avar gyűrűben verték végzetesen tönkre, és rendkívül nagy arany- és ékszerzsákmányra tettek szert. Minden valószínűség szerint ez az erősség is ugyanaz a város volt, amelyet előzőleg Attila erősített meg, s amelyet a földrengés pusztításai után az avarok magas töltéssel vettek körül, és talán valamelyest rendbe is hoztak.

Kétségtelen, hogy a frank csapatok az akkori avar fővárosban aratták ezt a döntő győzelmüket. Ezt bizonyítja a hatalmas kincs zsákmányolása és az avar birodalom felbomlása a csata elvesztése után. Az avarok pedig bizonyára egy előzőleg is létező várost választottak legfőbb székhelyökül. Ezt igazolja az is, hogy *Bonfini* állítása szerint a régi budai Bazilikát még Nagy Károly emeltette azon a helyen, ahol az avarok feletti döntő győzelmet aratták. Bonfininek ezt az állítását a múlt században sokan érthetetlennek minősítették csak azért, mert köztudomású volt, hogy Nagy Károly frankjai sohasem vívtak csatákat a mai Buda területén, miután idáig a frank csapatok nem jutottak el.

Figyelembe veendő ennél a kérdésnél, hogy tudományos megállapítások (*Gárdonyi, Hóman, Erdélyi, Györffy* stb.) szerint Béta király Névtelen Jegyzője és Kézai is egy régebbi *Gesta* alapján írták krónikájukat. Így feltételezhető, hogy Attila városépítéséről és Attila városáról írt elég részletes beszámolóik nem az aquincumi római romépületek láttán kialakult helyi hagyomány alapján születtek, hanem a régi, megbízhatóbb írott emlékek alapján, alapos meggondolás után íródtak.

A budai káptalan

A régi Buda történetéről a budai káptalan ismertebb története is adhat tájékoztatást. A budai káptalan templomát a Képes Krónika

szerint I. István király kezdte építeni. Erről Gárdonyi Albert összefoglalója adja a legvilágosabb képet.

"A középkori Óbudáról, – mely az 1241. évi tatárjárásig csupán Buda néven volt ismeretes –, az ottani káptalannal kapcsolatosan kapjuk első értesüléseinket. Az óbudai káptalan alapításának története hazai krónikáink közül csupán a Képes Krónikában maradt fenn, melynek írója saját vallomása szerint régibb krónikákból merítette adatait. A krónikaíró elmondja, hogy Szent István király a legyőzött Sámuel bolgár fejedelemtől zsákmányolt kincsek felhasználásával hatalmas templomot kezdett építtetni Péter és Pál apostolok tiszteletére."

A templom építése tehát az 1004-ben lezajlott bolgár hadjárat után kezdődött. Szent István a templom építését hadjáratai miatt nem tudta befejezni, a megkezdett munka befejezése Szent Lászlóra maradt, aki – II. Géza király 1148-ban kelt oklevele szerint – a budai káptalant és templomának fennmaradását adományokkal biztosította.

A XIV. században született Képes Krónika adataitól függetlenül a II. Boleszláv uralkodása (1058-1080) alatt íródott lengyel krónika is beszámol a Vetus-budai káptalani templom építéséről. A lengyel krónika írója, aki II. Boleszláv király haláláig Magyarországon tartózkodott királyi kíséretében, azt írta krónikájában, hogy a káptalani hatalmas templomot Szent István halála után a velencei Péter kezdte építeni, de azt nem tudta befejezni. Ez az adat, melyet egy XI. századbéli szemtanú írt le, mindenestre azt jelenti, hogy Budán a Péter-Pál székesegyház már állt 1080 körül. Az említett lengyel krónika írója magyarországi tartózkodása alatt állandó kísérője volt királyának és így több évig élt Szent László király udvarában.

Rendkívül figyelemreméltó, hogy ez a krónikaíró a magyar királyok otthonát leírva azt nem Budának vagy Budavárának nevezi, hanem Bazoár-nak írja. Ezt a krónikaíró semmi esetre sem vehette a "Buda" vagy "Budavár" kiejtésből.

A krónikás, mint idegen tartózkodott a magyar király udvarában, és az itt hallott neveket természetesen saját írásmódja szerint írta le. Mégsem lehet feltételezni, hogy kiejtés és leírás között ilyen – érthetetlen – különbség alakulhatott volna ki. Viszont a b és v betű számtalan cseréjére gondolva (lásd pl. Bezprém = Veszprém), a

Bazoár szó nagyon megfelel a Vazvár, a magyarban bizonyosan Vasvár szónak.

Tekintettel arra, hogy Szent István, Szent László királyok korszakában a királyi udvar Esztergom—Dömös környékén volt, ezt a Vasvár nevű királyi várat csak itt lehet feltételezni, semmi esetre sem lehet azonosítani a későbbi korokban a nyugati határvonalon jegyzett Vasvárral. Vasvár helység vagy vár természetesen több volt a régi Magyarország területén. A krónikáíró által említett Vasvár, Bazoár azonban kétségtelenül az Esztergom környéki akkori királyi székhely neve volt. Ez az a vár, amelyet lengyel krónika megírása után kb. 100 évvel Anonymus már Buduvárnak írt.

Ofen = Pest = Kemence

Az ősi Budát németnyelvű krónikák, régi német írások minden esetben Etzilburgnak nevezik, ugyanolyan következetességgel, mint a mai Budát Ofen-nak. Az Ofen elnevezés pontos fordítása a Pest névnek. "Pest" tulajdonképpen kemencét jelent, ilyen értelemben a Pest szót még ma is használják egyes vidékeken és különösen egyes szakmákban. Ezt a "kemence" értelmet fordították Ofen-nak a németek, akik már 1235-ben Ofen-nak nevezték a mai Budát. Minden valószínűség szerint már akkor kialakult az Alt-Ofen név a mai Óbudára vonatkoztatva. Óbudát a németek még ma is Alt-Ofen-nak nevezi, és ezért bizonyosnak kell vennünk, hogy a legrégebb Pest = Ofen elnevezésű helység a mai Óbuda volt. Tudományos fejtegetések a régi tégláégető kemencékről származtatták ezt a nevet, és nagyon logikusnak látszik, hogy az a terület a római korban, sőt a kelták korában is a mai Pest-környék központja, legjobban és legrégebben lakott területe volt. Az itt lévő téglá- és mészégető kemencék lehettek a névadók.

Miután a mai Buda és Óbuda neveként idegen szövegekben mindig az Ofen név szerepelt, és mint láttuk, ez a legrégebb írásos emlékeknél is megállapítható, fel lehet tételezni, hogy az Ofen—Owen elnevezés még a kelta ősnévet jelzi. Így nincs okunk kételkedni abban, hogy a mai Óbuda legrégebb neve a kemence = Pest = Ofen elnevezés.

Amikor a keresztény seregek visszafoglalták a törököktől a mai Budát, a németek Ofen felszabadítását ünnepelték, és Buda hivatalos

neve 1873-ig Ofen volt. A mai Óbuda igazi, régi neve tehát Alt-Ofen, öreg-Pest, régi-Pest.

Ugyanez a névösszeállítás szerepel a XIII. századbeli oklevelekben, amikor a latin szövegben *Vetus-Pest*, *Antiqua-Pestet* írtak. Létezett tehát egy ilyen elnevezésű helység, és az csak a legrégibb Pest lehetett: Alt-Ofen, a mai Óbuda.

Az Alt-Ofen elnevezés ugyanazon időkben volt már használatos a mai Óbuda nevéként, amikor az igazi Buda, a régi Budavár minden német szövegben *Etzilburg*-nak neveztetett. Ez kétségtelenül igazolja, hogy a mai Óbuda sohasem lehetett *Etzilburg*, sem az *Attila-város*-nak ismert *Vetus-Buda*, az ősi királyi Budavár.

A nevek hagyományosságát is figyelembe véve látnunk kell, hogy ebben a vonatkozásban nagyon bizonytalannak tűnik a mai Óbuda—*Vetus-Buda* azonosság megvédése.

A kétely nélküli azonosítás régi elmélete végeredményben nem vált be, a feltételezett hely nem azonos a régi Buda területével.

Attila-város, *Etzilburg*, *Sicambria*, *Vetus-Buda* a török uralom megszűnése óta semmilyen formában nem került előtérbe, sem a hivatalos írásokban, sem birtokperek megmaradt okleveleiben nem került említésre ezen a néven ez a város. A régi elnevezések láthatólag eltűntek a köztudatból, és csak ezek után alakult ki egy olyan elgondolás, hogy az a nagyfotosságú helység, amely a régi Buda volt, azonos a mai Óbudával, német nevén *Alt-Ofennal*.

Nyomozások Árpád sírja után

Így a régi Árpád-kori Buda, Budavára épületeinek maradványait a mai Óbudán kezdték keresni. Hogy mi volt az eredmény, erről valljon egyik legkiválóbb Buda kutatónk, Bártfai-Szabó László, aki az Árpád-sír kutatások eredményeit összefoglalva, egy tanulmányában a következőket írta:⁴

"A múlt század negyvenes éveiben Horváth István lelkes előadásai nyomán kezdenek az emberek Fehéregyháza kérdésével foglalkozni s az egyetemi ifjúság Vasváry Pál buzdítására, - melyet az Akadémiának 1847-ben, a ma-

---

⁴ Bártfai-Szabó László: *Miért nem találták meg eddig Árpád sírját?* (tanulmány)

gyarországi műemlékek összeírására és megmentésére vonatkozó felhívása tudományosan is alátámasztott -, 1848-ban több kirándulást tett Óbudára, a földből itt-ott még kilátszó romok felderítésére.

A forradalom és szabadságharc nagy eseményei következtében a felbuzdulás ellanyhult, csupán Érdy János folytatja 1850 nyarán a kutatást Árpád sírjának megtalálására. Az elnyomatás egész ideje alatt ugyanis a honszerző Árpád hamvait keresik azon vélemény alapján, hogy Fehéregyháza és Árpád sírja egymástól el nem választható, egymással ok és okozati összefüggéseiben levő kérdés.

Kutatásai eredményét Érdy 1852. február 21.-én nyilvános felolvasáson mutatja be, amelynek váratlan eredménye lett: a rendőrség politikai tüntetést látván a dologban, a további kutatásokat betiltotta.

A közvélemény azonban nem nyugodott bele a kérdés illetően elintézésébe: Buda város jogkönyvének nemrég (1845.-ben) megjelent kiadásában ugyanis szerepeltek *Cronfeldt, Vibecz (Újbécs), Lacken, Ezelpurg, Alba ecclesia* kitételek, amelyekre nézve a szerkesztők nem tudtak kielégítő magyarázatokat adni, sőt Salamon és Rómer vagy harminc évvel később bevallották, hogy a jogkönyv néhány szakaszát nem értik meg. Az ásatások pedig a főváros területén igen becses emlékeket hoznak felszínre: 1847. tavaszán a Gellérthegyen találnak kirabolt római kőszirt, Bugát Pál a birtokán kiásott s kétségtelenül a szentlőrinci pálos kolostorból eredő keresztény emléket mutat be az Akadémián, Óbudáról előkerül az 1845-ben talált Hipponarelief, mely az archeológusok figyelmét Aquincumra irányítja. 1851.-ben a kissingi pusztán egy boltozat szakad be; Érdy János megnézi, s a Schwanfelder-nyaraló előtt, a mai Árpád-forrás közelében levő kápolna romjaiban úgy véli, megtalálta Fehéregyházát, amelynek felásására Thaly Kálmán, Nádasdy Ferenc gróf, Gaal Ernő, Réső E. Sándor alapot gyűjtenek össze és 1860-ban külön hajón, zenekarral mennek ki a munka elvégzésére. A romantikus vállalkozást azonban a rendőrség újra megakadályozta.

Az így elnyomott hazafias felbuzdulás most irodalmi téren keres teret a kutatásra; kellő tudományos felkészültség nélküli, meddő szómagyarázatokban kimerült viták folynak arról: hogyan kell Anonymus szavait értelmezni, vajon Attila sírját is meg lehetne-e hamarosan találni stb. Hogy a kutatás akkoriban milyen módon tör-

tént, jellemző eset gyanánt idézem, hogy Réső E. Sándor, – aki nyelvészkedő kísérleteivel többet ártott, mint használt a magyar történetírásnak –, bevallja, hogy atyja halála után, pontosan 1860. május 29-én kezdett foglalkozni Árpád sírjának keresésével. Két hét múlva kiment Óbudára...

» az eső cseperegni kezdett, úgy mentünk be a református egyház udvarára s ott az egyház kulcsát elkérve, a toronyba másztunk, én soká nézdegéltem szét és egyszerre azon helyre mutatva, hol a Szent Pál-féle zárda (most rokkant katonák háza) áll, - ezt jelöltem ki Árpád sírjának«...

Hogy az első kutatók felfedezéseit nem vették komolyan - a fenti, minden komolyságot nélkülöző módszertől eltekintve -, az okozta, hogy ugyanazon kutató többször megváltozott nézeteit hasonló hévvel igyekezett a közvéleményre ráerőszakolni. Réső pl. két esztendő múlva szintén a Péterhegy táján ásatókhöz csatlakozott, Wekerle László pedig háromszor változtatta meg véleményét ugyanazon adatok "alapos" megvizsgálása után. Hozzájárult mindehhez továbbá azon napjainkig észrevehető nagy hiba, hogy fehéregyházat kiszakítva a többi óbudai egyházi intézmény köréből, a helytörténet mellőzésével és kellő okleveles adat összegyűjtése nélkül akarták megtalálni.

Ez a sajnálatos állapot nem változik meg 1879 után sem, amikor az Országos Régészeti Társulat veszi a kezébe a további kutatásokat. Érdynek ama lehetetlen érvelésével szemben, – pl. hogy a Péterhegynél fakadó meleg forrás vizét kőmederben vezették be a városba –, senki nem tud megfelelő ellenvetést támasztani s vagy másfél évtizeden át megelégszenek a kutatók a helyi hagyományok szembetűnően téves elnevezéseivel.

Sikerrel jár Arányi Lajos terveze is, hogy Buda várának régi épületeit táblákkal jelöljék meg, – noha mint utólag kitudt, Rupp Jakob meghatározásaiba sok hiba csúszott –, ellenben pl. Pest megye régi térképének, műemlékei összeírásának tervét elodázzák, noha Römer még 1864-ben felhívja a főváros figyelmét a belvárosi templom északi tornyára és egyéb keresztény műemlékeire is.

A főváros keresztény műemlékeinek kimerítő leírását s a városrészek fejlődésének egységes képét várta a közvélemény Salamon Ferenc munkájától, amiben köztudomásúlag csatlakozott. Eltekintve

attól, hogy a műben a középkor anyaga jelentéktelen s inkább csak függelék gyanánt van a munkához ragasztva, észrevette minden olvasója, hogy Salamon állításai a középkort illetően bizonytalanok, Óbuda középkori életében egyenesen tájékozatlan.

Amikor Havas Rezső, a főváros által felállított bizottság elnöke a munkához hozzáfog, nyomban megállapítja, hogy a hagyomány Fehéregyházról a legkisebb nyomot sem tartotta meg, tehát okleveles adatok után kell kutatni. De ezt nem teszi! Megelégszik Knauz Nándor néhány – kétségtelenül igen becses – kivonatával, elfogadja és éveken át makacsul védi Knauz ama nézetét, hogy Fehéregyház a mai Kiscell helyén állott. Nem tud latinul, mégis oklevelek szövegeit hozza elő bizonyosságul, arra, hogy az általa »feltalált« 1355.-iki, 1510.-iki oklevelek szövegeiben eltérések vannak. Hogy egyik-másik kétes eredetű lehet, arra gondolni sem mer. Tíz évi kutatás után is azon panaszkodik, hogy nem talál a kérdésre új okleveles bizonyítékot.

Így történik, hogy az adatok mérlegelésében néha tarthatatlan eredményekre jut, pl. hogy a magyar királyok 1390-ig, a visegrádi évektől eltekintve, mindig Óbudán laktak; nyelvészeti nézetei, történeti ismeretei jobbára elavultak. Viszont érdeméül kell betudnunk azt, hogy határozottan kimondja: Fehéregyházát csak Óbudán lehet keresni, a mai Bécsi út, az egykori *magna via Strigoniensis* mellett. Akkor már ti. az országnak vagy hat helyén keresték mások Alba Marfiát.

Amikor a főváros 1882-ben ismét kiutalja az ásatásokra szánt összeget, hangsúlyozza: igyekezzék a bizottság – melyet Thallóczyval, Salamonnal, Zichy Jenő gróffal és Kaas Ivor báróval egészítene ki –, Fehéregyházát megkeresni. Úgy tudom, a bizottság együttes munkája amellet, hogy a levéltári kutatásokat megkezdi, főként abban merül ki, hogy megpróbálja Óbuda határát az 1355.-i oklevél és régi térképek alapján megjárni, de ez nem sikerül. Viszont Havas tekintélye oly nagy, hogy a Pulszky-émlékkönyvben (1884) Torma Károly csak vagylagosan következtet: Fehéregyháza vagy Kiscellben, vagy a Radl-malom környékén volt. Ugyanott Wekerle László, a kérdésnek akkor felmerült új kutatója, csak annyit mond: a kolostor és a templom völgyben nem állhatott, csak hegyoldalon.

Havas érezvén azt, hogy a közvéleményt 1882. november 14-én tartott előadásával sem tudta meggyőzni arról, hogy Fehéregyháza

Kiscellben volt, itt-ott ásatott még, de néhány év múlva a kérdést véglegesen elejtette. Idevágó utolsó előterjesztésében arra kéri a fővárost: hozassa az ezredéves ünnepekre rendbe Kiscellt, létesítsen Árpád-szeretetházat.

Amikor Wekerle László tanfelügyelő tanulmányával (1885-ben) azt bizonygatja, hogy Fehéregyháza a meleg forrástól (a mai Radl-malomtól) északra állott, kevés. hitelre talál, mert előbb a Kapucinus-hegyen kereste azt. A Viktória téglagyár területén időközben teljesen kiássák nemcsak a templom, de a melléépült kolostor alapjait is. A felmerült vitában Henszlmann ezeket XIV századi épületnek és apácakolostornak tartja, Némethy Lajos, aki az egyetlen szemtanú volt a harmadik ásatásnál, egyenesen klarissza kolostornak véli és csatlakozik Toldt Titusz nézetéhez, hogy Fehéregyház a Radl-malom feletti magaslaton volt. Rómer szintén azt a véleményt vallja, hogy a Viktória-téglagyári templom nem lehet Alba Mária egyháza.

A közvélemény most már valóban nem tudhatta, kinek van igaza? Havas meghalt, Toldt Titusz kiesett a vitatkozók közül, mert az ő általa jelölt helyen mit sem találtak. Wekerle utóbb (1907-ben) ugyan erős érvekkel vitatta, hogy a Viktória-gyári templom Fehéregyháza, de nem hitték el neki. A kutatást az Óbuda felé menő *Magna Via* feladásával önálló irányból kezdte meg Hetényi Imre, aki Fehéregyháza fekvésének helyét hozzávetőleg szintén a Viktória téglagyárban mutatta ki, de anyagi támogatás hiányában ez is félbeszakadt.

A helyzet tehát a millenárius években az volt, hogy Fehéregyháza helyét nem tudta megjelölni senki, viszont kiástak egy igen korai templomot és kolostort, amelynek rendeltetését senki sem tudta megmondani.

A megoldáshoz nagy lépéssel közelebb vitte a tudományt a klarisszák kolostorának és templomának kiásása 1908-ban a mai óbudai kálvinista templom mellett. Ezután már csak két eshetőség maradt: a Viktória téglagyárban kiásott templom és kolostor vagy a pálosoké –, s akkor azonos a keresett Fehéregyházzal –, vagy a ferencesrendieké volt. Minthogy az adatokból az tűnik ki, amit a bemutatott, 1760 körül készült hivatalos térkép is igazol, hogy a ferencesrendiek kolostora a Flórián-téren állott, így tehát egyéb okok mellett ez a lehetőség is megszűnt, mert e három kolostoron kívül több a középkorban Óbudán nem volt. A felhévvízi lovagoknak tud-

valevőleg csak kórháza volt Óbudán, se rendháza, se temploma nincs.

A kutatásokat, mint láttuk, sok hazafiúi hevület mozgatta. A romantikus felbuzdulások jó lendületet adtak a régi Buda felkutatása ügyének, de nagyon eltérítették a realitástól és a tudományos vonaltól. Ezekben az időkben a régi Buda épületeinek keresése közben olyan teóriák rögződtek meg a köztudatban, melyek később - amikor már a szakképzett régészet vette át a kutatások irányítását - maradandóan hatoltak a tudományos kutatásokra is.

Az ősi Buda holléte után folytatott kutatások eredménytelensége elszomorító volt, de a régi város létezését olyan sok megbízható adat igazolta, hogy a kutatásokat abbahagyni nem lehetett.

Sajnos, a régi tévedéseket nem ismerték fel, és ennek következtében továbbra is a mai Óbudát tartották a régi Buda utódjának. Ezt a téves szemléletet természetesen nem a mai kutatók alakították ki, hanem a hosszú évtizedek óta törvényszerűen elfogadott álláspont, hogy Vetus-Buda a mai Óbuda területén volt.

Ezt még az osztrák elnyomás éveiben állapították meg, feltehetően az akkor uralkodó szempontok szerint.

Nyilvánvaló, hogy Katona Istvánnak az a meggondolása, hogy Árpád sírját a mai Óbudán feltételezze, az akkori idők tájékozatlanságában gyökeredzik. 1790 körül még sok helyen igen bizonytalanok voltak a helységnevek, mert sok régi lakott hely elnéptelenedett, neve a török uralom alatt feledésbe ment. Az adóösszeírások adatszolgáltatása szerint 1696-ban Esztergom vármegyében csak 7 adózó portát jegyeztek fel, holott a megyében 1494-ben még 1322 adózó portát tartottak nyilván. *Acsády Ignác* szerint az 1690 évi népszéírás alkalmával az egyesített hatalmas Pest—Pilis—Solt vármegyében összesen csak 85 lakott hely maradt. Az elhagyott helyek közül sok már nemzedékek óta hosszú évtizedekkel azelőtt kipusztult. Ezt bizonyítja az a tény, hogy az összeírásnál ige sok helység (puszta) nevét nem tudta senki.

Maguk a törökök már a XVII. század elején nagyobbára kiirtottnak hitték az ország lakosságát, s amikor 1605-ben Bocskai István fejedelem néhány ezer főnyi seregével a budai basát meglátogatni Pest alá érkezett, a törökök csodálkozva nézték a nagy magyar

hadat, főlemlítve: azt hitték, hogy egész Magyarországon mindössze sincs ennyi ember.⁵

A török uralom utáni időkben a győzedelmes osztrák császárság úgy tekintette Magyarországot, mint az osztrákok, a németiség legtermészetesebb terjeszkedési területét. Ennek a gondolatnak hívei természetesen igyekeztek minden nyomát eltüntetni annak, hogy Magyarország esetleg az osztrákokénál is magasabb rendű kultúrával rendelkezhetett valaha.

Elnyomtak, pusztítottak minden fellángoló magyar kultúrtörékvést. Már Lipót császár a jelentősebb várak felrobbantásával, lerombolásával megkezdte a régi kultúrépítkezések javának pusztítását. Először még a törökök esetleges újabb foglalásainak meggátolása volt a felhozott ok, később, a Rákóczi szabadságharc leverése után, az újabb ellenállási gócok megelőzésének ürügyével pusztították a régi magyar kultúrmaradványokat, majd az 1848-as szabadságharc is újabb alkalom volt erre.

Jogosan tételezhetjük fel tehát, hogy Buda várának visszafoglalásától a kiegyezésig az osztrákok tervszerűen pusztították a régi magyar kultúrára utaló nyomokat. Sok mindent romboltak le a tatárok és a törökök is, de a "planírozást", a nyomok teljes eltüntetésének befejező műveleteit az osztrákok végezték.

Adatok szólnak arról, hogy az ősi Buda nyomait a törökök tüntették el, hogy földdel egyenlővé tették a helyét is, de az, hogy e régi királyi vár és város helyét a mai Óbuda területén kellett máig is keresni, hogy a régi kultúrközpont valódi helyét a nép tudatából kiölték, ez már a magasabb rendű osztrák ténykedés eredménye kell legyen. Erre a céltudatos osztrák törekvéseknek bőven volt ideje az említett kor kétszáz éve alatt.

A Schönwisner-korszak

A legutolsó évtizedekben a mai Óbuda területén folytatott ásatások a római korszakról bő tájékoztatást adtak. Így a kutatók körében tökéletesen igazolódott Schönwisner 1778-ban megjelent köny-

---

⁵ ACSÁDY IGNÁC: Magyarország Budavár visszafoglalásának korában. Bp. 1886. 31. o.

vének⁶ megállapítása, mely szerint az Alt-Ofen területén előkerült, római korból származó feliratos kövek és romok, az Aquincum nevű római kori város maradványai.

Schöenwisner életművének egyik döntő állomása volt Óbuda és Aquincum azonosítása.

Azért jelentett új korszakot ez, mert az a törvénszerűen megállapított tény, hogy a mai Óbuda területén a római korban Aquincum volt, sok régebben fel- feltörő kérdést látszólag véglegesen lezárt. Akkoriban már a mai Óbuda területén keresték az Árpádok korában ragyogó budai királyi várat, a környezetében valamikor létező középkori várost és maradványait, Fehéregyházát stb. A mai Budát a török utáni időkben beözönlő németiség Ofen néven ismerte meg. A szomszédos Alt-Ofen neve igazolta, hogy az ősi Buda csak ott létezhetett. A nagyrészt németül gondolkodó felső osztály nem vette észre az itt nagyon régen feledésbe ment Pest-név azonosát ebben: az "Ofen"-ban. Az az elgondolás tehát, hogy Alt-Ofen = Óbuda rejti magában a régi"; királyi székhely romjait, egészen logikusnak tűnt.

Egy súlyos akadálya volt még az azonosításnak, éspedig az, hogy a régi írások szerint az ősi Buda Attila városának területén feküdt, mely várost a rómaiak idejében Sicambriának neveztek.

Kézai Simon krónikájában már ezt a nevet említi, mint Attila városát, de más adatok is jelzik, hogy a magyar királyváros római kori nevét az Árpád-korban Sicambriának ismerték.

Mutatja ezt *Albericus* tudósítása, aki szintén írt Sicambriáról. Ezután mind a magyar krónikákban, mind a középkori oklevelekben sorozatosan szerepel a Sicambria név, mint Buda régi neve. Rupp említ egy oklevelet 1376-tól, Gárdonyi 1516-ból, amelyekben Sicambria mint Vetus-Buda régebbi elnevezése szerepel. Bártfai-Szabó László egy San Marco-könyvtárbeli kódex szövegéből idézi a Sicambria nevet az akkori magyar fővárosnak, Vetus-Budának, Attila városának neveként.

Ha hozzátesszük ehhez, hogy *Oláh Miklós* a XVI. század közepén is még Sicambriának írja ezt a területet, amelyen a Vetus-budai Alba Ecclesia állt, akkor láthatjuk, hogy a Sicambria név hosszú évszázadokon keresztül ismert neve volt a régi Budának. Ezt a

---

⁶ SCHOENWISNER De ruderibus laconici caldarüqve Romani. Buda, 1778.

Sicambria nevet véglegesen igazolta Bonfani közlése, aki művében azt állította, hogy:

"Óbuda (értsd: Vetus-Buda – N.P) fölött a Duna ugyanazon partján látni még egy igen régi város nyomait, melynek falai messze terjedtek. Újabb korbeltiek Sicambriának tartják, a sicamberekről, Germania távoli népéről, mert nevét a germaniai sicamber legióról vette, melynek mellékeve "adjutrix" volt. Mikor Ó-Buda területén Mátyás az ő feleségének Beatrixnak egy palotát építtetett – folytatja Bonfani – az alap ásása kőiben egy feliratos köre bukkantak. Erről ezeket olvasták le:

»Az Ide Őrségül Elhelyezett Sicamberek Légioja Várost Épített, Melyet Nevéről Sicambriának Nevezett.«..."

(Salamon Ferenc: *Buda-Pest története. Bp. 1885. 88. old.*)

Bonfininek ez az állítása, hogy feliratos kő igazolta az ősi Buda Sicambria nevét, rengeteg problémát vetett fel a XVIII. században, amikor már kialakult az a nézet, hogy a mai Óbuda neve semmiképpen sem lehetett Sicambria. A kutatók akkor már tudományos igényű szedték össze az adatokat, és megállapították, hogy régi bizonyítékok, térképek, leírások szerint Sicambria, a régi Buda azon a helyen volt, ahol Herculia feküdt, viszont azt is adatok igazolták, hogy Herculia nem lehetett azonos Aquincummal.

Már viták folytak Herculia fekvésének megállapításáról, és ekkor Schoenwisner, a kiváló osztrák származású régész, "*tudományos alapon*" mutatta ki, hogy

"Bonfani hazudott, saját maga által koholt mesével kápráztatta el Mátyás királyt és kortársait. Kitalált egy feliratos követ, és azzal igazolta kedvenc uralkodójának, hogy a dicső magyar város, Vetus-Buda előzőleg Sicambria volt."

Ezzel a kérdés lezárult. Bonfini állítását a feliratos kőről, a sicamber-légióról és a Sicamber névről ezután mindenki koholmánynak tartotta. Így szabad lett az út arra, hogy a régi Buda római kori nevéül az Aquincumot ismerjék el, és ezen az alapon is a mai

Óbuda területén keressék. Így a Herculiából lett Sicambria nevű város története a mesék és mondák mostani birodalmába, a lomtárba került.

Aquincum, a Duna mentében egyedülállóan jelentős emlékszerkezetet szolgáltató római kori romváros, Schoenwisner óta sok lelettel gazdagította múzeumainkat, igazolva, hogy ott egy gazdag római város létezett 1600-1800 évvel ezelőtt. Több előkerült köemlék igazolta Schoenwisnernek azt az állítását, hogy ezt a várost a rómaiak Aquincumnak nevezték. Az is beigazolódt, hogy nem nevezték Sicambiának sohasem. Mégis súlyosnak véljük azt a vádját, hogy Bonfini hazudott, hogy csak kitalálta a feliratos kő meséjét a sicamber-légióról és a Sicambria névről.

Ez a vád erősen aláásta Bonfini krónikaírói hitelét, amit – úgy véljük – Mátyás király hűséges és művelt humanista történettudósa nem érdemelt meg.

Még az 1956-ban megjelent Aquincum című műben, Szilágyi János könyvében, *"Az elfelejtett Aquincum feltárása"* című fejezetben is ezt olvashatjuk:

"A magyar középkor folyamán Aquincumnak még a nevét is elfeledték. Ezért Bonfinius, Hunyadi Mátyás király udvarában élő humanista tudós egy építési emléktábla-feliratot koholt, és azt állíthatta, hogy Sicambria nevű várost épített itt az ókorban a sicamber nép légiója. Valójában létezett egy ilyen nevű nép (a Rajna vidéken), de légiót sohasem állítottak fel soraiból."

Látnivaló ebből, hogy hosszantartó zavart okozott kutatóink fel-fogásának befolyásolásával a schoenwisneri megállapítás, hiszen Bonfini nem a mai Óbudáról beszélt, hanem a Duna partján messze fenn létező, már akkor nyilván omladozó régi Vetus-Budáról. *"Látni még egy igen régi város falait"* – arról a régi Budáról írta, hogy ott találták a Sicambiáról és a sicamber-légióról szóló feliratos követ. Az a messzi Duna-menti város volt Sicambria. És, hogy létezhetett sicamber-légió, vagy legalábbis létezett olyan katonai alakulat, melyet sicamberek alkottak, azt legjobban szintén az Aquincum című könyv igazolja. Az előbbieken idézett szöveg ugyanis így folytatódott:

"Nem ismerhette a találékony humanista azt a téglakarcolatot sem, amely a legutóbbi időkben került csak felszínre és tanúsítja, hogy a sicamberek III-ik gyalogos segédzászlóalja (de nem légiója) tényleg állomásozott Aquincumban."

Miután célunk csak a teljes igazság felderítése lehet, foglalkoznunk kell ezzel a Bonfini— Schoenwisner vitával. Láthatóan el lehet fogadni Schoenwisner közel 200 évvel ezelőtt írt megállapítását Aquincum nevét illetően, miután azóta leletanyagok igazolták erre vonatkozó elméletét. Viszont ma már nem lehet azt állítani, hogy Bonfini hazudott, amikor olyan római kori feliratos kő kiásásáról számolt be, mely szerint létezett egy sicamber nevű római katonai alakulat, miután a legújabban kiásott leletek igazolták be, hogy az tényleg létezett itt a Duna mentén. Az, hogy az Aquincum területén előkerült téglakarcolat sicamber segédzászlóaljat említ, Bonfini, pedig légióról szóló feliratos követ jelzett Sicambiáról, e két tény közül egyik sem zárja ki a másikat. Lehetett Sicambiában egy időben sicamber légió és lehetett Aquincumban sicamber segédzászlóalj egy más időben, vagy akár egy időben is, ha feltételezzük, hogy Aquincum és Sicambria egyidejűleg létezett.

Sicambria létezését azért is szokták tagadni, mert régi római kori adatközlések sorában sehol sem akadtak eddig erre a pannóniai helységnévre. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy egy ilyen nevű helység tényleg létezett egy időben Pannónia földjén, talán csak nagyon rövid időre.

Előfordul az ma is, hogy a helységneveket megváltoztatják. Ebben az esetben arról is szó lehet, hogy a Sacamber-légió a római korszak utolsó időszakában építette újjá azt a várost, és ezért a római kori útvonaljelzések között nem szerepelhet. Mivel adatok vannak arról, hogy ez a város a római korban Herculia néven szerepelt, és Herculia ismert volt ezekben az útleírásokban –, valószínűleg ilyen késői átkeresztelésről van szó, és ezért csak a helyi hagyomány tartotta fenn a Sicambria nevet. A helyi hagyomány viszont nem tartotta fenn Aquincum tartományi székhely nevét. Igaz, Aquincum területének lakottsága hosszú évszázadokra megszűnt, Sicambria viszont folyamatosan lakott maradt.

Bonfani tehát nem azt írta, hogy Aquincumot keresztelték át a sicamberek saját nevükről. Sicambriát – sok más Bonfiai-kortárs állítása szerint is – Herculiából keresztelték át. Herculia pedig nem a mai Óbuda területén létezett. Bonfani állítása szerint Vetus-Buda, a régi királyi város, távol fen a Duna mentén volt, s messze húzódó falai még látszottak a XV-XVI. században: itt volt Sicambria.

Mint láttuk, Katona István 1790-ben Anonymus gestája, II. András és I. Lajos király – az ősi Buda környékét megjelölő – határjárási okleveleinek alapján a mai Óbudán kezdte keresni Attila városát, Árpád sírját.

Ismertes az utána következő kutatások sikertelensége is. Így ma már inkább az ezek eredményeit összefoglaló művek az irányadóak. Csak a legutóbbi ilyen összesítő véleményekből legyen itt egy-néhány rövid idézet.

*"Ó-Buda területén egy pár szórványosan lelt ékszer s a Duna bal partján a Lóverseny-téren több sír mellékletei: ennyiből áll az egész, ami a népvándorlás korából Budapestén napvilágra került."*⁷

*"Ezen korszaktól (ti. a hunoktól - N.P) kezdve a római városrészekben a népvándorlás-kori emléktanyag hirtelen eltűnik. Biztosan mondhatjuk ezt a Papföldre, a polgárvárosra, melynek nagy részét folyamatosan felkutatták. Feltehetően állíthatom a táborváros belső területére, – hol a beépített területek miatt rendszeres ásatásokat folytatni nem lehetett, de kb. 10 év óta csatornázásoknál és építkezéseknél megfigyelhettem, – hogy eddig ott is hiányoztak."*⁸

"Óbudán és környékén az újabb ásatok alkalmával nem találtunk honfoglalás- és Árpád-kori sírokat. A Duna jobb oldalán eddig csak a Farkasréti temető területéről és a Lipótmező »Kurucles« nevű vidékéről ismeretesek nem

---

⁷ Nagy Lajos: *Pest város eredete*. Bp., 1934. 10. o. (Nagy Géza nyomán)

⁸ I. m. 11. o.

rendszeres ásatásokból származó sírleletek."⁹

*"Középkori középületekre (vár, templom) utaló falmaradványok eddig Aquincumból nem ismeretesek."*¹⁰

*"...az Árpád-kori városalapítás csak a katonai városra terjedt ki, teljesen elkerülte a papföldi, fallal körülvett polgárvárost, melynek területe nemcsak a korai, hanem a későbbi középkorban is lakatlan maradt napjainkig. Újabb ásatások alkalmával a legfelső humusz-réteg újkori szemeteitől eltekintve, csak a transzformátor építésekor találtam egy szórványos középkori (15-16. sz.-i) keresztbélyeges edénytörmelékét."*¹¹

"Joggal tételezzük azt fel, hogy a X. századtól kezdve Budapest területén több település létezett. Erre engednek következtetni a magyar krónikák, elsősorban Anonymus; és a krónikáknak azok a mondai elemei: -- Attila városa, Buda nevű öccse stb. - melyeknek magjában Buda és Pest korai kialakulását és honfoglalás-kori fontos szerepét véljük felismerni...

*A budai vár központi szerepe ezután (ti. IV Béla után - N. P) egyre nagyobb arányokban bontakozik ki... IV Béla nem sok időt tölt a budai várban... Károly Róbert a budai Mária templomban koronáztatta meg magát 1309-ben. De udvarával nem Budán székel, hanem először Temesvár, majd Visegrád lesz az udvar központja. Utódja Nagy Lajos már mintegy 10 évig székel a budai várban... Bár egyetlen építkezési adatunk sincs ebből a korból..."*¹²

"A középkori óbudai település Aquincum területének egy részén, a dunai révhely mellett keletkezett. Már a honfog-

---

⁹ I. m. 12. o.

¹⁰ I. m. 9. o.

¹¹ Nagy Lajos: I. m. 9. o.

¹² Gerevich László: *A budai vár*. Bp., é. n. 1-3. o.

lalók megtelepedtek ezen a területen. Itt állott Kurszánnak, Árpád fejedelemtársának vára. Itt temették el Árpádot állítólag 907-ben. Sírja fölé építették azt a templomot, melyen a források tanúsága szerint még Mátyás is építkezett.

A szakirodalomban a templom Fehéregyháza néven szerepel, nyomaira eddig nem akadtak.

„...a tatárjárás előtt egy ideig Óbuda volt a királyi székhely. A tatárdúlás után Óbuda átadta vezető szerepét az új székhelynek: Budának. Ez természetesen nem jelen ti azt, hogy vára elnéptelenedett, csupán jelentőségéből veszített. – Gyakran tartózkodott a várban IV. László. 1301-ben Ágnes királyné, III. Endre özvegye tataroztatta. Több ízben szállt meg benne hosszabb időre Róbert Károly és Nagy Lajos is, aki a palotát 1343-ban anyjának, Erzsébetnek ajándékozta. Ez időtől kezdve a királynék vára... A palotán majd minden tulajdonosa építkezett.

Óbudán helyezte el Zsigmond király 1389-ben alapított egyetemét, mely 1405-ben...teljes jogú egyetem lett. Az egyetem kancellári tisztségét a mindenkori óbudai prépost viselte, tanárai kitűnő hazai és külföldi tudósok voltak.”¹³

Mátyás király halálakor Budán járt Pietro Ransano olasz humanista feljegyzéseiben a következőket olvashatjuk:

»Ott, Óbudán, melyet ma faluképen laknak, van egy, építményeinél, alkotmányánál és művészeténél fogva büszke bazilika, mely bizonyára méltó volna arra, hogy ne azon a majdnem pusztá helyen, hanem akármelyik híres városban emelték volna.«

Ez a lelkendező hangú dicséret a prépostsági templomra vonatkozik, melynek maradványaira az eddigi kutatások során még nem bukkantak rá. Ransano ugyancsak elragadtatással ír a klarissza apá-

---

¹³ F Mihály- Lócsi- Holl.: *A középkori Buda és Pest.* Bp., 1955. 22. old.

cák kolostoráról is, melyet Erzsébet, Nagy Lajos király anyja alapított:

»az óbudainál az összes kereszténységben kevés szebb női klastrom van.«

A kolostor maradványai még nem kerültek elő, ugyancsak nem ismerjük még a ferencesek kolostorának helyét sem.¹⁴

"A honfoglalástól a királyság megalapításáig terjedő évszázadról, majd a feudalizmusnak a tatárjárással lezáró korai időszakáról igen kevés helytörténeti adatunk van: E korszak építészeti emlékei pedig úgyszólván nyomtalanul eltűntek. Homályban tapogatózunk tehát midőn fővárosunk történetének e korai szakaszát próbáljuk felvázolni."¹⁵

Láthatjuk, hogy a közel 200 éve folyó óbudai ásatások, a hun- és az Árpád-kort illetően negatív eredménnyel zárultak. Ezek a folytonos sikertelenségek kétségessé tették a középkori krónikások adatait, és a magyar történetírók más forrásokból próbálták megközelíteni az igazságot Attila székhelyére vonatkozólag.

Így fordult az érdeklődés iránya *Priscos Rhetor*, a korabeli görög szemtanú leírása felé. Ebből a leírásból alakult ki az új teória: a középkori krónikásoknak az adatai megbízhatatlanok, Attilának sohasem volt vára Budán, sem máshol, nomád sátorlakó fejedelem volt. Jöttek a költők és írók, és leírták Attila udvarát. Székhelyét most már Szeged környékére tették, és így a közvélemény lassan el is felejtette azt, hogy Attila városát, várát és temetkezési helyét valamikor Óbudán remélték megtalálni.

Modern történeti és régészeti kutatások

A romantikus célok, - Attila és Árpád sírjának kiásása -, mindinkább háttérbe szorultak, és a főcél a város nyomainak felkutatása lett, különösen azért, mert minden újabb ásatás csak azt igazolta, hogy az egész város nyomtalanul eltűnt. Pedig ahogyan a kutató-

---

¹⁴ I. m.

¹⁵ *Budapest Műemlékei I.* 1955. 41. old. (Horler Miklós és Munkatársai)

sokban jobban megerősödött a képzett régészek és történelemkutatók szerepe, úgy kerültek elő új és új adatok arról, hogy ebben az ősi városban igenis sok nagyszerű épület létezett valamikor.

Viszont a régészet szakszerű ásatásai sem voltak képesek a régi város pozitív leletszerű nyomait előkeríteni. A tudományosság előtérbe nyomulása azután a leletek alapján kényszerűen szülte azt az általános véleményt, hogy a krónikások a régi római kori épületmaradványokat nézték hun-kori és Árpád-kori épületeknek, illetőleg, hogy ezeket az épületmaradványokat a nép fantáziája mesék és mondák révén összeszótta a magyarság múltjával.

Györffy György például az eddigi kutatások eredményeire támaszkodva elfogadta azt a régebbi feltevést, hogy Kurszán vára az óbudai római amfiteátrum körépitményében felállított nomád vezéri sátor volt, holott Györffy ugyanebben a munkájában megállapította, hogy a honfoglaló magyarok a régi kazár és hun birodalom szétvált törzseiből valók voltak, és hogy ezeknek az előázsiai régi birodalmaknak törzsfői – fejedelmi székhelyeiken – pazar téglalapítményekben éltek. Kurszán – Györffy és mások feltevése szerint – Árpád fejedelemtársa volt. (Györffy nemcsak ebben tévedett.)

Györffy az addigi összes eredmények figyelembevételével alakította ki ezt a véleményét. Az előtte ezzel a kérdéssel foglalkozó szerzők minden esetben csak ugyanilyen bizonytalanságról számolhattak be. Így azután természetes, hogy a régi Buda - új Buda vonatkozásos kutatásával foglalkozó munkáknak közös jellemzője az, hogy a régi Budavár és a mai Óbuda helyrajzi adatait képtelenek akárcsak egyetlen esetben is megfellebbezhetetlenül azonosítani. A régi krónikákban fellelhető adatszerűségek sem találhatók meg a mai Óbuda területén.

Nem volna helyes, ha a fejlődés megállna ennél a pontnál. A történelemtudósok és a régész kutatók legutolsó megállapítása szerint a régi krónikák több adatát hitelesnek lehet tekinteni.

Ezek szerint az Anonymus-gesta 52. fejezetében három hitelesnek elfogadható tény tűnik ki; az, hogy Árpád 907-ben halt meg; hogy annak a kis pataknek a forrása mellett temették el, mely Attila városában folyik; és hogy ott építették fel a magyarok megtérése

után azt a templomot, melyet Albának (Fehéregyházának) neveztek.¹⁶

Ugyancsak legkiválóbb kutatóink azok, akik határozottan kimutatták: Fehéregyház, Kurszán vára és több más, keresett középkori épület Vetus-Budától elválaszthatatlanok.

Attila szálláshelyére vonatkozólag az a régi vélemény, – amely szerint a nagy hun király székhelye csak Szeged környékén, a Tisza mentén kereshető –, a legújabb feltevések szerint már nem tartja magát olyan szilárdan, mint régebben. A hun király székhelyének helyrajzi fekvését illetően ma teljes bizonytalanság uralkodik.

Nagyrészt Priscos helyszíni leírása alapján a Nagy-alföldön tételezik fel létezését, de miután e véleményt semmilyen régészeti lelet nem támogatja, ezt csak feltevésnek ismerik el.¹⁷

Így jelenleg az a helyzet, hogy bár a régi krónikák leírásának alapján a mai Óbudán nem találták meg Attila és az Árpádok városát, illetőleg az Attila-városban, Budaváron – Vetus-Budán – valamikor tényleg létezett épületek kétségtelen azonosságú maradványait és a keresett sírokat, – de semmi ellenkező lelet nem igazolta be eddig azt sem, hogy ezek a leírások hamisak voltak.

A történelemtudomány kutatói és a régészet szorgalmas ásatásai határozottan rögzítették már a törvényszerűségeket ebben a kérdésben.

Az Attila-városnak ismert régi városra telepedett magyar honfoglalók első székvárosa kétségtelenül létező város volt. Megállapították, hogy ott régi korokból származó ősi romok mellett a magyarság uralma alatt jelentős épületek, várak, templomok, kolostorok, stb. épültek. Tényként kell elfogadni, hogy ezek a közismert épületek: budai prépostság, királyi, királynői vár, Kurszán vára, Alba Ecclesia, Klarisszák temploma és kolostora stb. Vetus-Budán léteztek valamikor. Vetus-Budát a XVIII. század kutatói a mai Óbudával azonosították, és azóta a kutatások ott kisebb megszakításokkal kö-

---

¹⁶ Bártfai-Szabó LÁSZLÓ: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban*. Bp. 1935. 14. o. 21.

¹⁷ FETTICH NÁNDOR: A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. Bp., 1952. 9. o.

zel 200 éve folynak, de a Vetus-Budán valamikor tényleg létező épületeket senki sem találta meg.

Sőt, mint a legutolsó összefoglalásokból láttuk, egész Óbudán nem találtak semmi jelentős hun- vagy Árpád-kori leletet. A vélemény az, hogy ezek az épületek Óbudáról eltűntek.

Mégis – a leletanyag eléggé nyílt és világos vallomása ellenére –, találkozhatunk egy olyan, úgyszólván általánosan elterjesztett véleménnyel, amely szerint a régi Buda nyomait különböző ásatások alkalmával már kiásták a mai Óbuda területén.

Úgy gondoljuk: Óbuda olyan bőven adja a csodálatosnál csodálatosabb római kori leleteket, hogy semmi szükség erre az Árpád-koriságot igazolni igyekvő kozmetikázásra.

Tudjuk, hogy nagyon sok faragott kő került elő Óbudán a földből, mely lehetne Árpád-kori is, de ezek mellett nem szerepel a korbizonyító melléklet. Sok épület van, amely igazolhatóan jelzi a XIV., XV. század építkezéseit, de a korai Árpád-kori királyváros leletei mindenünnen hiányoznak. Feltevésekkel kell kiépíteni a megmaradt űrt, és ez csak az igazság hátrányára történhet. A régészet a történetírást szolgálja, ez pedig csak igaz úton haladhat előre.

A mai Óbuda és az egész Budapest-környéki régészeti leletanyag vizsgálatából és annak ismeretében készült el a legutóbbi években a Budapest Műemlékei I. és II. kötete. Az I. kötet 1955-ben, a II. 1962-ben jelent meg, tehát ebben a legutóbbi évek kutatási eredményei is szerepelnek. Miután ez a két hatalmas – több mint 1600 oldalra terjedő – kötet felsorolja fővárosunk Duna jobb parti részének összes ismert régészeti leletanyagát, alkalmas kell legyen arra, hogy a minden elizgultságtól merten szemlélő sőt kutató is ezeknek a felsorolt, bizonyító erejű leleteknek ismeretében megismerhesse, vajon a mai Óbuda tényleg azonos-e az Árpád-kori királyi székhellyel, Buda-várával, és az ősi Budával, a későbbi Vetus-Budával:

A II. kötet előszavában a szerkesztő – az általános eddigi véleményekkel egyezően – eldöntöttnek veszi ezt a kérdést, amikor így ír:

"Elismerve, hogy a reprezentatív középkori műemléki anyag a Várhegyre koncentrálódik, hangsúlyozni kell, hogy meglepő arányokban bontakozik ki Buda középkori

építésze a Váron kívüli területen ránk maradt, súlyosan pusztult emlékeanyagból is (budaszentlőrinci pálosok, Nyék, Kalvin-közi királynéi vár, vízivárosi Szt.Péter templom, óbudai prépostsági templom, békásmegyeri puszta-templom, Gercse-pusztai templomrom, Bécsi úti Fehéregyházi kolostorrom, felhévízi Szentháromság templom, Császármalom, kamaraerdői kánai kolostorromok, Csut község romjai stb.)."

Ha azonban az egyes kutatások eredményeit megvizsgálva keressük a leletszerű bizonyítékát ezeknek a biztonságot sugalló állításoknak, azonnal láthatjuk, hogy korántsem olyan megalapozottak ezek, mint art hinni lehelne.

Alba Ecclesia a régészeti leletek tükrében

Elsősorban tehát a legérdekesebb óbudai kérdést, *az Alba Ecclesia* hollétének kérdését tegyük vizsgálat tárgyává a tényleges leletanyag tükrében.

Anonymus – a névtelen jegyző – XII. századi gestájában hitelesen megírta, hogy Árpád fejedelmet Attila városa mellett – az akkori Budavár mellett – egy kis patak forrásánál, az Alba Ecclesiánál temették el. Ebből tudjuk azt, hogy az Alba Ecclesia – Fehéregyháza – Buda, az ősi Buda mellett egy patak forrásánál, vagy patak mellett volt, és azt is, hogy Alba Ecclesia már a XI. század vége előtt létezett.

Csak a szigorú időrendiséget nézve: tehát az a romcsoport, amelyet most Alba Ecclesia romjainak ismernek el, vagyis a Victoria téglagyár területén régebben kiásott romok, nem lehetnek Alba Ecclesia maradványai, mert ezekről a maradványokról kétségtelenül megállapították, hogy azok nem lehetnek a XV. századnál korábbiak.

Most azután, – bár az eredmények nem változtak –, mégis ismertnek jelentik ki Alba Ecclesia helyét, talán abból az elgondolásból kiindulva, hogy a több mint 100 éve húzódó Fehéregyház kérdést nyugovóra vigyék.

Képalírás: Alba Ecclesia romjai – az óbudai Victoria Téglagyár telkén 1884-ben kiásott templom és klostornak dr. Henszmann Imre által készített és magyarózott alaprajza.

Képalírás: Bánfai Szabó László nyomán. (Bártfai Szabó László: Miért nem találták meg eddig Árpád sírját? Magyar Kultúra Bp. 1934. XXI. Évf. 4. sz.)

A Viktória téglagyárnál talált romok a XV században épített kisebb kápolna maradványait mutatják. A legújabb szakmai vélemény a következőképpen hangzik e ben a kérdésben (Budapest Műemlékei II. 499. o.):

"A fehéregyházi kolostor és templom azonosítását és történetét illetően az eddigi kutatások végleges és biztos eredményre nem jutottak, így csupán feltételezésekre a régészeti ásatások hézagosaiból adataira vagyunk utalva."

Ennek ellenére a leírás igyekszik azt az álláspontot támogatni, mely szerint Óbudai Victoria téglagyár területén régebben kiásott romok azonosak a Vetus-budai Alba Ecclesia maradványaival, bár végül elismeri, hogy ezt a feltevést számos neves kutató elvetette, mert lehetetlennek tartották; hogy a X-XI. században már fennállott Fehéregyház itteni létezését azok a XIV-XVI. századból származó kövek igazolhatnák, amelyeket a Victoria téglagyárnál találtak. A szakleírás végül tehát önmagában is igazolja, hogy az Alba Ecclesia hollétének kérdése nincs megoldva, hogy Fehéregyháza nyomait nem találták meg a mai Óbudán.

Az Óbudai királynői vár

A másik döntőnek látszó állítás az, hogy a Vetus-budai királynői vár előkerült a mai Óbuda Kálvin-köz 2-3-4. sz. telkén, a református templom területén. A Budapest Műemlékei II. kötetében a 376. oldalon a szakszerző amellett, hogy az itt talált romokat igyekszik elfogadtatni, mint a királyi, királynői vár maradványait mégis kénytelen elismerni a következőket.

"A négy ásatás közzétett anyaga, bár igen értékes, aránylag csekély számú..."

Sajnos a pusztulás és a beépítettség mai fokán, amikor éppen az összefüggések hiányoznak – vagy jelenleg feltárási lehetetlenek –, a rommaradványok elemzése korai. Az épü-

letek főformái azonban lehetőséget nyújtanak néhány általános jellegű, bizonyos fokig hipotetikus megjegyzésre."

Ezután következnek azok a magyarázatok, amelyekkel a talált romokat a Vetus-budai királyi-királynői vár maradványának igyekeznek feltüntetni. Miután azonban a Kálvin-közben történt ásatások alkalmával semmilyen pozitív Árpád-kori lelet nem került elő, az elképzelést leletanyag nem igazolja. A szakvélemény szerint az épület előkerült darabjai faragott kövek, az ásatók szerint is legfeljebb a XIII-XIV. századból, a pénzletek pedig csak a XVI. századból származnak.

Tehát az épület nem is lehet annak a várnak maradványa, melynek már a X-XI. században állnia kellett. Az ősi Buda királyi vára, mely később a királynők vára lett; semmiképpen sem lehetett olyan jelentéktelen területű, mely a Kálvin-közben fellelt rom 30x30 méteres méretű területén elférhetett volna. A régebbi kutatók egyébként a Kálvin utcai épületmaradványokat a Vetus-budai prépostsági templom romjainak tartották. A származás és felhasználás célját illetően a kutatók feltevései nagyon különbözőek. A kutatások vezetői szerint az Árpád-kor leleteinek teljes hiánya kizárja azt, hogy itt Árpád-kori királyi palota létezhetett volna.

Végeredményben tehát a tisztán feltevésekre épített állítással szemben az az igazság, hogy a Vetus-budai királyi, királynői várpalota romjait sem találták még meg a mai Óbudán.

Az a Budavár – Vetus-Budán – mely az adatok szerint a ma már ismert esztergomi királyi palota után volt a magyar királyok palotája, kétségtelenül szebb, hatalmasabb kellett legyen, mint a korunkban is elismert szépségű, erős és nagy, terjedelmes és az akkori idők legmagasabb kultúrájával felépített esztergomi királyi palota.

Képaláírás: Kálvin-köz 2-3-4. Az óbudai királynői vár feltárt maradványainak alaprajza. (t:~erevich László, Bp. Műemlékei Id. 13p. 19G2.~

Imre király már 1198-ban az esztergomi érseknek ajándékozta az esztergomi királyi palotát. Ezt az ajándékozást IV. Béla a maga nevében 1249. március 15-én megerősítette. A magyar királyok természetesen csak akkor adták oda az esztergomi érseknek kényelmes esztergomi palotájukat, amikor már megvolt a másik királyi palota,

amelyikbe beköltöztek. Ez pedig jóval a tatárdúlás előtt megtörtént. A mai Óbuda területén nem találtak olyan, XIII. század előtti Árpád-kori időkből származó rommaradványt, mely az esztergomi ismert királyi palota pompáját akár csak megközelítené. Így nem lehet elképzelni sem, hogy az esztergomi királyi palotát az akkori magyar királyok a mai Óbuda területén feltételezett királyi lakkal felcserélték volna. Óbudán ilyen palota nem ismert, Budavár, Vetus-Buda, az a pompás királyi vár, amelyben az esztergomi palota átadása idején a királyok éltek, máshol kellett, hogy legyen.

Csemegi, József – 1934-35-ben az óbudai református templom környékén, a Kálvin utcában végzett ásatások eredményéről beszámolva – megállapította, hogy az ott talált épületmaradványok, melyeket a korábbi ásatások alapján a budai Szent Péter prépostság (Budai káptalan) maradványának könyveltek el, semmiképpen sem lehet XIII. század előtti épületnek maradványa.

Ennek alapján megjegyezte, hogy a prépostságra vonatkozó történeti adatok és feltárás eredményei között áthidalhatatlan úr távong. Ezért elfogadta azt a feltevést, hogy a maradványok az óbudai királyi vár épületének részei. Viszont ugyanakkor nem vette figyelembe, hogy saját megállapítása szerint a feltárt épületek XIII. század utáni alkotások, s hogy a tatárjárás az ősi Buda fejlődését derékba törte. Sőt, elismerte, hogy az Óbudán feltárt épületet még a XVI. században is építhették.

Közismert ezzel szemben, hogy *Rogierius* szerint

"a tatárok betörésének hírére IV. Béla Budán vette, ahol a bört ideje alatt tartózkodni szokott, mert országosabb helynek mondják vala."

Rogierius közléséből azt kell kivennünk, hogy a tatárjáráskor Buda – Vetus-Buda – országos hely, tehát királyi székhely volt, melyhez régi szokások fűzték a magyar királyokat. Ez a régi Budavára tehát csakis olyan királyi székhely lehetett, melynek hagyományai voltak. Nem lehetett ezek szerint az a XIII. század közepe után emelt épület a királyi székhelye, melyet az óbudai Kálvin utca romjaiban feltételeztek eddig. A bört vallásos elmélyülést jelentett, és minden valószínűség szerint régi hagyományok kötötték a királyt az akkori Budához. Annak a városnak régebbi hagyományos jellege kellett, hogy legyen. Így ez a hely nem lehetett a mai Óbuda, hiszen

ott a Kálvin utcai épületmaradvány úgyszólván az egyedüli épület, melynek építését a XIII. századra lehet tenni. Ez előtről csak a rómaiak építkezésének nyomait találták ezen a területen.

Az Óbudai Prépostsági templom

Ugyanígy állunk az ún. *Óbudai Prépostsági templom* állítólag megtalált maradványaival. A Budapest Műemlékei II. kötetének 400. oldalán a Korvin Ottó tér 8-9. sz. telek területén jelzi ennek a templomnak a fellelését. Itt romokat találtak, melyek a kutatók feltevése szerint is legfeljebb egy XV. század elején épült templom maradványai lehetnek. Abból kiindulva, hogy az épületmaradvány közelében régebben románkori kőfaragványokat találtak, feltételezték, hogy ez a XV. században épült templom volt a Budai (Vetus-budai) káptalan temploma. Ennek semmi kétségtelen leletbeli bizonyítéka nincs, csak feltételezi, azért, mert okiratos nyomai vannak annak, hogy Vetus-Budán már a X-XI. században létezett egy nagy prépostsági templom.

Az egész feltevés erősen ingatag alapon áll. A budai káptalani templom híres volt szépségéről, és alapítását sokan Nagy Károlynak tulajdonították. Tehát nagyon korai építmény, és a környezete is évszázadokon át országos jelentőségű volt.

Ezért más leleteket is kellett volna itt találni a korai Árpádkorból. A templom fennállása idejéből származó helyrajzi leírások kétségtelenül azt igazolják, hogy ez a rommaradvány nem lehetett a budai káptalan temploma. A régészek feltételezése egyébként is abból indul ki, hogy a XV. században épült templom alatt léteznie kellett annak a templomnak, amely az eredeti káptalani templom volt. Miután azonban a helyrajzi adatok egészen más vidékre teszik azt a templomot, még a feltételezés is nagyon erőltetett.

Érdekes, hogy a hivatalos álláspont pár éve még az volt, hogy a Vetus-budai prépostsági templom helyét nem ismeri a régészet.

(Mihály-Lócsi-Holl: A középkori Buda és Pest. Múzeumi füzetek, a Népművelésügyi Minisztérium kiadásában, Bp., 1955. 22. o.) A szerzőktől a következő olvasható:

"Ez a lelkendező hangú dicséret a prépostsági templomra vonatkozik, melynek maradványaira az eddigi kutatások során még nem bukkantak rá."

Semmi olyan Árpád-kori lelet nem került elő a legutolsó ásatáskor sem, melynek származási helye vagy más bizonyíték igazolná, hogy a rommaradványok azonosak Vetus-Buda káptalani templomának maradványaival.

A Vetus-budai *Klarissza-kolostor* romjait a Lajos u. 158. sz. helyén vélik megtalálni, mert ott egy lakóházban állítólagos román-kori köveket találtak beépítve a falakba. Ezzel kapcsolatban – egy feltevésre hivatkozva – közlik: (Budapest Műemlékei II. 423. o.):

"Feltehető, hogy a falmaradványok a középkori klarissza kolostorhoz tartoztak."

Mindezek olyan bizonytalan feltevések, hogy egyelőre bizonyosként csak annyit lehet állítani: sem a Vetus-budai prépostsági templomot, sem a Klarissza kolostor romjait a mai Óbudán nem találták meg meg.

Képalírás: A pálosok szentlőrinci kolostora – Nagy Emese nyomán. (Nagy Emese: Kutatások, a budaszentlőrinci pálos kolostor területén Tanulmányok Budapest múltjából Bp. 1959;

A pálosok szentlőrinci kolostora

A pálosok egyik főkolostorának romjait vélték felfedezni a Budakeszi u. 93. sz. alatt, mert ott rommaradványokat találtak. Többszöri ásatás során megállapították, hogy itt valószínűleg egy középkori kolostor romjaira bukkantak. Ezt máig *a pálosok szentlőrinci kolostorának* tartják. Maga a feltételezés régebbi, de eddig nem került elő olyan pozitív lelet, amely ezt megnyugtatóan bizonyíthatná. Viszont ismert egy oklevél, amely 1541-ből származik, és Imre, a pálosrendi Szent Lőrinc kolostorának akkori vezető generálisa adta ki egy birtokcsere ügyében. Ezt a szentlőrinci kolostorban keltezték. Miután pedig adatok vannak arról, hogy amikor a törökök a szentlőrinci kolostort elfoglalták, azt felégették és a földdel egyenlővé téve elpusztították, nem lehet tehát kétséges, hogy a mai Buda területén nem létezhetett ez a szentlőrinci kolostor, mert a mai Buda környékét a törökök 15 évvel korábban már feldúlták. Így a szentlőrinci kolostor csak abban az esetben létezhetett még 1541-ben, ha az máshol volt, ott, ahol az eredeti Vetus-Budát feltételez-

zük: a Pilisben, amelynek területe történelmi adatok szerint 1541-ben került a törökök kezébe.

Ezeket az időpontokat figyelembe véve, meg kell állapítani, hogy a pálosok szentlőrinci kolostora nem lehetett a mai Buda környékén, hanem az a Pilis-Esztergom környéki területen volt. Miután közismert, hogy a pálosok kolostorai a Pilis hegyei között voltak, ebből következően helyesebb a Pilis területén keresni ennek a kolostornak a maradványait, mint a mai Buda környékén feltételezni.

Egyébként úgy gondoljuk, hogy miután a mai Buda környékén feltételezett kolostornak legfőbb ereklyéje egy ún. "*szent kereszt*" volt, helyesebb az a feltételezés, hogy a Szent Kereszt kolostor valamilyen összefüggésben lehetett a Pilisben most is Szentkeresztnek nevezett hellyel.

Pilisszentkeresztre kell gondolnunk, ahol a környéken több Árpád-kori kolostormaradványról, több kolostorromról tudunk. Így ha bizonyítottnak ismerjük el azt a tényt, hogy a szóban forgó pálos kolostor Buda környékén volt (ami az okleveles adatokat figyelembe véve, alig vonható kétségbe), akkor ezzel ismét csak növeljük azoknak a bizonyítékoknak a számát, amelyek az ősi Buda Pilis-beli létezését igazolják.

A régi Budával kapcsolatos oklevelek és korabeli leírások kétségtelenül szomszédos helyzetben tüntetik fel a Szent Kereszt és Szent Lélek pálos kolostorokat az ősi Budával és az Alba Ecclesiával. Kétségtelen, hogy ezek a kolostorok a Pilisben voltak. Pilisszentlélek és Pilisszentkereszt neve önmagában is felkelthetné erre a figyelmet.

Különösen figyelemreméltó azonban az az általánosan ismert tény, hogy ezek a helység-elnevezések azért alakultak ki, mert itt valamikor ilyen nevű pálos kolostorok voltak. A Pilis hegyei között tényleg meg is voltak ezek a kolostorok, hiszen: mindkét helyen láthatók a közismert romok, és általánosan tudott dolog az is, hogy ezek az elpusztult kolostorok a pálos barátoké voltak. A helyelnevezések azonosak: a régi elnevezésekkel, mert több leírásból ismerjük, hogy a Szent Lélek és Szent Kereszt helységek valóban léteztek a török foglalás idejében ezen az Esztergom környéki területen. (Pest megye műemlékei I. 1958. 652. o.)

TÉRKÉPEK ÉS OKLEVELEK VALLATÁSA

Herculia

Pilismaróton még a múlt században egy római korból fennmaradt feliratos követ találtak, a Basaharc nevű területen, a római korszakból származó országút mentén. A követen a következő szöveg állt: "*Ad Herculiam*". Ebből pedig azt olvashatták ki, hogy itt egy Herculia nevű római erődítmény állt.

Ez a kő nyilvánvalóan egy útjelző kő volt, és a Duna partján végigfutó római hadiúton a Herculia nevű római város felé vezető utat jelezte.

Herculia Pannónia jelentős városa volt és a tartomány vallási központja, tehát fontos római város. Az a tény, hogy Herculia a római korban Pannónia tartomány vallási központja volt, azt igazolja, hogy már a római birodalom itteni uralma előtt is fontos város volt. Vallási központok ugyanis általában hagyományokkal rendelkező helyeken fejlődnek ki. A rómaiak a régi lakosságot uralmuk alá hajtották, a nép egy része azonban tovább élt, vallási élete talán változott, átalakult, de a központ megmaradt.

A pannóniaiak Herculiát tartották vallási fővárosnak. Figyelembe kell venni azt is, hogy a rómaiak szokása szerint azokat a helyeket nevezték el Hercules emlékére, melyek fürdőhelyek voltak, különösen a melegvíz-forrásokkal rendelkező helységeket.

Ez arra mutat, hogy ezen a pilisi területen valamikor melegvíz-források léteztek, ami nem különös, hiszen Esztergom határában a Pilis hegység most is szolgáltat melegvizet, nem is olyan messze ettől a területtől.

Az, hogy jelenleg itt nem ismeretes ilyen forrás, nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy 800 vagy 900 évvel ezelőtt itt a legcsodálatosabb melegvíz-forrás működött. El kell fogadnunk tehát azt a tényt, hogy a rómaiak Hercules nevével kimondottan azokat a helységeket illették, amelyek források és különösen melegvíz-források mellett alakultak ki. Így tudva azt, hogy a római kori Pannóniában létezett egy jelentős római város, melyet Herculiának hívtak, bizonyosra kell vennünk, hogy e város melegvíz-források mellett volt. Eddig csak Aquincumot ismertük ilyennek, de ezt nem hívták Herculiának.

Ha a pilismaróti Basaharc közelében a danaparti római út jelzésére állított római útjelző kő "*Ad Herculiam*" feliratot helyesen értelmezve elfogadjuk, hogy ez a feliratos római kő a Herculia felé vezető utat jelezte, akkor nem lehet kétséges, hogy a pilisi hegyek között létező romváros a római korban Herculia névre hallgatott. Ebben az esetben fel kell tételeznünk azt is, hogy ezen a környéken a rómaiak idejében melegvíz-források működtek.

Az itt ma romokban lévő ősi városban megtaláltuk Herculiát, azt a római várost, mely melegvíz-forrásairól volt nevezetes. Megtaláltuk azt a római várost, mely a Duna mellett a Pilis hegységben melegvíz-források közelében volt. Ezek szerint két római kori város volt a Duna mellékén, mely melegvíz-források mellett terült el; Aquincum és Herculia.

Aquincum volt lejjebb, tehát a Herculia melletti melegvíz-forrásokat nevezhették csak felső hévíznek. Így érthetővé válik az Árpád-korban oly gyakori Felhévíz elnevezés, amely név Vetus-Buda melletti helymeghatározó volt. Ezzel szemben az általam megnevezett Herculia mellett ma nincsenek hőforrások. Ezen azonban nem szabad csodálkozni.

Réthly Antal szerint Attila halála óta különböző években 61 alkalommal volt Magyarországon olyan földrengés, mely a Pilis hegységet érintette. Figyelembe kell venni, hogy az országban a legnagyobb ismert földrengések a nem messze lévő Komáromban voltak. Az idézett feljegyzések szerint 1092-ben olyan erős földrengés volt, hogy egy hegy a Dunába zuhant és ezáltal a folyó medre megváltozott, a környező földeket elpusztította. Ugyanakkor más helyen a szárazföldön hatalmas tó jött létre, és másutt egy tóban egy hegy hirtelen eltűnt. Az 1348. évi földrengésekről azt említik meg a krónikák: ez oly borzalmas volt, hogy Pannóniában 26 város rombadőlt. 1443-ban is hatalmas volt a földrengés, sziklákon épült várak rombadöltek, falvak és városok pusztultak el.

Az 1599. évi földrengés centruma Komárom volt, de legjobban mégis Esztergom várát pusztította. Az 1763. évi komáromi nagy földrengéskor a városban 279 ház rombadőlt, 63 ember meghalt és 102 megsebesült. A Duna hullámai toronymagasságúak voltak.

Figyelemre méltó a következő feljegyzés az 1783. évi második nagy komáromi földrengésről: 1783. április 22-én reggel 4 órakor Komáromban és a Duna mentén Győr, Pozsony, Pest, Buda, továbbá

Sopron és Eszterháza heves földrengések színhelyei voltak. Ez a földrengés Komáromot teljesen elpusztította. Elhatározták, hogy város a Dunától nagyobb távolságra építik fel. Budán a hőforrások melegebbé váltak

Amikor tehát a budai hőforrások vize a leírások szerint egy földrengés következtében melegebbé válhatott, el kell fogadnunk azt a magyarázatot, hogy esetleg ugyanez vagy más földrengés következtében máshol a hőforrások vize hideg lett.

Minden valószínűség szerint a környéket sokszor pusztító hatalmas földrengések egyike zárta el a melegvíz-forrásokat Herculia város romjai közelében. Nem szabad azonban teljesen kizárni azt a lehetőséget sem, hogy a forráscsoport egyszerűen kimerült.

Nagyon régen működtek ezek a hőforrások, ha már a római uralom alatt névadók lehettek; hőfokuk lassan is csökkenhetett olyan mértékben, hogy ma már csak hideg vizet tudnak szolgáltatni. A margitszigeti melegvíz-forrás vize legutóbbi hivatalos jelentés szerint alig pár évtizedes működése alatt majdnem 10 fokkal hűlt le Így 2000 év alatt kihűlhetett a Herculiának nevet adó felsőhévízi forráscsoport is

Lazius Wolf, bécsi egyetemi tanár, aki fiatal éveiben, a XVI. század közepén, sokat járt Magyarországon, egyik könyvében leírja, hogy a magyarok fővárosa Buda_(Vetus-Buda) egy római városra települt, melyet a rómaiak Herculiának neveztek Ezt a várost a barbárok felégették, és amikor újjáépült, Sicambriának keresztelték.

Ugyancsak a XVI. századból való *Ortelius Ábrahám* belga földrajztudós térképe amely a római kori Pannóniát ábrázolja. Ezen a már akkor réginek jelzett térképen Esztergom alatt, a Duna mellett fekszik a "Herculia vagy Sicambria" nevű helység – Pilismaróton 1906-ban régészek ásták Castra ad Herculem romjait, mely a korabeli egyetemi tanár, *Lázius Wolf* leírása szerint is azonos volt a régi Budával.

Képaláírás: Részlet A. Ortelius térképéből Ortelius 1597-ben megjelent térképe is Pilismarót területén jelzi Sicambria-Herculiát.. Kézai is Sicambrianak írta le Attila városát.

A régi Buda tehát ezek szerint is előzőleg Sicambria, a római korban pedig Herculia néven volt ismert. A magyarok nemcsak a

Sicambria nevet vették át, de természetesen ismert volt akkor a németek által használt Etzelburg elnevezés is.

Az Ortelius-térkép 1597-ben jelent meg nyomtatásban. Függetlenül ettől a XVI. századból származó kartográfiai adattól, az *Itinerarium Antonini* néven ismert, római korból származó útleírás távolságadataiból a megadott helységek közti távolság leírásából kiszámítva, 1906-ban Pilismarót környékén keresték Herculia nyomait.

Képaláírás: A pilismaróti római tábor Fröchlich Róbert nyomán. (Fröchlich Róbert. A pilismaróti római tábor. Archeológiai Értesítő, Bp. 1893.)

Herculia Castra – Finály Gábor nyomán. (Finály Gábor: Castra ad Herculem. Archeológiai Értesítő, Bp. 1907.)

Ekkor a limes, a római védelmi vonal felkutatása keretében Pilismaróton a kishegyi romok környékét kutatták át. Az ott végzett ásatások egy római korinak vélt hegyi erődítmény romjait tárták fel, és erről Herculia romjaira véltek ismerni. Azóta köztudott dolog, hogy Herculia Castra romjait Pilismaróton találták meg.

Senki nem foglalkozott azonban azzal, hogy Herculia a régi adatok szerint azonos volt Sicambriával, és Sicambria azonos volt Vetus-Budáva, a magyarok híres székesvárosával.

1906-ban, amikor *Finály Gábor* Pilismaróton kiásta Herculia romjait, a legerősebben hitték még, hogy Budavár és Fehéregyháza romjait a mai Óbudán fogják megtalálni. Így senki sem foglalkozott azzal, hogy a régi adatok alapján a kiásott Herculia környékén keressék a régi Buda maradványait. Úgy látszik, még az sem ébresztett fel különösebb érdeklődést, hogy a Finály-féle ásatás alkalmával Pilismaróton egy 27 x 33 m méretű, hatalmas oszlopcsarnok alapjai kerültek elő.¹⁸

A hatalmas, egész Pannónia területén egyedülálló nagyságú, valószínűleg templom-rendeltetésű épület itteni létezése nem keltett gyanút, pedig ma már kétségtelen, hogy ott, ahol ilyen rendkívüli nagyságú csarnok volt, a környéknek is nagyjelentőségűnek kellett lennie.

---

¹⁸ Finály Gábor: *Castra ad Herculem*, Arch. Ert. 1907. 45-47. o.

Abban az időben mindenképpen azon voltak, hogy Árpádnak az Anonymus-i gestában leírt 907-es halálát 1907-ben megfelelően tudják a mai Óbudán ünnepelni. Ezért mindent elkövettek, hogy a sírt a mai Óbudán megtalálják. Valószínűleg a legnagyobb szentségtörés lett volna, ha valaki azt meri állítani, hogy Vetus-Buda és Árpád sírja a Pilisben van.

Pedig néhány évvel azelőtt, 1904-ben fordította le *Karácson Imre* Istambulban *Evlia Cselebi* török utazó XVII. században írt könyvének magyarországi vonatkozású részleteit.¹⁹

Cselebi ebben a könyvében megírta, hogy amikor 1660-64-ben Magyarországon járt, az öregek állítása szerint a régi város területén, amely Esztergom mellett volt, már csak erdők és gyümölcsösök, szőlők voltak. A török szerző szerint ez az Esztergom melletti nagy város a törökök kezétől pusztult el, azok tették földdel egyenlővé és telepítették be szőlővel és gyümölcsösökkel.

Cselebinek ez a leírása azért fontos, mert magyarázatát adja annak a különös jelenségnek, hogy ma ezen a területen nyoma sem látszik már a régi városnak. Cselebi leírta még azt is, hogy az ősi Buda elfoglalásakor a környéken négy erős vár volt. Ez sem lehetett a mai Buda területén.

Cselebi megírta azt is, hogy Buda Esztergomtól két kanakra volt, viszont Budától Kanizsa negyven kanakra. Ha Marót környékére tételezzük fel a régi Budát, akkor az innen számított távolságarányok fedik a kettő, illetve negyven kanakos távolságot. A mai Buda területéről számítva ezeket a távolságokat, teljes lesz a zűrzavar, mert akkor Budától Kanizsának cca 1000 km-re kell lennie.

Egy másik török szerző, aki Buda elfoglalásakor talált egy régi magyar krónikát és azt lefordította törökre, a "*Tarikh-i Üngürüş*" című könyvben törökül írta meg a magyarok történelmét.²⁰

Ebben megemlíti ez a régi krónika, hogy Esztergom határában, Esztergom alatt régebben volt egy nagy város, egy erős vár, és amikor a tatárok elfoglalták az országot, e vár falainál hatalmas halmokba fát raktak, azt meggyújtva felégették a várat, és a várost feldúlták. Kő-kövön nem maradt, írta le a török fordító. Érdekes a régi magyar

---

¹⁹ Karácson Imre: *Evlia Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai*. Bp. 1904

²⁰ Budenz József: *Tarikh-i Üngürüş*. Akad. Ért. 1861. 267. És 315. o.

krónika e mondata, mert egy harmadik török író, *Pacsevi*, Szinán pasa hadjáratának leírásánál majdnem hasonló váddal illeti honfitársait:

"Egy másik gyalázatos és vétkes hiba volt – írja –, hogy a Szulejmán szultán által meghódított budai vilájetet (értsd: Vetus-Budát - NP) engedték elpusztítani, a pórnépet rab-szolgaságba hurczoltatni és a falvakat fölégettetni, azon meggyőződésben, hogy csak egy ország romjain lehet egy másikat fölépíteni. Ha ezt a tartományt megkímélik, lakosai soha sem szélednek el; mert a hitetlenek nem költöztek volna el őket",²¹

Tekintettel arra, hogy a mai Buda környékét a törökök inkább erőteljesen kiépítették, mint elpusztították, *Pacsevinek* ez a mondata semmi esetre sem vonatkozhat a mai Buda vagy a mai Óbuda környékére, hanem csak a távoli, régen elfelejtett régi Buda környékére.

Attila sírja, Árpád sírja

A Tarih-i Ungürüş, illetőleg a török nyelvre lefordított régi magyar krónika többek között még egy érdekes adatot közöl, azt, hogy Attilát a régi Buda mellett temették el.

Mint tudjuk, Kézai Simon krónikájában szintén írt Attila temetéséről, és a sír helyéről. Kézai szerint Attilát az országútnál, a Bálvány-kőnél temették el. Anonymus nem írta le Attila temetkezési helyét, de mégis célzott arra, amikor Árpád 907-ben elhunytáról írt. Ezek szerint Árpádot Attila városa mellett temették el. Anonymus és Kézai kora közel van egymáshoz, és így feltételezhető, hogy az akkor még élénken élő Attila-mondákban a temetkezési helyről azonos feltevések alakultak ki. Mindketten Attila-városnak mondják Budát, Kézai még Sicambriának is. Valószínű tehát, hogy ugyanazon hagyomány alapján ítélték meg Buda múltját

Kézai nem mondott helységnevet, amikor Attila temetéséről írt, csak azt említi meg, hogy az országútnál a Bálvány-kőnél a

---

²¹ PACSEVI: *Az 1593-94. évi hadjáratról*. Hadtörténeti Közlemények, 1892. évf

Köveazoa nevű helyen temették el Attilát, ugyanoda, ahová a hun kapitányokat.

Képaláírás: Marót 1789-es térképének részlete. - (Pilismarót 1789. Kéziratoss térkép. Mocsy György földmérő készítette. Méretaránya 1:7200. Országos Levéltár S12. Div. I. No. 2.)

Ez arra mutat, hogy a hely közismert volt abban a városban, ahol Kézai a krónikáját írta, ahol élt. Ez a város feltehetően Vetus-Buda lehetett, mert ez volt Kézai korában a magyar királyok székhelye.

Az Esztergom alatti Duna-szakasz Basaharc és Esztergom felőli részén, ahol a hegyek egészen a Duna partjáig kiugranak, egy több száz méteres szakaszt ma is "kövek oldala", "Kőalja" néven ismernek a környékeliek. Ezen a néven szerepel e terület az eddig ismert legrégebb, 1789-beli térképen is. Itt vezet a római korból fenn maradt és ma is használt országút, és itt van az országút mellett a Szamárhegy nevű hegy is. Ez a Szamárhegy az említett régi térképen Szamárkö néven szerepel, amiből bizonyosként következtethetünk arra, hogy itt, ezen a helyen állt a pogány világban a Bálvány kőnek ismert szikla. A Kézai által leírt helynek teljesen megfelel a terület, és különösen érdekes, hogy itt pár évvel ezelőtt gazdag avar- és keltakori temetőket tártak fel, ami igazolja e terület hagyományos temetkezési hely jellegét. Kézai is úgy említi ezt a helyet, mint a vezérek régi temetőjét.

E terület Vetus-Budával való azonosságát különösen elfogadhatóan bizonyítja, hogy az ősi Buda környékének legrégebb ismert leírása, a II. András király által 1212-ben kiadott határjárás oklevél, hasonló környékről ír a határ egyik részleténél, melyben a "*Szamárkő*" (ősi Bálványkő), az "*esztergomi nagy út*" (országút) és a "kövesvölgy" elnevezések szerepelnek. A határjárás okiratban leírt táj egészen azonosnak tűnik a Kézai által leírt temetkezési hely környékével. A két különböző célzatú írásban hasonló helyleírás található, természetesen, mert a két szöveg néhány évtizedes eltolódással azonos korszakban íródhatott.

Visszatérve a régi magyar krónikát lefordító török író könyvének adataihoz, meg kell állapítani, hogy ez a török szerző nem hamisíthatott bele a krónikába oly részletet, amely egyébként nem volt

közismerten elfogadott adat. Így feltehető, hogy a krónika írásakor általánosan ismert felfogás volt, hogy Attilát valahol Vetus-Buda környékén temették el.

Kézai nem írt helységnevet, s nyilvánvalóan azért nem, mert természetesnek tűnt előtte: olyan környékről ír, amelyet mindenki ismer. A régi Buda mellett nyilvánvalóan közismert volt a Bálványkő az országút mellett, és a Köves-völgy, a kövek oldala. Ezt a helyet határleírásnál is figyelembe vették, mert közismert volt, és így került bele a Buda határát kijelölő 1212-es oklevélbe is. Vegyük figyelembe, hogy a Kézai által leírt temetkezési hely és az 1212-es határjárás oklevél határjelölő fix pontjainak megfelelő táj ott található, azon a környéken, melyen az ősi Budát feltételezzük

Régi térképes ábrázolás bizonyítja végül, hogy ezen a területre ismertél középkorban Sicambriát.

Kézai pedig megírta krónikájában azt az ő korában bizonyosan általánosan elfogadott nézetet, hogy a hunok Sicambriánál keltek át a Dunán, és hogy ott vívták meg nagy csatájukat Pannóniáért. Ott estek el a csatában a hun vezérek, akiket országút mellett, a Bálványkőnél temettek el, ahová Kézai szerint halála után a nagy hun vezért, Attilát is temették. Így kétségtelen, hogy ezt a temetkezési helyet Sicambriánál kell keresni.

Kézai a későbbiek folyamán (4.§) határozottan megírta, hogy tudomása szerint Sicambria, Attila-város, Etzelburg és az ősi Buda egyazon város volt. Kétségtelen tehát az is, hogy Kézai korában Attila temetkezési helyét a régi Buda mellett tételezték fel. Így bizonyítottnak látszik az is, hogy a budai határjárásnál említett határjelölő fix pontok megegyeznek a Kézai leírásában szereplő azonos nevű területtel. A Kézai-féle leírás megfelel az 1212-es határjárás oklevélben a Buda-környéki terület leírásának, és mindkét leírás helymegjelölő pontjai ma is megtalálhatók a Pilismarót-Esztergom közötti régi római út mentén.

Természetes, hogy miután Kézai több száz évvel Attila halála után írta krónikáját, a sír helyéről tett megjegyzését nem lehet döntő bizonyítéknak tekinteni. Nem lehetetlen viszont az sem, hogy valami komolyabb adatra is támaszkodott, mert a korábbi krónikák arról emlékeznek meg, hogy Salamon király uralkodása idején Anasztázia özvegy királyné Nordheimi Ottó hercegnek, mint csodás ajándékot,

Attila hun király kardját küldte ajándékba. Ezt a kardot máig is megőrizték a német császárok koronázási kincsei között.

A kutatók megállapításai szerint ez a kard jó pár száz évvel később készült Attila koránál, de ez a XI. századból származó adat azt igazolja, hogy ebben a korszakban a magyar királyok környezetében ugyanúgy, mint Anonymus és Kézai korában is, erős hagyományokban élt a hunokkal való kapcsolat, és az Árpádház ragaszkodott Attilától való származásának megerősítéséhez.²²

E rokonsági kapcsolatok ápolása Anonymus és Kézai krónikájának szerkesztésénél is élénken érvényesült, de miután e krónikák legszigorúbb kritikusai megállapították, hogy a szerzők adataikat egy most már ismeretlen, régebbi nemzeti krónikából merítették, így mégis feltételezhető, hogy ezek az állítások közelebb voltak a valósághoz, mint ahogy később e krónikák adatairól hitték.

Kézai azt írta krónikájában, hogy a magyarok a pesti és a szobi révnél keltek át a Dunán. A krónika szerint Szobnál átkelve a magyarok bevették Szvatopluk várát, mely a Duna mellett volt. Szvatopluk itt esett el, és katonái futással menekültek. Itt halt meg állítólag Marót is. Ez a krónikás adat Marót várának múltjára utal, és különösen azért érdekes, mert azt igazolja, hogy a honfoglalás idején Szobbal szemben, a mai Pilismarót környékén volt – a XIII. század szellemi vezetőinek tudomása szerint – az ország központi vára, az ország vezetőinek székhelye. Kimondottan azt bizonyítja, hogy Kézai idejében Marót, a mai Pilismarót vagy környéke országos jelentőségű királyi központ volt, s Kézai ennek múltját kívánta krónikájában hagyományokkal erősíteni.

Aquincum = Óbuda – nem Sicambria

Mint láttuk, Schoenwisner óta igazolt az a tény, hogy a mai Óbuda római kori neve Aquincum volt. Mindazokat a feltevéseket, melyek szerint a régi Buda előzőleg Attila-város, Sicambria, legrégebben pedig Herculia néven szerepelt, el kellett vetni, mert ez nem lehetett valóság, ha a forrásokban szereplő Vetus-Buda Aquincum volt a római korban.

Be kell látnunk, hogy ez a felfogás természetes volt abban az időben. Minden kutató úgy tudta eddig, hogy a mai Óbuda volt az a

---

²² LÁSZLÓ Gv.: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 34. o.

helység, mely régebben Vetus-Buda, még régebben Buda néven szerepelt a történelemben. És ha ez Aquincum volt – így szólt az okoskodás –, akkor természetesen nem lehetett egyben Herculia vagy Sicambria. Világos tehát, hogy Herculiát és Sicambiát nem is keresték, még akkor sem, amikor pedig már – az akkori kutatók szerint is – Herculiát megtalálták!

Közben azonban mégis eltelt közel 200 év, amely időszak alatt rengeteg régi tudományos teória dőlt meg. Azt például általánosan elismerték, hogy a mai Óbuda területén az Aquincum nevű római város létezett valamikor, mert ezt a sok évtizede folyó kutatások alatt előkerült római kori leletek kétségtelenül igazolták. De ezek leletek semmi esetre sem bizonyították azt, hogy a mai Óbuda lett volna a régi Buda.

A mai Óbudán előkerült középkori leletanyag nagyon jelentéktelen ahhoz képe amilyennek lennie kellene, ha ez a helység ténylegesen az Árpád-kori Buda lett volna. A régészek egyöntetű bevallása szerint az épületmaradványok, amelyeket itt kiástak és amelyeket bizonyos szükségszerűségek következtében Árpád-korinak kellett minősíteni, a környékükön keresett mellék-leletek hiánya miatt semmiféle módon nem bizonyítják az Árpád-kori lakottságot.

Ennek következtében – miután a régészek különösen ezen mellék-leleteknek alapján tudják megállapítani a maradványok korát –, a továbbiakban bizonyítottnak kell elismerni azt, hogy ezek az épületek nem az Árpád-korból valók, hanem a későbbi századok építkezési tevékenységéből származhatnak. Schoenwisner nem ismerte el a mai Óbudát Sicambiának és Herculiának, de csak azt tudta helyette kimutatni, hogy ennek az Óbudának a régi neve Aquincum volt. A másik római város Herculia. Sicambiát nem tudta hová tenni, és mert nem ismerte a helyét, tagadta létezését.

Nem fogadható el az a "tudományosan" alátámasztott álláspont sem, hogy Sicambria csak mondai város volt, és sohasem létezett, – hogy csak a mesék születték és ezek szerint nem is kell keresni. Eddig ugyanis ez volt a hivatalos álláspont. Amennyiben Aquincum változott volna át az idők folyamán az Árpádok központjává, a régi Buda nevű várossá, akkor tényleg nem kellene keresni Sicambiát, és nem is lenne helye a történelemben. E régi, római kori város területén azonban nem került elő az Árpád-kori Buda. Viszont előkerült azóta egy csomó korabeli adat arról, hogy a középkorban Sicambiát tar-

tották Buda előző nevének, s hogy ugyanekkor ismerték Aquincumot is. Térképükön külön tüntették fel a két római várost. Ezen kívül azért sem lehet mondának, mesének tartani Sicambria létezését, mert hivatalos helyrajzi leírásnál használták, mint helymegjelölő pontot - hiteles oklevelek adatai szerint.

Így, még ha költött lenne is e név, akkor is valóságnak kell elfogadnunk a vele megjelölt, kétségtelenül valamikor létező, nagy jelentőségű város területét, mely mai Pilismarót vidékén keresendő. Ezzel tehát igazoltnak kell vennünk a Sicambria nevű város létezését, és vele számolnunk kell a jövő kutatásainál.

Leletek és adatok sokasága igazolja, hogy az ősi városközpont, melyet Anonymus Kézai, a Képes Krónika stb. Budának, Attila városának, Etzelburgnak, Herculiának vagy Sicambriának mond, nem a mai Óbuda-Aquincum területén, hanem az Esztergom- Dömös- Marót- Visegrád- Pilisszentkereszt határolta területen létezett valamikor. A pilisi hegyek, a Duna-kanyar legszebb tájterületei rejtik magukban romjait.

Herculia, Sicambria, Vetus-Buda tehát egyazon helyen volt, és ezt abból is meg állapíthatjuk, hogy a régi adatok alapján ezt a helységet Pilismarót területére fettelezték. Ezzel lehetőséget adtak arra, hogy az ősi Buda fekvésének helyét is határozottabb keretek között állapíthassuk meg.

Amikor *Castra ad Herculem* maradványait Pilismaróton kiásták, akkor kellett volna komolyabban foglalkozni az ott előkerült leletek származásával. Az akkori ásatás a Kis-hegyen egy nagy várfalat tárt fel, amely 820 méter hosszúságban zárta körül a teret, amit bekerített. A kőfalon belül 1906-ban három épület alapját találták meg. Az első egy 33 x 27 méteres nagy oszlopcsarnok volt, amelynek talajában 24 pilléralapot találtak 4 x 6-os elosztásban. Ez az oszlopcsarnok valószínűleg templom volt. Mellette találtak egy 15,4 méter hosszú és 9,1 m széles, valamint egy 13,7x9,5 méteres kisebb, kápolnaszerű épületalapot. Az egyik épület fala mellett egy régi templomi füstölőt is találtak. A feltáró Finály Gábor szerint az ásatásokat folytatni kellett volna ahhoz, hogy a leletek kiértékelése megtörténhessék. Ezt akkor elmulasztották. Finály római-korinak tartotta az építményt, és ha tényleg az volt, akkor Pannónia tartomány egyik legnagyobb temploma létezett itt, s ez igazolja Herculia vallási központ jellegét. Ha pedig egy későbbi templom és kápolna maradvá-

nyait találták meg, akkor az a honfoglaláskor, vagy az Árpád-kor egyik nagy keresztény bazilikájának maradványa lehetett.²³

Mindenesetre egy ilyen nagy épület csak egy, valamikor itt létező városközpont céljait szolgálhatta.

A régi budai helyelnevezések egy-egy találkozása a Pilisben ma is létező azonos nevekkal, természetesen önmagában is figyelemre méltó lenne. A Pilisben ma is úgyszólván hiánytalanul megtalálhatók azok a megnevezési pontok, falvak, völgyek, hegyek, utak stb., amelyek a régi Budáról szóló oklevelekben szerepeltek, több száz év előtti helyzetük következtében. Ezen elnevezések azonossága mellett az Esztergommal való összefüggést bizonyítja még az ezekkel a nevekkal kapcsolatosan előforduló "*esztergomi nagy út*" (*Via Magna Strigoniensis*) említése, szerepeltetése az oklevelekben. A pilisi romterület mellett húzódó országút azonos a nagy esztergomi úttal. Pilismarót főutcájában ma is az Esztergomi-út tábla látható.

Korabeli szerzők, akik pontosan ismerhették ezeknek a helyeknek helyrajzi fekvését, írásaikban azt állították, hogy a régi Buda ezen az Esztergom melletti területen létezett (Ortelius, Lazius, Cselebi, Bonfini stb.).

A Pilisben ezen kívül számos lelőhelyet ismert a régészet, amelynek Árpád-kori származásához nem férhet kétség.

Közismert az a tény is, hogy az Árpád-kori magyar királyok szűkebb hazája a Pilis volt. A mai Buda területe csak később kaphatott jelentőséget az államvezetésben.

Óbuda = Alt-Ofen = Ó-Pest

Általában azért gondolják, hogy a mai Óbuda szerepet vitt a magyar középkorban, mert a vélemények szerint az "*Óbuda*" név olyan erős hagyományokhoz van kötve a mai Óbudán, melynek egészen bizonyosan régi alapjai vannak. Ezeknek a hagyományoknak mély gyökereit azonban nem találhatjuk meg a köznyelvben.

Óbuda Alt-Ofen német elnevezése – amint láttuk –, okvetlenül erősebb hagyományokon alapszik, mint a magyar Óbuda név, hiszen kétségtelen, hogy az Alt-Ofen elnevezésnek abból az időből kell származnia, amikor a mai Budára még érvényes volt a Kemence-Pest- Ofen elnevezés.

---

²³ FINÁLY GÁBOR: *Castra ad Herculem* Arch. Ért. 1907. 45-47. o.

El kell tehát fogadnunk, hogy az "Ofen" tulajdonképpen a legrégibb neve Óbudának, ezt a helynevet kell az ősi hagyományokhoz tartozónak tekintenünk. Amennyiben pedig helyet adunk annak az elgondolásnak, hogy az eredeti név a kelta-kori helynevet fedi, és az Ofen a legősibb név (Ofen—Owen), s a Pest elnevezés csak későbbi, szláv származású neve a területnek, (Pest—Pek), – akkor különösen világosan kialakulhat a név fejlődésének képe. Az Owen—Ofen ősi kelta nevet a rómaiak erőszakos úton megszüntették, miután a római impérium a tekintélyét féltette minden régi hagyománytól. A gyorsan fejlődő kormányzósági székváros Aquincum néven került bele a történelembe, miután római írók csak ezt a nevet használták.

A római birodalom hatalmának itteni csökkenése, majd megszűnése után a pannonok – az ősi keltáknak a végeken meghonosodott leszármazottai –, újra csak elővették az ősi nevet, és azóta a kelta nyelv hatására Owen, illetőleg Ofen a helység neve.

Csak amikor a XIII. század végén, a XIV század elején a királyi udvar megalkotta a mai Buda területén új székhelyét, akkor kezdték új Budának, Újlaknak nevezni római romok között élő lakosság régi otthonát. Így maradt meg egészen természetesen az Ofen = Pest név, a egyes lakosság körében, a mai Budára és Óbudára értelmezve is.

"Pest" önmagában ismert neve volt a mai Pestnek, a mai Budának és bizonyára mai Óbudának is, és közismert neve maradt a nép tudatában ezután is olyannyin hogy a köznyelv Pestnek nevezi ma is a fővárost, pedig már jó néhány évtizede Budapest a hivatalos elnevezése. Jó néhány évszázada hasonló névátvitellel hívják "*hivatalosan*" Budának a mai Budát és Óbudának a mai Óbudát.

Bizonyos, hogy nagyon sok régi írás, melyet eddig a mai Budára vagy Óbudát értelmeztek, a régi Budára vonatkozik. Sok-sok ilyen iratot, oklevelet kell áttanulmányozni ebből a szempontból.

Eddigi vizsgálódásaim szerint a mai Budapest környékére vonatkozó régi írása könnyen szétválaszthatók a régi Budára vonatkozó írásoktól, miután a régi Buda környékének helységnevei, melyek a mai Óbuda környékén sehogyan sem találhatók meg, nagyrészt ma is fellelhetők és azonosíthatók lesznek a Pilisben a régi Buda feltételezett területén. Az oklevelek mind a régi Budára, mind a régi Esztergom környékére vonatkozó sok azonos adatot tartalmaznak, és ezért az egyes helységnevek az oklevelek alapján megtalálhatók lesznek.

A Pestre vonatkozó írások viszont meg adják a régi Pest helyrajzi adatait.

A mai Buda és Óbuda környéki helységnevek revízió alá vétele után megoldódnak olyan, addig érthetetlennek tartott furcsaságok, mint például az a kérdés, hogy miért nevezik Pesthidegkutat Pesthidegkútnak. Erre pedig az volt a válasz, hogy természetesen egy nagyon régen fennálló elnevezése ennek a helységnek, és még a akkori időből származott, amikor Budát Pestnek nevezték. Ez így is van Pesthidegkút neve úgyszólván kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy ez a terület régen Pest néven volt ismert. Amikor kialakult, a közelében a legismertebb helység csak Pest lehetett, így róla nevezték el Pesthidegkútnak.

Ha már most figyelembe vesszük azt, hogy Pesthidegkút, ez a régi helység kb. fele olyan távolságra van a mai Óbudától, mint a mai Budavárától, úgy hisszük, a továbbiakban vita tárgyát sem képezheti, hogy a nevét adó Pest helység nem a Pestnek nevezett Buda volt, hanem a mai Óbuda, melynek *Vetus-Pest*, *Antiqua-Pest* neve több Árpád-kori oklevélben szerepel.²⁴

Ha a mai Óbuda lett volna a régi Buda, mint ahogyan a régebbi kutatók feltételezték, akkor a mai Pesthidegkút neve Budahidegkút lenne, vagy csak Hidegkút, semmi esetre sem alakulhatott volna ki a nagyjelentőségű Buda királyi székhely mellett egy Pesthidegkút nevű helység, amikor az a Pest sokkal jelentéktelenebb – feltételezések szerint – sokkal távolabb lévő is volt. Pesthidegkút ilyen elnevezése kétségtelenül régi származású. A "*Pest*" szó itt megkülönböztető jelző, mert máshol is volt Hidegkút nevű helység.

A dömösi prépostsági alapítólevélben is szerepel Hidegkút, amely mint helységnév, a Pilisben is létezett. A Buda (nem a mai!) melletti Hidegkút Nyék területéhez közel feküdt, ennek helyrajzi helyzetét tisztázhatjuk több Esztergom környéki régi oklevél adataival.

Egyébként a Hidegkút nevű hely – a turisták által is ismert forrás, – Esztergom környékén található.

---

²⁴ Mon. Strig. II. 778. o. 42 Járványkereszt = Hideglelős kereszt – ispotályosok közelsége – "*insula leprorum*" (Kemény Andor. *A túracsónak evezős térképe*. A Duna Esztergom-Budapest szakasza. Bp.)

Még egyszer Alba Ecclesia (Fehéregyház)

Az ősi Buda területe utáni kutatások komoly mértékben foglalkoztatták eddig legismertebb oklevélkutatóinkat. *Salamon Ferenc*, *Rupp Jakab*, *Gárdonyi Albert*, majd legbőségesebben Bánfai Szabó László igyekezett az oklevelek adatainak felhasználásával elosztani azt a homályt ami eddig a régi Buda helyrajzi vonatkozásaiban mutatkozott. Bánfai Szabó "*Óbuda egyházi intézményei a középkorban*" című munkájában gyűjtötte össze a régi Budára vonatkozó okleveleket. Tanulságos ez a gyűjtemény. Bár a legtöbb oklevelet Buda helyrajzi fekvésének megállapítása érdekében sorakoztatja fel, azok minden kétséget kizáróan Esztergom, a Pilis hegység és az ahhoz kapcsolódó helységek határaitól szólnak.

Legtöbb tanulmány természetesen az Alba Ecclesia – Fehéregyház – hollétével foglalkozik. Fehéregyház helyét legelőször a török uralom budai megszűnése után a pálos rend kezdte keresni, mert – mint ismeretes – Mátyás király azt a pálosok kezelésére bízta. Amikor Buda visszavétele után a pálosok a mai Buda területére visszajöttek, ezen a környéken nem találták Alba Ecclesia romjait, és ekkor régebbi hiteles adatok alapján kezdték keresni egyházukat.

A rend 1719-ben *Terscsánszky Lászlót* küldte el Pozsonyba, hogy a Vetus-budai káptalan ott őrzött adatai között kutasson Alba Ecclesia után. Ez a kutatás Bánfai Szabó László megállapítása szerint sikertelenül végződött, mert a kiküldött azt jelentette, hogy a kolostor és birtokai a Pilisben voltak. Erre állítólag a kutatást abba hagyták, mert képtelenségnek tartották, hogy a régi Budával kétségtelenül szoros kapcsolatban álló Alba Ecclesia a mostani Óbuda területétől távol eshetett volna.

Ennél a kérdésnél ismét érdekes feltevések vezetnek Pilismarótra. Maróton a pálosoknak volt kolostora, mégpedig az eddig talált adatok szerint kb. ugyanazon időtől kezdve (1493-tól), amikortól az Alba Ecclesia Mátyás király intézkedése folytán a pálos rend kezelésébe került. Pilismaróton még ma is nagy része megvan annak a hatalmas kőfalnak, amelyet a pálosok építettek a török idők után a kolostor és környékének bekerítésére. A kolostor-kert belső részén ma már több építkezés történt, és így néhány helyen a felszint megbolygatták. Ismert a fal mellett az a terület, amely a malompaták vizét gyűjtötte össze egy vízgyűjtőbe, amely vízgyűjtő valamikor régen egy vízimalmot hajtott.

Képalírás: Marót 1789-es térképének részlete.

Ezen a területen három halastó is volt valamikor, ezt a régi térkép jelöli. Ennek a kolostornak a környéke meglepően azonosnak tűnik azzal a környékkel, amelyet az 1212-es és különösen az 1355-ös, valamint az 1524-es határjárási oklevél leírása jelöl Alba Ecclesia környékéeként. A kolostor előtt vonul el az esztergomi országút, amely egyezik az oklevelekben leírt esztergomi nagy úttal. A patak keresztülfolyik az országút alatt, pontosan úgy, ahogy a régi leírás adja, és a kolostorkert mellett malmot hajt, majd három halastóvá szélesedik, pontosan úgy, ahogyan azt a régi határjárási oklevelek írják. A régi kolostor területe természetesen ma már szét van tagolva, de talajában pontosan felismerhetők a régi építkezések alapjainak vonalai. Ezzel a régi kolostorkerttel szemben van Pilismaróton az a kis domb – Kishegy – amelyen 1906-ban kiásták azt a szokatlanul nagyméretű oszlopcsarnokot, amely közelében még további két kápolna alapjait is megtalálták.

Képalírás: Hosszú-hegy - Basaharc – Vasarc (Vízisport-térkép. A Duna Esztergomtól Budapestig. Kartográfiai Vállalat. Bp. 1958.)

Ezeket a romokat, mint már említettük, akkor Herculia megmaradt romjainak minősítették, tehát a középkori oklevelekben említett "*Sicambria vize*" kifejezés csakis a mai Malom-patakot jelenthette, mert ugyanebből a korból való leírások Lazius, Comelius és végeredményben Bonfini is – határozottan azonosították Herculiát Sicambriával. Ez a terület ugyanezen kortársak szemében azonos volt a régi Buda, Vetus-Buda területével.

A XV, XVI. században sok régi szövegben található a Sicambria név és az akkor élők tudomása szerint ez a Sicambria nevű város azonos volt Etzelburggal, Attila városával.

Jónéhány adat szól arról, hogy ez a régi Attila-város, Sicambria, Buda (Vetu-Buda) ebben a korszakban is már sok rommá vált épülettel rendelkezett. Így elgondolható, hogy ma már nagyon nehezen ismerhető fel itt a régi kultúra. A föld felszíne alatt azonban bizonyára megvannak a bizonyítékai ennek a kultúrának.

Basaharc-Vasarc-Vasvár

1962-ben több kitűnő szakembernek bemutattam a Basaharcnak – régi nevén Basartz-nak nevezett hely feletti helyen – a térképen Hosszúhegynek jelölve – egy több száz méter hosszan vonuló kőfal maradványát, mely teljesen körülfogja a hegy tetején lévő plató területét. A fal mellett, a hegy legfelső részével összefüggésben, régi épületalapot is találhatunk, melyeket a régi nagy kőfallal egy faragott kövekből emelt kisebb kőfalmaradvány köt össze.

A hegy tetején lévő, kőfallal körülvett területen elég nagy terjedelmű, téglalap alakzatú üregek látszanak, minden bizonnyal régebbi, emberkéz által emelt vagy vajt építmények nyomai. A szakemberek a gyors szemlén a komplexumot egy ókori vagy őskori vár maradványának minősítették, melynek létezéséről előzőleg nem volt tudomásuk. A kormeghatározás a külső kép alapján történt, az épületmaradványok és a faragott kőfal ennél a kormeghatározásnál nem szerepelt, mint ahogy nem volt ismeretes a kort meghatározó szakemberek előtt az sem, hogy a várral összeépülve régi falu vagy más, tipikusan középkori település nyomai találhatók, és ennek a telepnek nyomait a régi térképek is jelzik. Ezek erősen cáfolják az őskori vagy ókori jelleget, és a vár későbbi létezésére utalnak. Ez a hegyi vár közvetlen szomszédságban van azzal a kisebb hegyvel, amelynek tetején az ún. Hideglelős-kereszt van. Itt egy régi, római korinak tartott temetőt találtak az 1958 és 1960 között folytatott általános régészeti bejárásakor. A Hideglelős-kereszt egy kőbányászás miatt erősen lecsonkult hegyen áll, melynek széle valamikor mélyen a Dunába nyúlhatott. A Dunapartnak ezt a szakaszát a már említett régi, 200 éves térképen "*Kövek aljának*", "*Kőoldalának*" nevezték. Itt van a régi, római kori országút, mely Salva Mansio és Herculia érintésével vonult le Aquincum felé.

A Basaharc nevű helyen találták meg a múlt században a római korból maradt feliratos követ, "*Ad Herculiam*" szöveggel. A hosszú-hegyen lévő régi vártól kissé beljebb, a hegyek felé egy hegyrészletet, magaslati pontot még a mai térképek is Vasarcnak jelölnek.

Miután tudjuk, hogy a Basaharc név a Basartz névből ered, logikusnak látszik az a feltevés, hogy a Basarc-név viszont a még most is itt található Vasarc név elírásából származik. A Vasarc név értelmét keresve viszont feltehető, hogy ez a Vasarc — Vasvár szóból

ered. Ebben az esetben már ismerjük a hegyi vár régebben használatos elnevezését. Ezek szerint itt a környéken valamikor egy Vasvár nevű hely létezett. Ennek a feltevésnek igazolására szolgálhat, hogy a hegyek Dunapart felőli részén, nem messze ettől a helytől, egy forrás régi neve Vasvári-forrásként ismeretes.

A régebbi vár alatti völgyet ma Búbánat-völgyének nevezik. Itt, a völgyben épített magának szép nyaralót *Knauz Nándor* esztergomi c. püspök, a régi oklevelek tudósa, a *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* szerzője. Az ő gyűjteményében található egy különös oklevél (Mon. Strig. II. 325) arról, hogy itt, a Szamárhegynek nevezett hegyen az oklevél keltének idejében ismert volt egy régi vár maradványa.

1292-ben – amikorról az oklevél keltezése szól –, Zamárdi Déda comes unokája eladta ősei földjének felét Lodomér esztergomi érsek egy emberének, várjobbágyának. Az adás-vétel alkalmával az oklevél részletesen leírja a földterület határait. Ebből tudhatjuk meg, hogy azon a tájon – ahol később Knauz püspök a maga nyaralóját építtette – volt valahol Ákos palotája is. Itt volt a Csókáskő, mely kiemelkedő része a Szamárkő néven ismert hegynek. A Szamárhegyen akkor ismert volt még Zamárvár romja, a Zamárhegyi vár, melynek romjairól is említést tesz az oklevél.

Knauz püspök tehát, amikor itt, a Szamárhegy tövében a nyaralóját felépíttette, tudta, hogy itt egy régi várróm, egy régi vár volt valamikor. Talán pontosabban ismerte a helyét is. Tudnia kellett, hogy a Szamárhegy elnevezés a Szamárkő névből ered, hiszen ő is bizonyosan látta Marót XVIII. századbéli térképén, hogy itt van a Szamárkő jelezve. Bizonyára tudta azt is, hogy a Szamárkő helyén a pogányság idejében egy híres bálványkő állhatott.

Knauz Nándor művének I. kötetében (Mon. Strig. I. 3. szám) megírta, hogy Szent Adalbert – a híres lengyel származású térítő püspök –, Géza fejedelem udvarában hogyan égette fel a pogány magyarok híres és csodálatos beszélő bálványát, s valószínűleg pontosan tudta, hogy ez a bálvány – és így a fejedelmi udvar is, – ott állhatott, azon a hegyen, amelyet később Szamárhegynek, Szamárvárnak, Szamárkőnek neveztek, és ahol később ő maga egyedülálló kastélyát felépíttette.

Ezért írhatta művében a Szent Adalbert legenda szövegének idézése után:

"Azonban ahonnan azelőtt a sötétség szelleme kerítette hatalmába a lelkeket, onnan most az igaz hit világozása árasztja szép fényét az országra."

Arra lehet gondolni, hogy Knauz a gyűjtése alkalmával – értelmetlenül minősítve –, elmellőzte azoknak az okleveleknek a közlését, amelyek Buda és Esztergom szoros összefüggését már régebben igazolhatták volna.

Az I. Lajos király és Erzsébet királyné által 1355. aug. 26-án kiadott oklevél mellyel a Vetus-budai káptalan, illetve a Vetus-budai várnagy és lakosság közötti vita határkérdését rendezték –, felemlíti, hogy a királyt és királynét a határok kijelölése után Tamás királyi főajtónálló, csókakői és budai várnagy, valamint az esztergomi káptalan *"vezette be"*, a budavári plébános felett pedig az esztergomi érsek gyakorolta az egyházi jogokat²⁵. Tamás főajtónálló – az eddigi kutatási eredmények szerint a ma ismert fejérmegyei Csókakő várnagya lett volna, inkább hihető azonban, hogy a valóságban az Esztergom melletti Csókakő és Budavár együttes várnagya volt.

Rupp Jakab gyűjtéséből tudjuk, hogy Budáról kiindulva az országúton haladva jobboldalt szőlősdombok emelkedtek, majd az országúttól balra egy dombon akasztófa állt, és hogy ezt a dombot Akasztóhegynek, Akasztódombnak nevezték. A terület az esztergomi káptalan tulajdona volt, és ott 1698. nov. 11-én Pilis megye törvényes bizottsága tartott hivatalos határjárást.

Rupp adata szerint a határjárásról felvett jegyzőkönyv olyan terület-elnevezéseket sorol fel, amelyek a mai Buda környékén sohasem fordultak elő.

Figyelemre méltó ezzel szemben, hogy Marót 1789-es térképén az Esztergomtól – a Szamarhegy és Déda felől – Marót felé vezető régi országút mellett balra van feltüntetve az Akasztódomb, míg jobbra szőlősdombok fekszenek. Az Akasztódomb környékén és a dombon is az Árpád-kori lakosságot igazoló egykorú cserépmaradványok ma is bőségesen találhatók. Ugyancsak bőséges Árpád-kori cserépleletek ismeretesek Marót falu határából, ahol a szántóföldek mindenütt tele vannak Árpád kori cserepekkel. Dömös Árpád-kori

---

²⁵ BARTFAI-Szabó LÁSZLÓ: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban*. Bp. 1935., 78. o. 48

lakottsága más forrásokból ismert. A Szamárhely környéke - különösen azon a területen, amely Esztergom felé esik – szinte tele van Árpád-kori cserépletekkel, de a környéken mindenütt olyan bőségben található az Árpád-kori cserépmaradványok, hogy ez önmagában is igazolhatja: itt az Árpád-korban Magyarország legsűrűbben lakott környéke, legfontosabb központja volt.

Ezen a környéken – pontosan a basaharci dombok tövében – néhány évvel ezelőtt régi sírokat találtak, s az ásatások egy régi temetkezési helyet tártak fel, sok kelta- és avarkori sírral.

A Duna túlsó oldalán Szob, Párkány, Zebegény területén már régebben is sok kelta sírt ástak ki. Legutóbb az MTA régészei Szobon nagy honfoglaláskori temetőt tártak fel, ezzel igazolva az Ipolyi rév akkori jelentőségét.

Ismert az is, hogy Esztergom környékén a rómaiak uralma előtt központi telepe: volt a kelta *azal* törzsnek. Vezérük (princeps) Salva nevű leányának síremlékét éppen Knauz Nándor ajándékozta az esztergomi múzeumnak.

A Salva név volt a rómaiak itteni telepének névadója is, mert a római korban az esztergomi telepet Salva Mansionak nevezték.

Árpádvár és környéke

A Dömös és Dobogókő között emelkedő Árpádvár nevű hegyen a szakértők felismerték egy ott teljesen földig lerombolt Árpád-kori vár maradványát. Érdekes és a romok leromboltságára jellemző, hogy kitűnő szakemberek sem akarták elismerni állításomat, miszerint a hegyen Árpád-kori építkezési maradványokat találtam, mert szerintük annak valamely nyoma kellett volna a felszínen lennie. Csak később, amikor itt-ott faragott kövek, majd cserépmaradványok kerültek elő a föld alól, ismerték fel az Árpád-kori építkezési nyomokat.

Ezen a hegyen is földig leromboltak mindent, és ugyanilyen lerombolt állapotban van valamennyi Árpád-kori épületmaradvány a környéken. Ez az oka annak, hogy nehezen ismerik fel még a kitűnő szakemberek is azt a tényt, hogy ez a környék az Árpádkor legsűrűbben lakott magyarországi területe volt.

A sok erődítmény és vármaradvány pedig kétségtelenül igazolja ennek a sűrűn lakott helynek központi fejedelmi jellegét. Közvetle-

nül az Árpádvár nevű hegy alatt egy nagykiterjedésű illír-kelta telep maradványát is megtaláltuk ugyanakkor, ami viszont azt jelzi, hogy az árpádkort megelőzően itt már fontos lakottsági pont volt. A hegy tövében egyébként a múlt században megtalálták egy régi rézbánya és egy kohó maradványait, a nép által Pénzverő-árokknak nevezett völgyben.

A közel 100 évvel ezelőtt felfedezett és megvizsgált bánya mellett, egy földdel eltömött kamrában vasszerszámokat és egy vas-sisakot is találtak.²⁶

A várral, illetőleg várhegygel kapcsolatban nyomai látszanak annak hogy a környező hegyek, sáncok és töltések egy nagy terjedelmű erődítést alkottak itt valamikor. Nyilván több vár volt itt a környék hegyein, s ezért arra kell gondolni, hogy egyes krónikus adatok szerint Árpád vezér vára mellett a több vezérnek is vára volt a magyarok központi székhelyén.

A Képes Krónika rajzai mindenestre a magyar királyok székhelyét mindig, magas hegyek között álló hegyi várként ábrázolják, és a rajzokon a környező hegyek tetején is várakat ábrázol a korabeli művész.

Ez az ábrázolás semmiképpen sem idézheti a mai Óbuda területét, viszont nagyon is jellemző a Pilis vidékére, ahol ismert az Árpád-kori élénk élet és ahol a várak nyomai a hegyeken ma is fellelhetők. Feltehető, hogy ez volt az a magyarországi városközpont, amelyet a török írók *Jedi kulli*-nak, a németek *Siebenburg*-nak írtak.

Képalírás: A magyarok bejövetele (Képes Krónika nyomán)

Kétségtelen, hogy a területet ma nagyrészt vadon erdő borítja. Leginkább csak föld felszínének a természetestől eltérő jellege hívja fel ma a figyelmet a régi kultúrára. A felszín alatt azonban lépten-nyomon meg lehet találni ennek leleteit.

Természetesen ha csakis a krónikák szövegeire támaszkodnánk, kétes bizonyossággal lehetne a valóságos helyzetre következtetni. Ma azonban már pozitív leletanyaggal is rendelkezünk, amely a krónikák adatait látszik igazolni.

A Hosszúhegyen talált régi várrom Szobbal szemben egy hegytetőn áll, közvetlenül a Duna parton, igazolva azt, hogy itt a Duna parton ténylegesen állt egy nagy és erős vár.

Állítólag Attila városáról szóló mondák alapján írták krónikáink, hogy a magyarok vezérei ennek a várnak a helyén ütötték fel a királyi szállásukat és itt alakult ki az a központi székhely, amely évszázadokig Buda, majd Vetus-Buda néven szerepelt a történelemben.

Anonymus adata arról szól, hogy a magyarok átkelve a Dunán, Attila városába mentek be, és ott megcsodálták a romba dőlt, illetve még álló palotákat.

Kézai a magyarok átkeléséről szólva Szvatopluk várát említi e helyen, miután már a hunok átkeléséről szólva megírta, hogy azok Sicambriánál keltek át a Dunán, és hogy az volt Attila városa. ~. Hosszúhegyen előkerült régi vár most igazolja ezeknek a régi krónikás adatoknak, származását.

Ha azonban körültekintünk a vidéken, láthatjuk, hogy itt egy csomó más vármaradvány is van. Példa erre a Hosszúhegyen előkerült régi vármaradvány vagy a Szamárhegyen régebben ismert vár. De találtam a Szakóhegyen is egy vármaradványt, és ismert az Árpádvár vagy Pádvár hegyén is egy régi erődítmény stb.

Ezen a környéken feltehetően egy igen erős városközpont létezett az ókorban is, és ennek a városközpontnak a környékén voltak ezek a várak. Ennek a központnak a neve lehetett Herculia, amelyet Pannónia vallási központjának tartottak. Ez a városközpont nyilvánvalóan a régi pilisi kultúra fejlődésének eredménye volt. Ennek a korai kultúrának egyik döntő tényezője pedig az itt kifejlődött ősi rézbányászkozás lehetett.

Képaláírás: A Pilis hegység kiránduló térképének részlete (Pilis hegység kiránduló térkép 2. Sz. M 1:50.000 M. kir. Állami térképészet)

Rézbányászat a Pilisben

Azon a területen, ahol a Pilis-hegy mészkőalapjai kiemelkednek a környező vulkanikus származású andezit tömegből, sokféle voltak rézlelőhelyek.

Valószínűleg ezeken a találkozási vonalakon lehetett kezdetleges eszközökkel legeredményesebben bányászni a rézet. A Pilis-

hegytől keletre és északra a vulkánikus csoport szélén rézbányák és kohók nyomait lehet fellelni. Ez a rézbányászat feltehetően már a legkorábbi kultúrkorszakban megindult, s talán már hozzájárult a magyarországi önálló rézkor kifejlődéséhez is. A réz- és vasbányászat ezen a pilisi területen láthatólag a törökök uralmának kezdetéig virágzott, mert a környéken ma is sok olyan elnevezés található, amely a fémbányászattal függhetett össze. A Dömös környékén ismert Rám-hegy például rézhegyet jelent, és ennek a fémbányászatkodásnak nyomát jelzi a "szer" szó is, amelyet a Szerkövek néven ismert sziklacsoport tartott fenn. A "szer" szó a fémbányászat egyik legrégebbi szakkifejezése, azt a mesterségesen létesített lejtőt jelenti, ahol a fém tartalmú kőveket különválasztották. Miután a fémfeldolgozás itt, a pilisi hegyekben ősi időszakokig nyúlik vissza, a "szer" szó itteni létezése a rézbányászatkodás maradványának tekinthető. Anonymus krónikájában is szerepel ez a Szer elnevezés. Szerinte a magyarok első közös gyűlésüket a Szer-nél tartották.

Ez a megnevezés a környék tüzetesebb megjelölése nélkül arra vall, hogy Anonymus egy olyan "Szer" nevet említett, amelynek hollétét szerinte mindenki ismerte. Ez pedig a központi királyi szálláshely közelében kellett, hogy legyen. Ezért nem jelölte meg a "szer" fekvését. A régebbi kutatók komoly jelentőséget tulajdonítottak a Szer nevű hely hollétének, mert nyilvánvalónak tartották, hogy ez a hely a királyi központ közelében volt. Így feltételezték, hogy ha a Szer nevű helyet megtalálják, akkor nyomára akadnak a vezérek központi székhelyének, annak a városnak, mely a krónikák szerint előzőleg Attila hun vezér városszékhelye is volt.

Priscos Rhetor írása alapján, – a múlt századbéli okoskodás szerint, – Attila legfőbb szálláshelyének nyomait csak az Alföldön lehetett keresni. Miután az elképzelésekben az Alföld síkságába helyezték Attila városát, egészen ésszerűnek tűnt, amikor az Alföld egy jelentéktelen pontján, a Csongrád megyei Szer-Pusztán, Pusztaszeren vélték megtalálni azt a Szer nevű helyet, amelyet Anonymus a gestájában mint az első országgyűlés helyét említ.

Komolyabb kritikai vizsgálódás, kézzelfogható lelet vagy okleveles adat nélkül is elfogadta tehát a közvélemény, hogy az Alföld Szer-pusztának nevezett helyén volt ez a szeri országgyűlés. Pedig a mai Pusztaszer és az Anonymus által említett Szer kapcsolatának nyomait nem találhatták semmiféle oklevélben. Még emlékművet is,

állítottak az első országgyűlés emlékére ezen az alföldi helyen. Ha akkor megvizsgálják a "szer" szó jelentését, óvatosabban jártak volna el.

Mint láthattuk, ez a szó, ősi jelentése szerint bányászati műszó. Miután Árpádkori elnevezésről van szó, azokra a területekre kellett volna szűkíteni a kutatást; melyeken ősi bányászat folyhatott. Nem lett volna szabad figyelmen kívül hagyni; hogy számtalan adat bizonyossága szerint a vezérek korában és később, az Árpád-házi királyok uralkodásának idején az ország központja a Pilis vidékén volt. Ha itt jobban körülnéznék, egyszerűen megtalálhatták volna a valódi Szer nevű területet.

Pilismarót legrégibb, közel 200 éve ismert térképén a mai helyzetnek megfelelően már szerepel ez a megjelölés "Szörkö" néven. Ez a turisták körében közismert Szerkő régies neve. Hogy ez a Szer elnevezés a Pilisben, a pilisi régi fémbányászkodás idejéből maradt fenn, azt igazolja az az adat, mely szerint 1862-ben bizonyos bányászatra utaló leletek kerültek elő a környéken, az Árpádhegy tövében, ahogy Nedetzky Gáspár dömösi plébános 1880-ban kiadott könyvében írta.

Az Árpádhegy a Szerkövek szomszédságában van. A helyszínre kiszállt bányászati bizottság megállapította, hogy valamikor régen rezet bányásztak és rézkohók is működtek ott. Kétségtelen adatok szerint tehát a környéken fémeket bányásztak. Így bizonyosra vehető, hogy a "szer" elnevezés ezen a területen a régi bányász műszóból ered, és az is, hogy ez az elnevezés itt nagyon régi keletű.

A dömösi prépostság alapítólevelének szövegéből megállapítható, hogy ezen a környéken a Rám és a Szer szó már a XII. században közismert volt. Ilyen helységnevek találhatók az adományozott községek felsorolásában. A dömösi alapítólevelével kelete és az Anonymus-gesta leírása között csak pár évtized telhetett el. Így nagyon valószínűnek látszik, hogy ha Anonymus azt írta: hogy a gyűlés a Szernél volt, akkor ugyanarra a Szer nevű helyre utalt, amely a dömösi oklevélben ugyancsak Szerként szerepelt. Különösen indokolt ezt azért feltételezni, mert Anonymus a királyi székhely szemszögéből írta a Gestát, és ez a központi székhely Esztergom környékén a Pilis területén volt.

A pilisi terület megjelölt részén több helyen is megtalálható a bánya és a szer szó maradványa. Bártfai Szabó László okleveles

adatokat sorolt fel, melyekkel bizonyította, hogy az Alba Ecclesia (Fehéregyház), Buda ősi egyháza, Bana földjén volt.²⁷(31) Arra a végső következtetésre jutott, hogy az Árpádkorban sokat szereplő banai egyház azonos az Alba Ecclesiával, a Bana szó pedig az Oklevélszótár szerint bányát jelent. (Györffy György szerint Bánfai Szabó idézett műve a leglelkiismeretesebb összeállítása a régi Budára vonatkozó okiratoknak!) Ezer évvel ezelőttről való elnevezéseknél a bana = bánya szó csak só- vagy ércbányát jelenthetett, így fel kell tételeznünk, hogy ebben az esetben az elnevezést valamely fémlelőhely, illetőleg bányahely indokolta. Miután pedig a mai Buda vagy Óbuda környékén geológiai okokból sem só-, sem fémbányászkodás nem létezhetett, ezzel is kétségtelenül igazolódik, hogy a régi Buda és Fehéregyháza nem lehetett a mai Buda vagy Óbuda területén. Miután a Pilis megjelölt körzetében pozitív leletek bizonyítják bányák és kohók valamikori létezését, igazoltnak láthatjuk azt a feltevést is, hogy a réz, – amely a középkori magyar kereskedelem legfőbb export cserécképe volt, és nyilvánvalóan a régi Buda-környéki bányákból származott, – ezekből a rég megszűnt bányákból került elő.

Egészen II. Ulászló koráig követhetők annak nyomai, hogy a magyar kereskedők nagy mennyiségű rezeset adtak el külföldi kereskedőknek prémekért, selymekért, posztókért.²⁸

Érdekes azonban, hogy a törökök uralma után már nem szerepelt a kereskedelmi cikkek között a budai réz.

Minden valószínűség szerint a Pilisben lerombolt régi Buda pusztulásakor szűnt meg a pilisi rézbányászkodás is.

A régi Buda tehát olyan helyen volt, ahol réztermelés folyt. Igaz, a mai Buda területén is van olyan hely elnevezés, amely a réztermelést igazolná. Ez a Réz-mál, mely a budai hegyek között van. A Rézmál elnevezés itteni létezése azonban csak jó figyelmeztető arra, hogy óvatosabbak legyünk minden olyan "*bizonyítékkal*" szemben, amely a régi Buda azonosságát látszik bizonyítani a mai Budával, az itteni elnevezések alapján. Az eredeti Budára vonatkozik egy régi oklevél, mely szerint Ágnes, Pál budai polgár özvegye 1394-ben a budai rézmáli szőlőjét eladta 60 forintért. A Rézmál tehát tényleg ré-

---

²⁷ BARTFAI-SZABÓ LÁSZLÓ: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban*, Bp. 1935., 17-18. o.

²⁸ Frsst.sR: *Magyartörténelem IV* 1244-45. o.

gi elnevezés, de véletlenül tudjuk, hogy a mai Budán létező Rézmál mesterséges úton került ide.

1847. június 17-én a budai tanács *Döbrentei Gábor* javaslatára nevezte el – a régi írásokban található nevek alapján – a mai Buda több részét, és a Rézmál név így került a mai Buda-vidéke helyének megjelölésére.²⁹

Leletek alapján tudjuk, hogy a Pilisben, a Rám-hegy tövében, régi rézbánya létezett. A Rám-hegy magyarul rézhegyet jelent, ugyanúgy, mint a régi írás szerint a Rézmál. Rézhegy nevű hely pedig a megvizsgált adatok tartalmánál fogva igazoltnak tekinthető Dömös és Dobogókő között.

A régi budai környékről való tájmegjelölés, a Rézmál név tehát azon a környéken létezett, ahol mi most a régi Buda nyomait keressük. A bizonyítékok, a leletek és a régi írások adatai kiegészítik egymást.

Vetus-Buda pusztulása

A krónikások megbízhatóságáról az utóbbi évtizedekben sok esetben győződhetek meg a tudósok. Ez természetes. A krónikás maga idejében írt dolgokat kétségtelenül jobban tudja, mint a későbbi korok kutatói. És ha időnként a krónikákban vannak is téves adatok, vélemények, általában beigazolódik, hogy mégiscsak a szemtanú, a kortárs ismerhette jobban a dolgokat.

Anonymus, Kézai, majd Cselebi, Lazius és Ortelius olyan helyrajzi vonatkozásokat közöltek írásaikban a régi Budáról, melyek nem feleltek meg a későbbi történétírók – a mai Óbudával kapcsolatos – elképzelésének.

Sehogyan sem lehetett beleilleszteni a krónikások által közölt leírásokba azt a Budát, amelyet a kutatók a mai Óbudán képzeltek el, illetőleg fellelni vélték. Így azután ezeket a szerzőket leginkább azért tartották megbízhatatlannak, mert mást mondtak, mint amit a kutatók gondoltak.

A régi Buda pusztulásával kapcsolatosan ismert az a tény, hogy a legtöbb pusztítást a tatárok és a törökök végezték az ősi városon.

---

²⁹ Rupp Jakab: *Buda-Pest és környékének helyrajzi története*. Pest, 1868. 221. o.

Ismeretes, hogy a tatárok sok mindent földdel egyenlővé tettek Vetus-Budán, de azután történtek még bőségesen jelentős építkezések is. Végül azonban a török pusztításnak sikerült végleg földdel egyenlővé tenni ezt a várost. Cselebi adata arról, hogy egy város, mely Esztergom mellett volt, közel 80 év után már teljesen eltűnt a helyéről, – jelzi a törökök tervszerű pusztító munkáját. Török adatok vannak arról, hogy ők Vetus-Buda köveit üzletszerűleg adták el. Valóságos épületkő bányászkodásra rendezkedte be és szekérrel, hajóval szállították innen a faragott köveket. Busbeck holland származású diplomata a török uralom kezdete után 12 évvel járt Budán, és előzőleg bejárta Vetus-Buda területét is. Leírásában megjegyezte, hogy ottlétekor az ősi várost nyomorúságos állapotban látta, a gyönyörű épületek mind romokban vagy összedülőben voltak. Arról is ismerünk adatokat, hogy a török tervszerűen irtotta a város lakosságát. Vetus-Buda – mint írják – 1566-ban már teljesen elnéptelenedett, előzőleg a kevés megmaradt lakosság az adatok szerint Esztergomba szökött.

Ez az adat szintén az események korából származik, és rendkívül meglepő az, ahogy eddig ezzel az adattal szemben kutatóink viselkedtek. A mai Óbudán – feltételezve a régi Buda városát-, lehetetlennek tűnik, hogy annak a városnak a lakói egy nagy katasztrófa alkalmával, – mint amilyen a török pusztítás volt – ha szétszélednek, akkor Esztergomba menekültek volna.

Ha Esztergomot írnak a korabeli szerzők, akkor nyilvánvaló, hogy Vetus-Buda ténylegesen közel volt Esztergomhoz.

Egyébként érdekes az is, hogy Pilismarót híres volt évszázadok óta – bizonyosan a török pusztítás utáni időktől – arról, hogy környékén nagymértékben folyt az épületkő-termelés. A Dunán elszállított köveket külön rakodón hordták be a hajókba. Ilyen tervszerű pusztítás után természetesen alig maradhatott itt régi épület vagy rom, miután arról volt szó, hogy a város nyomait eltüntessék. A törököknek egyébként bőségesen volt idejük még akár az alapokat is kiásni a helyükről. Természetesen feltételezhetjük azt is, hogy a török uralom utáni időkből még nyomát lehetett volna találni ennek a városnak, nemcsak az öreg emberek tudatában, emlékezetében, hanem a régi város környékén is. Viszont azóta is csak a pusztítás folyt ezen a területen, és így rengeteg érték semmisülhetett meg. A törökök után az osztrák császárok, a Habsburg-család vadászterülete lett

ez a vidék. Fel kell tételeznünk, hogy a hatalmas hegyek és erdőségek által körülzárt területen az osztrákok anélkül pusztíthatták tovább az esetleg még ott létező építkezési nyomokat, hogy azok sorsáról bármit is megtudhattak volna az ország más tájain. Az osztrák uralom érhetően nem tartotta szükségesnek feléleszteni, feltámasztani ezt a régi kultúrájú ősi magyar központot.

Kétségtelen, hogy valami ilyen, tervszerű ténykedés folyt a pilisi épületek pusztítására, mert ma már látható, hogy a régi visegrádi Mátyás-palota romjai sem maguktól jutottak a föld alá olyan mértékben, mint ahogy azok később előkerültek.

OKLEVELEK VALLOMÁSA

Az esztergomi nagy út

A régi Buda határaitól korabeli leírások maradtak fenn, különböző korokból származó hiteles másolatokban, amelyek sok helyrajzi pont elnevezését közlik. Amikor először kezdték keresni a mai Óbuda területén a régi Budán valamikor létezett épületek maradványait, elővették és tanulmányozták ezeket a régi írásokat, hogy a város eredeti helyszínrajzát fel tudják vázolni, illetve rá tudják vetíteni a mai Óbuda ismert területére. Ezen az alapon akarták megállapítani, hogy hol kell keresni a régi budai épületek maradványait.

A régi, több-száz éves leírásokban szereplő helyrajzi elnevezéseket azonban nem találták meg a mai Óbuda területén. Ekkor kezdődtek el azok a magyarázatok, amelyek végül is arra vezettek, hogy a helyrajzi pontok régi értelme eltűnt, és a mai Óbudán történő kutatásoknál már semmi jelentősége sincs annak, hogy az a terület, amelyet például a királynői vár vagy az Alba Ecclesia területének tartanak, teljesen más földrajzi helyzetben fekszik, mint amelyet az említett régi iratok feltüntetnek. Mellőzni kellett a régi Buda helyrajzi képét, mert az semmiféle magyarázattal nem volt azonosítható a mai Óbuda területével.

A régi leírások, amelyek Buda fekvéséről szólnak, olyan elnevezéseket tartalmaznak, amelyek a mai Óbuda területén nem találhatóak, de az általam megjelölt pilisi területen évszázadok óta használatosak, és ma is ismertek, mégpedig pontosan azok az elnevezé-

sek és olyan felsorolásban, ahogy azok a régi Budán az írott források szerint valóban léteztek.

A régi Buda határáról részletes leírást adott II. András király 1212-es és I. Lajos király 1355-ös, valamint II. Lajos 1524-es határjárási oklevele.

A régi iratokban feltüntetett helyrajzi pontok ott fekszenek, ahol sok száz éve voltak: a Duna mentén, Esztergom, Pilis, Dömös között. A határjáró bizottságok sok évszázaddal ezelőtt itt, ezeken a területeken állapították meg a határokat, és ezek a határpontok ma is fellelhetők a régi írások alapján.

Csepel neve is felbukkant ezen a környéken, Dömössel összefüggésben, az Ipoly folyóval szemben lévő szigeten. Erről olvashatunk I. István 1019-es, majd II. Béla 1138-beli oklevelében, valamint III. Béla 1193-ból származó oklevelében is.

Vetus-Buda, Buda, az Alba Ecclesia, a pálos kolostor igazoltan összefüggő helyzetben volt Esztergommal. Ezt többek között Perényi Imre nádor és helytartó 1510-ben kiadott parancslevele is bizonyítja. Ebben az oklevélben szöveg szerint határozottan igazolódik, hogy az az esztergomi Nagy út, amely összekötötte Örs területét a Vetus-budai Alba Ecclesia feletti szőlőfölddel, – ténylegesen Esztergom közelében volt. Az oklevél ugyanis leírja, hogy az ősi budai káptalan területének határai a pálos kolostor kertjének falai és Alba Ecclesia mellett is elhaladnak Buda hegye felé, mely alatt vonul az esztergomi Nagy-út, az esztergomi polgárok közútja, az előhegyek és Örs területén át Esztergomba. Tehát az esztergomi Nagy-utat az esztergomi polgárok használták, esztergomi személyek közlekedtek rajta.

Ugyanennek a ténynek az igazolására szolgálhat az az oklevél-töredék, mely a XV századból való, és igazolja, hogy Alba Ecclesia, Vetus-Buda, a Melegvíz-falu és Örs földje egyazon területegységen belül feküdt, Esztergom mellett. (Bánfai Szabó L. i. m. 116, o.) Itt kell ismét megemlíteni, hogy más, a Vetus-budai határok kijelölését szolgáló régi iratok, mint például a II. András király által 1212-ben kelt határjárási oklevél vagy az I. Lajos király által 1355-ben kiadott határmegjelölő irat – minden esetben az esztergomi út vonalát vették legfőbb kiindulási pontnak. Ez olyan határjelölő vonal volt, melyhez a határbejárók mindig vissza-visszatértek, és így a határleíró oklevelekben is több ízben szerepel, kétségtelenné téve ennek az útnak

esztergomi közelségét. Az ősi Buda legfőbb útja kétségtelenül az esztergomi Nagy-út, a *via magna Strigoniensis* volt.

Ezek a határjárás oklevelek eredeti leírások, korai hiteles másolatok. Így bizonyos, hogy az oklevelek kiadásának idejében - 1212-től a legutolsó határmegjelölő oklevél keltéig, 1524-ig -, tehát több mint 300 éven keresztül – az ősi Buda az esztergomi Nagy-út vonalán feküdt.

Ennek az útnak a neve az ősi Budán olyan sok száz éves hagyomány kellett, hogy legyen, amelynek okvetlenül nyoma maradt volna egészen a modern időkig. Ezzel szemben a török foglalás után, illetőleg a törökök kiűzése után ennek az esztergomi útnak nyoma sincs semmiféle, a mai Óbudával kapcsolatos iratban vagy leírásban. A kutatók, akik azonosnak vették a mai Óbudát az ősi Budával, általában úgy magyarázzák ezt, hogy az esztergomi út megjelölés az idők folyamán átváltozott Bécsi út megjelöléssé és megszűnt a mai Óbuda területén. Nem foglalkoztak mélyebben ezzel a kérdéssel, pedig ha tették volna, hamarabb jutnak el az igazságra, arra, hogy a mai Óbuda területén sohasem volt esztergomi Nagy-út, vagy esztergomi út megjelölés.

Mindazok az oklevelek, amelyek *Vetus-Budával*, *Sicambriával*, *Etzelburggal* vagy a régebbiekben *Budával* kapcsolatban mint helymegjelölő pontot említik az esztergomi utat, az eredeti Régi Budára vonatkoznak, amelynek okvetlenül Esztergomhoz közel kellett lennie.

Az is kétségtelen, hogy a Nyulak-szigeti apácakolostor vagy a Felhévízi Keresztesek kórháza ügyében (*St. Trinitatis de Aquacalida*), vagy a kolostorok birtokpereivel kapcsolatban és más ügyekben kiadott oklevelekben sokszor előfordul a *via magna Strigoniensis* megjelölés, de ugyanezekből az oklevelekből megállapítható az is, hogy ezek a területek ténylegesen Esztergommal voltak határosak.

Az esztergomi határral kapcsolatos területkijelölő oklevelek mindvégig azoknak a helységneveknek a felsorolását tartalmazzák, amelyek viszont a régi Buda határait érintő határkijelölő oklevelekben szerepelnek. Így a *Via Magna Strigoniensis* megjelölés nemcsak az Esztergomhoz való közelségét igazolja ennek az útnak, hanem azt is, hogy a *Vetus-budai* határ kapcsolódott ezekhez az esztergomi te-

rületekhez. Ugyanazok a nevek szerepelnek mindkét helység megjelölésénél.

Villa De Aqua Calida (Melegvíz falu)

A régi Buda határainak megállapítását összefüggésbe hozták minden kísérletezésnél Örs, Gézavásár (Tributum fori Geysa), Nyék, *Villa de Calida Aqua* stb. helységekkel. Ugyanezek a helységek megállapíthatóan, okleveles adatok szerint, Esztergom határában voltak.

A Villa de Aqua Calida Esztergom határában való elhelyezkedését legjobban talán a III. András király által 1290. szept. 22-én kiadott oklevél szövege bizonyítja (Mon. Strig. II. 265.). Ez az oklevél megerősíti László király adományát, mellyel az Esztergom falain kívül lévő öt esztergomi falunak, – Esztergom külvárosai népének – koronázása emlékére vámmentességet ajándékoz.

Ezek (részben ragozott névalakban): Pechen, Lybar, de Calidis Aquis, de Ermen, de Kováthy és Szentpál falvak.

A Budafelhévizi konvent pecsétje Jerney nyomán. (Jerney: A magyarországi káptalanok és konventek, mint hiemes és hiteles helyek története. Történelmi Tár 11. kötet. 66. ábra. Pest 1855.)

Ugyancsak ezt bizonyítja Orbán pápa 1187. jún. 23-án kelt oklevele (Mon. Strig. I. 115.), melyet a pápa az esztergomi lovagrend vezetőjéhez, Miklós mesterhez küldött. Ebben hivatkozik a Sándor pápa által a keresztesek részére kiadott kiváltságlevélre, mely megerősíti Géza király adományait a Lovagrend részére. Ő is megerősíti ezeket az adományokat. Ebben szerepel Béla király adományaként öt falu: a melegvízi Szent Háromság egyház (*Sancte Trinitatis de Aqua Calida*), a veytic-i Szent Miklós egyház, a Thavi Szűz Mária egyház és a Sokoli Szűz Mária egyház, valamint a Charcai Szent Margit egyház.

A melegvíz-falu Esztergomhoz való közelsége, az esztergomi Szent István keresztes kórház alapítási oklevelében is igazolódik, de későbbi okiratokban is igen sokszor szerepel, bizonyítva Esztergomhoz való közelségét. Sok oklevélben szerepel a melegvízi Szent Háromság egyház, a Nyulak szigeti (Szűz Mária szigeti) apácakolostorral való pereskedése kapcsán.

Képalírás: A Budafelhévi Szentháromság-templom alapjai, Supka Géza nyomán. (Supka Géza: A Budafelhévi Szentháromság-templom, Archeológiai Értesítő Bp. 1907)

Egyébként a Villa de Aqua Calida, illetőleg az itteni Szent Háromság kereszties kórház Esztergom-környéki létezését az is bizonyítva, hogy minden ügyét az esztergomi Szent István keresztiesek intézték, és vezetőjük is mindig azonos volt. Rupp szerint a Szent Háromság egyház (a melegvízi keresztiesek egyháza) még saját pecséttel sem bírt, minden ügyükben az esztergomi kereszties egyház pecsétjét használták.

A modern kutatók a mai Óbudán vélték megtalálni a melegvízi kereszties egyház templomát, azt állítva, hogy ez az egyház a mai Császárfürdő helyén létezett. Itt több ízben történtek ásások, és a mai Óbudának ezen a területén is csak olyan leleteket ástak ki, amelyek a XV századból származtak. Ezzel nem lehet bizonyítani a melegvízi keresztiesek itteni létezését, miután a *Sancte Trinitatis de Aqua Calida Vetusbudai* helyét és egyházának fennállását XI-XII. századbéli oklevelek igazolják, tehát Vetus-Budán ennek az egyháznak már ebben a korban voltak építkezései.

1212-ben II. András király a régi budai káptalan jogainak visszaállítására alkalmával bejáratta a vitás terület határait és kijelöltette a káptalan és a királyi birtok határvonalát.

Ebben a határleírásban megmaradtak tehát a régi Buda környékének olyan jelölőpont-elnevezései, amelyek útbaigazítást adhattak a kutatóknak a régi Buda határainak érintkezési területeiről. A határleírás oklevelek eredetije ugyan már nincs meg, de a több ízben történt másolások példányaiban fennmaradtak.

Ennek megfelelően az idézett oklevélben szereplő helynevek a különféle másolatokban többféle alakban maradtak meg. Ezek minden változatát figyelembe kell vennünk, mert nehezen lehet eldönteni, hogy melyik változat hasonlít leginkább az eredeti elnevezésekhez.

Az oklevél világosan kimondja, hogy a határjárás a budai határban lévő melegvizeknél kezdődött.

A már említett, 1290-ből és 1189-ből származó királyi, illetőleg pápai oklevél erről a melegvíz-faluról határozottan mint Esztergom melletti helységről, mint Esztergom külvárosáról intézkedik. A ki-

rályi határjárási oklevél szövege tehát a határjárásponatok Esztergom melletti létezését kétségtelen módon igazolja.

Közel másfél évszázad múlva, 1355-ben I. Lajos király rendelte el a budavári és budai káptalan határainak bejárását, illetve a határvonal újbóli kijelölését. A határjelölő bizottság munkáját és a határok kijelölését oklevélben örökítették meg. Ennek az oklevélnek is több másolata maradt fenn. A szövegekben általában ugyanazok a területek szerepelnek, mint az 1212-es oklevélben. Itt a határ a Nyulak-szigeti apácakolostornál kezdődik a Duna partján, majd átfon a Dunán a Szent Jakab egyháznál az országútig. Ez az országút a Vetus-Budát és Esztergomot összekötő út volt, mely főbb okiratban szerepelt *Via Magna Strigoniensis* néven. Innen a határ a Kövesvölgyön haladt át, egészen a Mogyorós nevű területig, majd tovább a Hegyeshegyig. A budai káptalan határa itt azután több dombos terület és kisebb völgy után a szőlők között halad az Alba Ecclesia előtt a Nagy-útig, ahol az út keresztezi az esztergomi Nagyutat. Az esztergomi út hegyek alatt halad végig a Fenőmalhegyen át a Megyer nevű területig, a Tehesevire szőlőig, és egy nagy mezőn át a Szent Lélek keresztes kolostornál a Dunáig.

Örs földje

1524-ben készült még egy harmadik határjárási okirat is. Ehhez II. Lajos király egy, a régi budai káptalan és a királynői rész polgárai között folyó perben küldött ki bizottságot a határ ellenőrzésére, vagyis újbóli megállapítására. Ez a határjárás igyekezett követni az 1355-ben megállapított határ vonalát. Az erről a határjárásról készült királyi oklevél megint csak azt igazolja, hogy az ősi Buda határát egy szűk köves völgy, a Nagy-út, a régi országút, kimagasló hegyek, a Mogyoróshegy, a Hegyeshegy, majd szőlők, dombok, az esztergomi út és a Pilishegy elnevezésű helyek képezték. A határleírásban szerepel az a hegyről lefelé vezető út, amely Örs földjei felől halad lefelé az albai Szent Szűz egyháza felé.

Képaláírás: Pilisszentkereszt határa szomszédos "Eörs" földjével (~dger ~. H., 1766) Pilisszentkereszt. Egykori pálos, ma r. k. templom alaprajza

Ebből és más, a régi Budával kapcsolatos oklevélből már régen ismert volt, hogy az esztergomi Nagy-út, Vetus-Buda és Örs falu

helyrajzilag egymástól elválaszthatatlanok. Ezért állandó kérdés volt a régi Buda épületeinek kutatásakor, hogy a mai Óbuda területe közelében hol feküdt ez az Örs falu.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában 1958-ban megjelent *"Pest megye műemlékei I"* című könyv 653. oldalán közölte Pilisszentkereszt egy régi térképét. Ezen az 1766-ból származó térképen Pilisszentkereszt egyik határaként van megjelölve Eörs földjének határvonala. A terület Pilisszentkeresztől északra fekszik, tehát a Pilishegy környékén kellett lennie. Az 1788-ban készített legrégebb pilisszentléleki térkép szerint e területről vonul lefelé az esztergomi út. Ezek szerint itt, Esztergom mellett a Pilishegy, Eörs falu, valamint az esztergomi út azonos összefüggésben található meg, mint ahogy ezekben a régi határleírásokban a Buda határait jelentő elnevezésekként szerepelnek.

Rá kell térnünk arra is, hogy a II. Béla által 1138-ban kiadott dömösi alapítólevél szintén több ízben szerepelteti – mint kétségtelenül Dömöshöz közel lévő helységet – Örs falut. Ezzel igazolva, hogy Vrs = Örs helység már a XII. században is fontos lakossági pont volt a Pilisben, szerepe nyilvánvalóan jelentős volt ezen a vidéken, mert bár a falut a törökök kiirtották, földjét a XVIII. században még térképen jelezték, mint Eörs területét (*lásd az előző oldalon*).

II. András irály 1212-ből származó határkijelölő okirata mint fontos pontot említi a Chemarkw (Szamárkö) elnevezésű sziklacsúcsot. A mai Budán vagy Buda környékén ilyen elnevezésű hely sohasem volt ismert, de Esztergom mellett a Szamárkö (a "*Szamárkö*") név mindig ősi bálványkövet jelez!) elnevezésű hely ma is ismert.

A Szűz Mária sziget és az esztergomi országút mellett, - pontosan a köves hegyoldal (Kövekalja, Kézainál "*cuve azoa*") folytatásaként – van jelölve a térképen a Szamárhegy elnevezésű hegy. Mint az előzőekben láttuk, az 1292-ből származó Esztergom környéki határleírásban ez a Szamárhegy Csókakő és Szamárvárként szerepel (Mon. Strig. II. 325. old.), Pilismarót 1789-ből való térképén ez a Szamárhegy még Szamárköként van jelölve.

Guerchey falu

Az 1212-es határkijelölés minden átiratában említi a Monoros vagy Mogyorós hegyet. Ez a Mogyorós elnevezés ma is megtalál-

ható a Szamárhely közelében. A Basaharc elnevezésű teleptől Marótig terjed a Mogyorós nevű terület, egészen addig a hegyig, amelyet Hegyeshegynek neveznek. Az 1212-ből származó határjárási okmány Guerchey falu és Verhardi föld pontjain kívül tényleg a Hegyeshegy nevű hegyet említi, mint következő határjelölő fix pontot. A Hegyeshegy pedig ott áll ma is Pilismarót határában, közel a faluhoz, a Bitóci völgy mellett. Ugyanabban a helyzetben, mint a több mint 700 éves okiratban említve volt. A Hegyeshegy és a vele összefüggő Bánom-hegy tetején messze terjedő falrendszer nyomait találtam, melynek kapcsolódó részei a Hosszúhegyen talált vármaradvány területével függtek össze.

Képaláírás: Szentlélek 1788-as térképének részlete. (Szentlélek és Határának térképe 1788. Gorgii Mocfy készítette)

.Guerchey falu, – amelynek maradványait a mai Buda és Óbuda környékén többfelé remélték már megtalálni, – szintén a Pilis említett területén volt abban a korban, amikor ezeket a határjelölő okleveleket kiállították. (Erre ismét a dömösi alapítólevél ad bizonyítékot, mely szerint ez a falu abban a korszakban Dömös közelében feküdt.)

A Hegyeshegytől a régi határ az okirat szerint felmegy a Pilis-hegynek nevezett hegyig. Az oklevél érzelmezői, akik a határleírás pontjait igyekeztek a mai Óbuda környékére beállítani, általában azt hangoztatják, hogy a Pilis-hegy elnevezés a régi korban általánosabb jellegű volt, és így az oklevélben említett Pilis elnevezésű hegy egyik Óbuda környéki hegyre értendő. Ezt a – természetesen kellően meg nem okolt – állítást megcáfolja az a tény, hogy az oklevél nem is Pilis hegységet, hanem kimondottan Pilis-hegyet említi, és a Pilis-hegy mindig is az a hegy volt, amely az egész pilisi hegységnek nevet adott és amelynek ma is az a neve.

Teljesen érthetetlennek tűnik ez a félremagyarázás, különösen azért, mert hiszen a határjárási oklevél következő mondatában arról van szó, hogy a Pilishegy felől a határ az esztergomi úton megy át, a Tebevre hegy érintésével a Hármaslaku Passanduk falu mellett egészen a Dunáig.

Képalírás: Marót 1789-es térképének részlete. 1227. IV Béla király oklevele f DI. 13:)

Passanduk falu

A Passanduk falut kellett ezután az oklevél-magyarázóknak a mai Óbuda környékén keresniök, pedig az is kétségtelenül kitűnik több oklevélből, hogy ez a falu a Pilisben volt. Kétségtelen, hogy Passanduk falu szoros területi összefüggésben volt a régi Budával, ezt igazolja az 1212-es határjárási iraton kívül az óbudai káptalan 1283-as, az esztergomi érsek 1296. jún. 18-i oklevele, valamint a Rupp által közölt 1220., 1227., 1417., 1449., 1483. és az 1488. évbeli oklevelek is.

Ugyanakkor IV. Béla király 1245-ben kelt oklevele határozotlan igazolja, hogy a Passanduk-föld és az Insula Leporum – Szűz Mária sziget – szomszédos helyzetben feküdtek, és legfőképpen azt, hogy mindkettő vitathatatlanul a Pilisben volt. (Rupp i. m. 59-60., valamint Bánfai Szabó i. m. 101. o.)

Passanduk falunak a mai Óbudához való tartozását eddig különösen azért vették bizonyosra, mivel az 1212-ben kelt határjárási oklevél a falut Megyer mellett említi. Ezt a Megyer nevű területet pedig a kutatók mindig azonosnak vették a mai Óbuda közelében fekvő Békásmegyerrrel. Tekintettel arra, hogy a Megyer elnevezés általánosan használt volt az Árpád-korban, ez a feltételezés semmiképpen sem fogadható el olyan bizonyítéknak, amelynek alapján igazolni lehetne Megyer falu itteni fekvését.

Kétségtelen, hogy a régi Budával való kapcsolatai miatt indokolt Megyer Budához való tartozását vagy szomszédságát feltételezni. Tekintettel azonban arra, hogy a Passanduk falu sehol nincs együtt említve a mai Pest környékével, hanem csakis a régi Budával való kapcsolata igazolt, fel lehet tételezni, hogy ebben az esetben nem Békásmegyerről van szó, mert:

Megyer vagy Mege elnevezésű hely több olyan oklevélben szerepel, amely Esztergom környékének leírását adja. Így Mária királynő 1296-ban kelt adománylevelében, egy 1293-ból származó oklevélben, melyet III. Endre király adott ki, valamint Lodomér érsek 1292-ben kelt oklevelében található olyan adatok, amelyek szerint Megyer az esztergomi határban volt, olyan területi összefüggések-

ben, amelyek azonosak azokkal, amelyek a régi Budával kapcsolatosak.

Mindezekre való tekintettel foglalkozni kell Vetus-Buda és Megyer összefüggésével, különösen pedig a "*Géza király piaca*" elnevezésű hellyel.

Géza király piaca

1148-ból való II. Géza király oklevele, amely arról szól, hogy a király Mykó budai prépost kérésére a Szent László király által rendelt 360 pensa fejében, – melyet a gonoszok (adóbehajtók) az egyház javától gyakran elvontak, – neki adja a Géza-vásári vámjövendelmet (*Tributum fori Geysa*), valamint a pesti és kerepesi sót vagy bort szállítóhajók utáni vámot (*Tributum portus Pest et Kerepes*), továbbá a megyeri révtől a Nagy-szigetig terjedő dunai halászati jogot (*a piscatura qui vulgo Dona dicitur a Portu Meger usque ad magnam insulam regis*).

Bártfai Szabó megállapítása szerint a Dona szó Tonya és végül a tanya szóval azonos (Bártfai i. m. 140-147. old.). Ezt egyébként igazolják a halászhely tulajdonjogáért indított pereskedések oklevelei:

IV. Béla király 1237. nov. 19-én kelt oklevele (Mon. Strig. I. 400.) szerint a király az esztergomi káptalannak ajándékozta a Hunt várától elszakított Ság-földet és a hozzátartozó, Ipoly folyón lévő Malomhelyet és a Golgoch várától elszakított Ebedföldet a Tona halászhellyel és a hozzátartozó szigettel.

IV. Béla 1239-ben márc. 6-án kelt oklevelével (Mon. Strig. I. 410.) visszavesz bizonyos földeket. Ez a Ság nevű hely és az Ebed nevű föld. Ezeket az esztergomi káptalannak adományozta. Az utóbbi területen hetven holdnyi kaszáló van és rajta egy halászó hely, melynek Tónya a neve és egy sziget, melynek más birtokosai is vannak.

Képaláírás: A Pilis hegység kiránduló térképének részlete. Rekonstrukció

1284, febr. 25-én (Mon. Strig. II. 156.) az esztergomi Szent István keresztes konvent előtt Lodomér esztergomi érsek és Lőrinc kö-

zött megegyezés történik a Zeg-i, Ság-i földekről, melyek a Leeli föld részei.

Ebben határjárás leírás is szerepel. A határvonal az oklevél szerint Géza király piacánál (fori Geysa regis) indul, azután déli irányba megy a Dunához, átmenve a Zeg nevű szigeten; s ezen is átmegy a határvonal, mert ezen a szigeten van a Viza halászáti hely (Tonya), ami az érseké marad.

1292. ápr. 12-én a budai káptalan adott ki oklevelet erről a halásztanya-helyről (Mon. Strig. I. II. 324). Ebben az oklevélben arról van szó, hogy az esztergomi káptalan az Ebed határában, a Duna mellett lévő Esztergom-megyei rétet és halásztanya-helyet (qui Tonya vulgariter) az esztergomi Szent István keresztes konventtel szemben magának követelte. Az esztergomi káptalan a tulajdonjogot több oklevéllel igazolta.

1292. júl. 21-én ugyanebben az ügyben Pál országbíró ítéletét rögzítették le oklevélben (Mon. Strig. II. 331). Ezek szerint az esztergomi keresztes konvent és az esztergomi káptalan perében a dunai halászóhely (Tanya, Tona) és a hozzátartozó rét és hat ekényi szántóföld felett, - melyet régebben a budai polgárok és a budai káptalan is birtokolt bizonyos királyi adományok értelmében, mivel azok a budai káptalan birtokhatárában voltak, – az országbíró ítéletet mondott. (Lásd az 1148-ból való oklevelet!)

Ezeknek az okleveleknek adatai alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a Tonya vagy Tanya nevű halászóhely – viza halászóhely – egy szigeten volt. Ez a sziget összefüggött egy területtel, melyet Megyernek neveztek és ezek a területek Esztergom határához tartoztak. Igazolják ezek a leírások, hogy ez a halászóhely az Ipoly folyóval szemben volt, de egyben azt is, hogy ez a halászóhely a régi Buda határában feküdt, és valamikor a budai polgárok és a budai káptalan birtokában volt.

Ugyanakkor világosan igazolódik az is, hogy a terület felett az esztergomi keresztes konvent és az esztergomi káptalan pereskedtek, miután az ő határuk mellett feküdt. Így bizonyítottnak látszik, hogy az a halászóhely, amely összefüggött Megyerrel, és ezek szerint Géza király piacával, – Esztergom környékén volt, az Ipolyval szemben, és hogy itt egy nagy sziget volt, melyet "*királyi nagyszigetként*" említenek az oklevelek.

Külön érdekesség, hogy több oklevél szerint ennek a területnek egyik részét Csepelnek hívták.

Egy eltűnt Duna-sziget

Az Ipoly folyó torkolatával szemben azonban ma nem láthatunk nagyobb szigetet, és így fel kell tételeznünk, hogy ezen a területen sok évszázaddal ezelőtt létezett egy sziget, mely azóta eltűnt. Ezt a lehetőséget vizsgálva, azonnal megállapítható, hogy a Pilismarót és Zebegény között ma is létező terjedelmes síkság, - a Duna egy nagy kanyarulatával övezett néhány kilométer hosszú és szintén kilométerekre terjedő szélességű mai száraz földdarab egy része, - valamikor a Duna folyómedre volt.

Képaláírás: Zsámboky János: Uagariae Loca Praecipur Recens 1579 (Németh Péter nyomán.)

Abban az időben a mai Basaharc nevezetű helytől, a Hidegtelek kereszt kiugró hegyszirtjétől kiindulva egy Dunaág vágta ketté a mai földnyelvet, egészen Dömösig terjedően, ez a dunai folyómeder akkor egészen közel vonult a mai Pilismarót faluhoz, és a Duna közepén egy nagy szigetet képezett. Külön figyelmet érdemelnek ezek után azok az oklevelek, melyek erről a nagy szigetről emlékeznek meg, és ha ennek a nagy szigetnek az akkori létezését igazolva látjuk, érdekessé válik az az adat is, hogy a dömösi prépostságnak egy 1236-ban kelt oklevele szerint (Mon. Strig. I. 391) a leírások itt egy Csepel nevű területet említnek.

A földdarab tulajdonjogáért folytatott per igazolja, hogy az Ipoly folyónál, a szigetnél tényleg létezett egy Csepel nevű terület. Tekintettel arra, hogy Anonymus is megemlékezik a királyi nagy szigetről és annak Csepel nevééről, így felmerülhet az a feltevés, hogy az Anonymus által említett királyi nagysziget, – ahová a vezérek, királyok és főurak családjai üdülni, nyaralni jártak, – tulajdonképpen a Dömös-környéki sziget volt. A Csepel név, amelyet Anonymus említ, ezen a szigeten is elnevezése volt egy területrésznek, és így az azonosság feltehető. A Tanya nevű halászhely, amely a nagysziget környékén volt, kétségtelenül itt, ezen a területen van jelezve a régi oklevelekben, ugyanúgy, mint Pilismarót említett 1789-es térképén. Ennek a halászhelynek kapcsolata – ez az oklevelek szövegéből

igazoltnak vehető, – Esztergommal, az Ipoly környékével, valamint a régi Buda környékével kétségtelen.

Itt ezen a környéken egyébként még ma is működik egy közismert révhely, amely ma Basaharci átkelőhely néven ismeretes.

A Basaharc elnevezés egészen újkeletű lehet, mert az említett térképen a terület még Basartz néven szerepel, de miután a Basartz név a hegyek között ma is létező Vasarc névből származhat, valószínű, hogy ennek az átkelőhelynek régebben más volt a neve.

Mivel pedig a közel 200 év előtti térképen az Ipolyal szemen ugyanezen a helyen szintén jelölve van egy átkelőhely, közvetlenül a halászk tanyái mellett, így elfogadható az a feltevés, hogy régi oklevelek ezt az átkelőhelyet és ezt a halásztanya helyet jelölik meg több esetben. Mindez azt igazolja, hogy az a terület, amelyet régi szigetként tételezünk fel, többszáz év előtt, az Árpádok korában még valóban sziget volt, és ezt nevezték "*királyi nagyszigetnek*".

Ennek a régi szigetrésznek a felszínén ma nem látható középkori épületmaradvány, mert a terület teljesen takarva van homokkal, Duna-homokkal, szélhordta-homokkal, de a területnek a legalsó kiszögelésén, közvetlenül Dömös mellett, ismert egy régi rommaradvány, amit régi római kori villa alapjának tartottak.

Abban az esetben pedig, ha ezen a ma elhagyott területen már a római korban ilyen jelentős építkezések voltak, feltételezhető, hogy az Árpád-korban is lakott terület lehetett ez a nagysziget.

Azon a területen, amely a régi sziget magját képezte, a talaj jó magasan a Duna szintje fölé emelkedik. Pilismarót 200 év előtti térképén ezen a területen van feltüntetve a halásztanya-hely, ahol viszont valamikor a Duna Pilismarót felé eső része folyt, a régi térképen még sásos rétek vannak jelezve.

Ez is igazolja feltevésünket a terület sziget-jellegéről. Ez a régi sziget beleesik abba a Duna-szakaszba, amelynek vize a tervezett nagymarosi vízierőmű megépítése esetén, a duzzasztás következtében a jelenleginél lényegesen magasabb szintre emelkedik. Így ez az egész szigetrész víz alá kerül, és soha nem lesz alkalom arra, hogy a homok alatt esetleg létező rommaradványok feltárhatók legyenek.

Képaláírás: Marót 1789-es térképének részlete

Még egyszer: Villa de Calidis Aquis

A melegvizek faluja – *Villa de Calidis Aquis*, – a régi Budával kapcsolatos legtöbb oklevél helymeghatározó pontja, és így ennek a Melegvíz-falunak a helye döntően fontos a régi Buda helyének, holfekvésének megállapításánál.

A Melegvizek faluját minden oklevél Esztergom melletti helyzetben tünteti fel. A legkorábbi adatok a melegvíz-fürdők Esztergom környéki helyzetének igazolására az, hogy itt Esztergomban találtak egy római korból származó feliratos faragott követ, amelyet a gyógyító nimfáknak szenteltek.

Ez egy fogadalmi oltárkő volt, melyet a római helytartó állíttatott a melegvíz- források megszentelésére. Erről a fogadalmi oltárkőről eddig úgy gondolták, hogy a Buda-környéki melegvíz-forrásoktól került el Esztergom környékére, ahol később megtalálták. Ez a feltevés azonban túl erőltetett. A lelőhely minden valószínűség szerint eredeti helye volt ennek az oltárkőnek, és azt a területet jelölte, amelyen később, a magyar középkorban a Melegvíz-falu, majd később a Felhévíznek nevezett helység állt.

Erről a Melegvíz helységről emlékezik meg IV. László király 1281-es (Mon. Strig. II. 112}, valamint III. András király 1290-beli oklevele (Mon. Strig. II. 269}, melyben a melegvizekkel határos Ermen földet az Esztergom falain kívüli Szent Ágoston rendi kolostornak adományozta. Az adományozó oklevél szövege határozottan igazolja, hogy a melegvizek földje Esztergom határában feküdt. A határleírás Esztergomból kiindulva pontosan leírt területen fut egészen a melegvizekig, igazolva az Esztergomhoz való tartozást.

Képaláírás: Esztergom látképe (Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Apponyi gyűjtemény)

Az adományozás a királyi okirat szerint azért történt - és ez fontos körülmény hogy az Ágoston-rend az örmények földjén főiskolát létesítsen. Ennek a főiskolának a tényleges fennállását több régi írás igazolja, és különböző feltevések születtek fekvéséről, de miután ennek nyomait is a mai Óbudán vélték megtalálhatónak, minden ottani keresés sikertelennek bizonyult.

Egy 1277. ápr. 26-án kelt oklevél szerint (Mon. Strig. II. 56) a budai káptalan előtt az esztergomi Szent István keresztes kórház el-

ismerte a királyi jogot nyolc melegvízi telek felett, melynek tulajdonosait is felsorolja az oklevél. Ezek tekintélyes telkek voltak, grófi kúriákkal is rendelkeztek. Az oklevél szerint Hermanus, az Esztergom melletti Szent István keresztes kórház mestere és a melegvízi Szent Háromság egyház priorja, tiltakozott az ellen, hogy az apácákat beiktassák ezeknek a telkeknek a tulajdonjogába, ami azért történt volna, mert László király a Nyulak szigeti (Szűz Mária szigeti) apácáknak adományozta a királynői vár mellett lévő királynői vártelek ezen részét.

A keresztesek képviselője, Hermann mester és prior szerint ezek a területek a melegvízi kereszteseknek fizettek eddig tizedet, így részükre károsodást jelent az elajándékozás. Hermanus végül visszavonta tiltakozását és beleegyezett az ajándékozásba, kivéve a melegvízi prior tulajdonát érintő területrészt. Az esztergomi keresztesek csak az egyházi joghatóságot tartották meg a telkek, illetve kúriák felett, mert azok az ő területükön voltak.

A tizedek tulajdonáért a keresztesek hosszú ideig pereskedtek, erről tanúskodik az 1316. márc. 24-én Tamás esztergomi érsek által kiadott oklevél (Mon. Strig. II. 817), majd a budai káptalan 1347. márc. 14-én kelt oklevele (Mon. Strig. III. 816). Az apácák azonban megvédték jogaikat, hivatkozva többirányú szabadalmukra, pápai és királyi adomány- és védlevelekre.

Ez a pereskedés alkalmat ad arra, hogy ennek a helységnek - Melegvíz-falunak a hovatartozásával a régi Buda fekvésének kérdését megoldás felé vigyük. Megállapítható, hogy a "*villa de Calida Aqua*" a régi Buda közvetlen környékén volt. Ennek a ténynek igazságát elismerik mindazok a kutatók, akik eddig a régi írások nyomán haladva igyekeztek a budai határokat megállapítani.

Megállapították azt is, hogy a régi oklevelekben "*villa de Calida Aqua*" néven szereplő helység - számtalan oklevél szerint - közvetlenül kapcsolódott az esztergomi határokhoz. Viszont a régi feltevés szerint ez a helységnév annak a forráscsoportnak a közelében lévő helységet jelöli, amely a ma is ismert budai, illetve Óbudai melegvíz-források környékén keresendő.

Miután nem kétkelhet senki abban, hogy az idézett oklevelek igazolják a "*villa de Calida Aqua*" Esztergom környéki helyzetét, kutatóink most azt tételezik fel, hogy az Esztergom-környéki és a

Buda-környéki melegvizek közelében azonos nevű helységmegnevezések léteztek, így tulajdonképpen két Melegvíz-falu volt.

Tehát létezett egy Melegvíz-falu Esztergom környékén és egy Melegvíz-falu a mai Óbuda környékén is. Ez kétségtelenül bizonyítás nélküli állítás, mert a régi okiratokban okvetlenül tettek volna valami megkülönböztető jelzést, ha egy időben és aránylag közel egymáshoz két azonos nevű falu létezett volna.

Az Árpád-korban kétségtelenül ismert volt a Buda-környéki (a mai Óbuda-környéki) melegvíz forrás-csoport is, ennek megfelelően ténylegesen volt is egy megkülönböztetés, amit már az Anonymus-gesta is használ.

Anonymus azt írta, hogy Attila a "*felső hévvezeknél*" építtette városát egy római város helyére, és ebből az Attila-városból alakult ki később a régi Budavár. Tekintettel arra, hogy a későbbi korokban egészen a török foglalásig használatos volt ugyanilyen elképzelés bizonyításául – a Felhevvíz helység-elnevezés, világos, hogy a régi királyi vár környékén lévő melegvíz forrás-csoport lehetett csak névadója a melegvizek falujának. Így téves az az állítás, hogy két Melegvíz-falu volt.

Ami "*villa de Calida Aqua*" néven szerepelt a régi oklevelekben, az csakis az a település lehetett, amely Esztergom környékén feküdt. Így tehát kétségtelen, hogy a régi királyi vár (később királynői vár) mellett lévő Melegvíz-falu ugyanaz volt, mint az Esztergom mellett lévő.

A Nyulak-szigeti apácakolostor pereskedése az esztergomi keresztesekkel a nyolc Melegvíz-falui telek ügyében tovább folytatódott. 1347. márc. 14-én adtak ki egy oklevelet erről (Mon. Síríg. III. 816), ebben rögzítették azt a megállapodást, miszerint az Esztergom melletti Szent István keresztes kórház és a Nyulak-szigeti apácakolostor képviselője megállapodtak abban, hogy a budai vár mellett lévő Melegvízfalui nyolc telek után, – melyet még László király adományozott az apácáknak, – a tizedeket az apácakolostornak fizetik, ugyanakkor az egyházi főhatóság továbbra is a Szent Háromság keresztes konvent privilégiuma maradt, a régi indokolással, hogy ti. ezek a telkek a konvent joghatósági területén fekszenek.

Az Esztergom melletti melegvízi Szent Háromság egyház és Buda városa érintkező határhelyzetben voltak. Erre mutat rá az 1303. jún. 24-én kelt oklevél, mely arról szól, hogy az esztergomi Szent

István keresztes konvent – érdemei miatt – megjutalmazott egy Budavári nevű polgár orvost és kereskedőt. Az oklevél szerint az orvosnak Quesmali – Kövek oldala, Kövek alja – határában szőlője volt, melynek kétharmada az esztergomi konvent területén, egyharmada pedig Buda város területén feküdt. Így a budavári határ és az esztergomi keresztesek földterülete kétségtelenül szomszédosak voltak. (Mon. Síríg. II. 565.).

Képaláírás: Insula Leporum = Insula Leprorum = Szűz Mária-sziget – Margit-sziget

A legtöbb Budára vonatkozó helyrajzi adat a Nyulak-szigeti apácakolostor birtokában őrzött adománylevelekben maradt fenn. Ezeket az adományleveleket, melyek a zárda legfőbb jövedelemforrásait, vámokat, tizedeket, adókat biztosították, az apácák nagyon őrizték, és amikor a törökök közeledtére menekülni voltak kénytelenek, akkor ezeket az okleveleket magukkal vitték és továbbra is úgy kezelték, mint legfőbb kincsüket. Amikor azután a törököket Budáról kiűzték, a Nyulak-szigeti apácák utódai ezen oklevelek egy részét Pozsonyból, illetve Nagyszombatból visszahozták magukkal. Az oklevelek megmaradtak, és ezek sok mindent feltárnak a régi Buda múltjából.

A Nyulak-szigete az eddigi köztudomás szerint a mai Budapest területén létezett, és a mai Margit-sziget régi neve volt. Az ősi Buda helyrajzi adatairól szerzett tudásunkat kétségtelenül nagy mértékben bővítik a budai káptalan és a budai királynői vár földjéről, határaitól kiadott határjárásai oklevelek. I. Lajos király határjárásai oklevele szerint a határbejárás a Nyulak szigeténél kezdődik.

Így amikor a mai Óbudán kezdték keresni a régi Buda maradványait – és elővéve a középkori okleveleket, azok fix pontjait keresték, – a jelenlegi Margit-szigetet vették kiindulási pontként.

A Nyulak szigete azonban, amelyet a mai Margit-szigettel azonosítanak, nem lehetett a mai Margit-sziget. Egyetlen olyan adat sincsen, amely azt igazolná, hogy a Nyulak szigetéből, a középkori oklevelekben említett *Insula Leporum*-ból Margitsziget lett volna.

Ellenben ismeretes IV. László király 1278. évi oklevele (Mon. Strig. II. 68), mellyel Erzsébet nevű nővérének adományozta a Duna-szigetet (Vetus-Buda mellett), melyet a múltban Nyulak szigetét-

nek is hívtak, de az adományozás idejében már Szűz Mária sziget volt a neve.

A Nyulak szigetéből tehát nem Margit-sziget, hanem Szűz Mária sziget lett, és a későbbi évtizedekben egészen a török foglalásig ezen a néven, tehát Szűz Mária sziget néven szerepel a Nyulak szigete az összes oklevélben. Nyoma sincs annak, hogy a Szűz Mária sziget neve Margit sziget névvé alakult volna át. Az bizonyos, hogy a Pest melletti szigetet, – amelyen régi épületnyomokat találtak, – most Margit-szigetnek hívják, de a Margit-szigeten talált legrégebb épületmaradványok korát nem lehet a XIII. század vége előttinek datálni. A Nyulak szigete = Mária sziget viszont kétségtelenül már a XI. században jelentős épületekkel kellett hogy rendelkezzen.

Az *Insula Leporum* = Nyulak szigete elnevezés okának kutatása közben felmerült az a gondolat – *László Gyula* professzor adata, – hogy ez a "*Leporum*" név egy középkori véletlen vagy (feltehetőleg) szándékos elírás következménye. Eredetileg ez a szó "*Leprorum*" és így a sziget eredeti neve Leprás sziget, Leprások szigete, *Insula Leprorum* lehetett. Az elírás szándékosságát érthetővé teszi, hogy a régebben mint leprakórház és a leprások temetőjének használt sziget idővel – talán a leprajárvány megszűnése után – más célokra is felhasználtatott. Jelen esetben apácakolostor, keresztesek kórháza, udvarháza, vára, az esztergomi érsek toronyvára épült rajta. Így azután az elrettentő "*Leprások szigete*" helyett Nyulak-szigetét, *Insula Leporumot* írtak, és ezzel a köztudatból is kiölhették a régi, borzalmas emlékü lepra szót.

Ezzel kapcsolatban érdekes megemlékezés található a Pozsonyi Krónikában (Mon. Stríg. I. 19), mely szerint Szent István alapította Esztergom mellett az első keresztes kórházat, – melyet Szent Lázárról neveztek el – és ez az első keresztes kórház leprakórház volt. Bizonyosan ez volt az a kórház, amelynek továbbépítésével később a keresztesek nagy jelentőségű Esztergom-környéki központja kialakult. Ez a központ az esztergomi Szent István keresztes kórház volt, melynek legismertebb létesítménye a Duna-sziget, vagy *Insula Leporum* melletti melegvízi keresztes kórház. (*hospitale St. Trinitatis de villa Aqua Calida*).

Miután több oklevél révén bizonyítást nyert, hogy a melegvízfalui keresztesek közvetlen szomszédai voltak a Nyulak-szigeti apácakolostornak, így nagyon is valószínű, hogy a leprakórház lett a ke-

resztesek későbbi legfontosabb háza, és ez a ház, vagy a keresztesek vára közvetlenül a leprasziget mellett volt.

Ez volt az Insula Leprosorium, ahol a híres apácakolostor létesült, melynek vezetői később jónak látták a Leprosorium szót a kedvesebb Leporum szóval helyettesíteni. Így született meg a Nyulak-szigete név, melyet, mint láttuk, később IV. Béla idejében Mária-szigetre változtattak. Ismételni kell: semmilyen adat nem került elő arról, hogy a régi Buda (Vetus-Buda) melletti Mária-sziget neve valamikor is Margit-szigetre változott volna. Ezzel szemben tény az, hogy azon a területrészen, ahol valamikor az Esztergom melletti keresztes kórház állhatott, és amely területrészt közismerten tele van Árpád-kori cserépmaradványokkal, tehát igazoltan lakott terület volt az Árpádkorban, - ma is létezik egy sziget, melynek neve Szűz Mária sziget.

Mindazok az oklevelek, királyi vagy főpapi adománylevelek, melyek a Nyulak szigeti, Szűz Mária-szigeti apácakolostor birtokainak helyzetét, adó-, vám-, vagy tizedjövedelmét biztosították, és a török dúlás után is megmaradtak, – azt bizonyítják, hogy ez az Esztergom melletti Szűz Mária-sziget volt az apácák eredeti otthona.

II. Béla király 1136-ban az Esztergom-szigeti apácakolostorban tartott gyűlésen, – melyet Szűz Mária egyháznak neveztek, – a püspök jelenlétében hercegséget ajándékozott fiának, Lászlónak (Mon. Strig. I. 62.).

IV. László király 1272, szept. 19-én kelt oklevele (Mon. Strig. I. 782) a budai (Vetus-budai) prépostnak megparancsolja, hogy iktassa be a Buda-szigeti apácákat az V. István király által nekik adományozott Gyani szőlőbirtokukba, amely előbb két örökösök nélkül elhalt – esztergomi polgár tulajdona volt.

(*Moniales de Insula Budensi – Datum in Insula Beate Virginis*). Ennek az oklevélnek a hátán van egy középkorból származó, latin nyelvű írásos szöveg, mely a következőket mondja:

"László király bizonyos polgárok szőlőjét az Esztergom-szigeti apácáknak adja Cholnokon."

Az oklevél-leíró Knauz ezt hibának tartja, megjegyzi, hogy bizonyosan a budai apácákról volt szó. Ilyen tévedés természetesen logikátlan lett volna. Az oklevél birtokosa, – talán valamelyik Szűz Mária szigeti apácafőnöknő, – bizonyosan tudta, hogy az oklevél a

Buda-szigeti apácakolostornak szóló adományt igazolja. Ha mégis Esztergom-szigeti apácáknak tartotta a Buda-szigeti kolostor tagjait, akkor ez csak úgy lehetett, hogy – mint ezt más adat is igazolja – az ősi Buda és Esztergom határa a Mária-szigetnél közvetlenül érintkezett egymással. Így hol Buda-szigetnek, hol esztergomi Szűz Mária szigetnek nevezeték az Insula Leperumot.

Ebben az esetben az is fontos körülmény, hogy ezek a Buda—Esztergom-szigeti apácák két esztergomi polgár cholnoki szőlőjét kapták meg a királytól.

1278. jan. 20-ról származik az az oklevél (Mon. Strig. II. 909), mellyel Erzsébet királyné az esztergomi káptalan dorogi (Drug-i) földrésze mellett egy birtokrészt a Duna-szigeti apácáknak adományozott. Az oklevél szövege megjegyzi, hogy ez a földterület a királynői szakácsok földje mellett volt. Ez az oklevél ismételten rávilágít a Duna-szigeti apácák Esztergom-környéki birtokfoglalására – és ezzel igazoló 1272. IX. 28.-dik az érseki városhoz való tartozásuk, – de egyszersmind igazolja azt is, hogy a királynői vár is itt, a közelben létezett, mert a királynői szakácsoknak nem lehetett munkaterületüktől távol a földjük.

Képalírás. Arcynus, az esztergomi latinok falvának bírása... (DL 812.)

1272. szept. 28-án kelt az Esztergom város tanácsa egyik ítéletéről szóló oklevél (Mon. Strig. I. 783). A per tárgya egy szőlő a Cholnoki hegyen, mely a Buda-szigeti Szűz Mária monostor apácáinak tulajdona volt, de egy Gean nevezetű esztergomi kereskedő igazolta tulajdonjogát, és így azt a kereskedőnek kellett odaítélni, aki ezután azt 27 finom ezüst márkáért átruházta a Buda-szigeti apácakolostor nővéreire. Esztergom város tanácsa ezt a pert a Buda-szigeti monostorban tárgyalta, és ott hozta meg ítéletét. Ezt a dátum igazolja.

Esztergom város tanácsának csak úgy lehetett illetékessége ebben a perben, és úgy keltezhetett ítéletét a Buda-szigeti monostorban, ha ez a sziget Esztergomhoz közel volt.

Bizonyosnak látszik egyébként, hogy az Esztergom városi tanács beavatkozását az tette szükségesé, hogy IV László király 1272. szept. 19-én ugyanezt a szőlőt odaajándékozta az Esztergom-szigeti apácáknak, és a tulajdonos később jelentkezett. Ez a két oklevél is

megvilágítja a Buda-sziget és az esztergomi Szűz Mária-sziget azonoságát.

IV. László király még egyszer foglalkozott az üggyel. 1290 táján adott ki egy oklevelet, melyben jóváhagyta Rubini és Gyán esztergomi polgárok végrendeletét a Szűz Mária-szigeti apácák javára – a budai prépost által, Szűz Mária-szigeti keltezéssel. Esztergom és a régi Buda szoros egymás-mellettségét ez az oklevél is igazolja.

1297. jún. 22-i budai keltezéssel Márton országbíró-helyettes oklevele (Mon. Strig. II. 411) bírói ítéletet közöl, melyben a szigeti Szűz Mária monostor apácái és az esztergomi káptalan közötti tulajdonjogi kérdéstről van szó, nevezetesen az Erzsébet királynő adományából származó dorogi földrésről. A bíró az esztergomi Szent István keresztes konventet kéri fel az apácák több részből álló Dorog környéki földjének határ-megállapítására.

Ez pár nap alatt meg is történt. Ezt igazolja az 1297. júl. 9-én kelt oklevél (Mon. Strig. II. 415), mely szerint az esztergomi Szent István keresztes konvent a határ megállapítást elvégezte, és erről jelentést készített.

Kezdték a határjárást egy bereknél, melyhez 24 hold szántóföld tartozott, egy ösvény mellett, amelyik Cholnokra vitt, mely ösvény mellett az apácáké volt még néhány ház szőlőkkel és egy kis hegyen még 10 hold föld. Innen egy nyájhajtó úton haladtak tovább, amely Dorog falun és kapuin át kivitt a kaszálóra, ahol még 100 hold szántó volt az apácáké. Egy út mellett, mely innen Budára, valamint Bolmochra vezetett, volt még 20 hold szántóföld és 30 hold kert. Cholnok felé 6 hold szőlő, majd tovább 40 hold föld, azután Bolmoch határában a hegynek egyharmada, fiatal erdővel, még szintén az apácáké volt.

Ebből a határjárás oklevélből megállapítható, hogy a Szűz Mária—Duna—Buda szigeti apácakolostornak Esztergom környékén jelentős földbirtokai lehettek, ha csak ezen a bejárt Cholnok környéki területen ekkora birtokaik voltak.

Egy 1328. júl. 13-ai keltezésű oklevél (Mon. Strig. III. 202) szerint az esztergomi káptalan előtt per folyt István gróf és testvére, Jakab esztergomi polgárok és a Budaszigeti apácák között egy, a Chév és Cholnok határát érintő szántó és rét-föld miatt, melyet még az említett esztergomi polgárok egyik őse ajándékozott a Budaszigeti apácáknak.

1285. aug. 14-e előtről származik az az ismert oklevél (Mon. Strig. II. 180), mellyel bizonyítani óhajtották, hogy az esztergomi érseknek vára és tornya volt a Pest melletti Margit-szigeten. Természetesen ilyen toronyvár sohasem létezett a mai Margit-szigeten, nem is találták soha nyomát sem. Az oklevél szövege szerint Lodomér esztergomi érsek ekkor adta át nyolc évi használatra a váci püspöknek a Duna közepén, Vetus-Buda mellett a Szűz Mária-sziget felső végénél lévő kőtornyát és fallal körülvett udvarházát.

Ez – az érsek vára lévén, – nyilvánvalóan Esztergomhoz közel kellett legyen. Semmi ésszerű ok nem támogatta ugyanis azt a feltevést, hogy az érseknek a pesti vár felépülte előtt Pest környékén lett volna vára. És ha mégis volt, akkor sem magyarázható meg, hogy miért éppen abban az időben adta bérbe 8 évre másnak, amikor a királyi udvar állítólag a pesti várba helyezte át székhelyét.

Egyébként az érsek toronyvárának Esztergom környéki létezését igazolja IV Béla egyik oklevele (Mon. Strig. I. 412), mely szerint a régi Buda tatárdúlás által történt pusztítása után a királyi udvar erről a Vetus-Buda-i részről – ahol az érsek toronyvára is volt, – más-hová tette át székhelyét, és ezért az érsek is elköltözött onnan.

Így a toronyvárra már nem volt szükség. Ezt igazolja egyébként az is, hogy a 8 év lejárta után az érsek véglegesen túladott Szűz Mária-szigeti házában. Az 1294. júl. 22-én kelt oklevél (Mon. Strig. II. 357) szerint elcserélte azt egy birtokrésszel, amelyet csereképpen a tengurdi nemesek ajánlottak fel a várért, mely nekik biztonsági okokból kellett. Ez a csere a Szűz Mária-szigeten létező érseki toronyvárra vonatkozott.

Miután a Buda mellett lévő Szűz Mária-sziget azonosságát az Insula Leporummal senki sem vitathatja, az a felfogás alakult ki - mely eddig is érvényben volt, - hogy ez a sziget a mai Margit-szigettel azonos. A Margit-sziget azonosítása a régi Buda melletti Szűz Mária-szigettel nagyrészt azzal nyert bizonyítást, hogy a Szűz Mária szigeti apácakolostor volt királyi adományok következtében a pesti vásári vám tulajdonosa és élvezője hosszú évszázadokig. Ezt kétségtelen hitelességű királyi oklevelekből lehetett megállapítani.

Képaláírás: Bold. Szűzről címzett apácakonvent pecsétje. - Nagy Imre nyomán. (f/rcheodógiai Értesítő XI. klitet. Bp. I&77. III. o.)

Ez a Nyulak szigete és Pest közötti viszony azonban nem jelent kötelezően helyrajzi vonatkozású közeli kapcsolatot is. Sőt, ha a pesti vám kérdését tüzetesebben vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy pontosan ez a vám-tulajdonjog helyezi szükségszerűen Esztergom mellé a Nyulak szigetét (Szűz Mária-szigetet), illetőleg a szigeti apácakolostort. Az apácák tulajdonában megmaradt, 1291. máj. 30-án kelt (Mon. Strig. II. 283), az esztergomi káptalan által kiállított oklevél szerint a káptalan előtt megállapodás jött létre az Esztergom-előhegyi Szent László templom prépostja és a Buda melletti Szűz Mária-szigeti apácakolostor között Vetus-Pest vásárvámja felől, melynek felét még Imre király adományozta az esztergomi Szent Tamás templomnak. Most ezt a fél vámot a prépost átadta az apácának, miután azt IV. Béla királytól megkapták. (cserébe az apácák a Komárom-megyei Isa falut adták.

Ez az oklevél több szempontból is figyelemre méltó. Elsősorban igazolja azt, hogy a pesti piaci vámjog már régebben esztergomi tulajdonban volt, s így az a körülmény, hogy a későbbiek során a Szűz Mária-szigeti apácák javaihoz tartozott, – nem jelenti az apácakolostor Pesthez való közelségét. Másrészt az a fontos körülmény is kiviláglik ebből a csereüzletből, hogy Pest abban az időben az ország vezetői előtt mégiscsak sokkal jelentéktelenebb helység kellett legyen, mint ahogy azt ez ideig kutatóink hitték. Az a körülmény ugyanis, hogy a pesti vásárvámot egy esztergomi egyház javára eladományozhatták, erősen kiemeli Esztergom környékének jelentőségét Pest felett. Ennek a helyzetnek megváltozását a csere lebonyolításának idejéig valószínűtlennek kell tartanunk. A csere ugyanis csak a pesti vásárvám feléért történt, a vámjövedelem másik fele ekkor már sok évtizede az apácák birtokában volt. Ezt az 1313. december 2-án kelt oklevél igazolja (Mon. Strig. II. 778), melyben az esztergomi érsek ítélete van rögzítve.

Ezek szerint Buda városának (ez már az új Buda-város volt) és az ő külvárosának, Antiqua-Pestnek polgárai felszólaltak a Nyulak-szigeti apácák vámszedései miatt. Az apácák hivatkoztak Béla király oklevelére, mely szerint a pesti vár királyi vámja, – a vásárvám – az apácákat illeti meg.

Miután az apácák bizonyították, hogy a vámokat 58 év óta zavartalanul szedik, az érsek a további vámjogot nekik ítélte. Így az apácák a vámszedést visszamenőleg 1255-ig igazolták.

Az a körülmény, hogy az apácák a pesti vám vámjogát törvényesen Budán hasznosították, jelzi, hogy ekkor a vár már új nevén szerepelt. Az viszont, hogy ugyanennek a Budának külvárosaként (tehát a pesti új vár, a pesti újhegyi vár külvárosa-ként) ugyanekkor *Vetus-Pest*, vagy *Antiqua Pest* szerepel, azt jelenti, hogy a "*Vetus-Pest*", "*Antiqua Pest*" a mai Óbuda neve volt.

Györfly György adata szerint (Kurszán és Kurszán vára, Bp. 1955.) Fülöp fermói püspök mint pápai legátus az 1279-től 1281-ig terjedő időszakban, - mint Lodomér esztergomi érsek vendége, - a Szűz Mária-szigeti pompás és nyugalmas nyaralójában lakott, *Vetus-Buda* mellett, többedmagával.

A pesti vám ügyében történt egyezkedés az esztergomi Szent Tamás templommal kétségtelenné teszi, hogy a régi királyi Buda nem lehetett a mai Óbuda területén, mert amennyiben a régi Buda a mai Óbuda környékén létezett volna, semmiképpen nem valószínű, hogy a közvetlen közelben lévő pesti piaci vámjog felét egy esztergomi egyház kapja meg.

1510-ből származik egy oklevél, a Nyulak-szigeti apácák és a budai káptalan között folyt perről, mely egy víztároló elrontása miatt keletkezett. (Rupp Jakab, Budapest helyrajzi története 69-70.) Az eddigi feltevések szerint ez a víztároló a mai Budán, a Császárfürdő mellett a hegyen volt. Ezzel szemben az említett oklevélben a víztároló nagy tó volt, külön kikötővel.

Az oklevél leírása szerint a tó a keresztesek kórházának kertje és szőlője aljában, a hegy tövében, az országút mellett a Dunához közel feküdt. A tóba több forrás vize folyt be. A mesterséges tó – víztároló – a Nyulak-szigeti Szűz Mária kolostorhoz, illetőleg a Szűz Mária-szigethez közel létezett, a kolostor malma pedig a tó mellett volt felállítva.

Ez a leírás sehogy sem illik rá a Császárfürdő környékén ismert jelentéktelen vízduzzasztóra. A leírásban említett tó semmi esetre sem lehetett a Császárfürdő környékén.

A Pilisben említett területen, a Szűz Mária-szigettel közvetlen szomszédságban, a Szamárhegy- Szamárkő mellett, a Búbánatvölgy Duna felőli részén, az ókori (római) országút mellett ma is áll még egy régi víztároló töltése. Ez a töltés gát volt, amely az egész völgyet elzárta. Itt kétségtelenül hatalmas víztároló gyűjtötte valamikor a vizet. Körülbelül a völgy közepén lehetett az elzáró zsilip, és itt állha-

tott valamikor az apácák malma. A szigettől úgyszólván pár méterre volt az egész létesítmény.

A völgy felsőbb részén most is nádas tó van, ez a Kerektó.

Ma is ezen a néven szerepel a térképeken, az Árpád-korból viszont igen sok Buda-környéki oklevél szerepelteti a Kerektó vagy Kereked neveket.

Dömös és tartozékai

Vetus-Buda pilisbeni létezését elég határozottan kimutathatjuk azokkal az egyezésekkel is, amelyek a Vetus-budai határjárások helységeinek azonosságát mutatják a dömösi prépostság 1138-ból származó alapítólevelében említett helységek neveivel.

Dömös királyi birtoklását és az Árpádokkal való szoros kapcsolatát több olyan adatból is ismerjük, amelyek bizonyítják, hogy az Árpád-család igen sok esetben tartózkodott Dömösön vagy annak környékén.

Így ismert az a tény, hogy I. László király a németek elleni háborúra Dömösön készült fel; ismert az a tény is, hogy I. Béla király annak következtében halt meg, hogy Dömösön rázuhant a trónszék. Álmos herceg és II. Béla megvakíttatásának tragédiája is Dömöst idézi, de kettőjük Dömösön, a prépostságnál való tartózkodása is ismert.

Ezzel kapcsolatban említhető még, hogy I. István király fia, Imre herceg, egy pilisi vadászaton vadászszerencsétlenség áldozata lett, és ugyancsak ismert az a tény is, hogy Gertrudot, II. Endre feleségét a pilisi erdőben támadták és ölték meg. Az Árpád-ház közismert tragédiái úgyszólván mind a Pilisben zajlottak le, ami bizonyosságát adhatja annak, hogy a királyi család az Esztergom—Dömös—Visegrád-Pilis területén volt otthonos. Nyilvánvaló tehát, hogy váraiknak, palotáiknak is ezen a területen kellett állniuk.

A dömösi alapítólevél és a Vetus-budai határjáró oklevelek egyező adatai tehát nem azt jelentik, hogy az oklevelekben felsorolt nevek az ország más részein azonosként voltak találhatóak, hanem azt, hogy ez a két jelentős helység egymás szomszédságában volt.

A dömösi alapítólevél felsorolja a dömösi prépostság ellátására kötelezett községeket, és így igen sok elnevezés emlékét őrizte meg. A felsorolásban sok távoli falu is említést nyert, amelyeknek szol-

gáltatásait valóban távolról kellett beszerezni. például sót, prémet, stb.

A Dömös környéki helységeket azonban elkülöníthetjük ezektől, mert a szolgáltatások természete igazolja, hogy Dömöshöz közel feküdtek. (Ilyen a kenyér, a sör, a szénakaszálás, a fuvarteljesítés és egyéb sürgős, illetve csak közlelről beszerezhető cikkek szolgáltatása). A felsorolásból megtudhatjuk, hogy a XII. században a mai

Dömös környékén ismert volt a "*Villa Attila*", mert többször is szerepel a névsorban, és szolgáltatása jelzi közelségét.

Miután a középkorban a "*Villa*" elnevezést egyformán használták hol falu, hol város értelemben, így a Villa Attila kifejezést – Anonymus Civitatem Athilae Regis-e és Kézai Urbs Attilája, valamint a német Etzelburg után –, ebben az esetben vehetjük Attilaváros jelöléseként. Feltételezhető ugyan, hogy miután két Árpád-kori krónikásunk is csak múltbeli nagysága miatt említi városként ezt a helységet, II. Béla király idejében a "*villa*" kifejezés valóban kisebb falusi telephelyet jelentett. Ebben az időben viszont a környék kiépítettsége volt nagyobb. Ezt láthatjuk az alapítólevél helységnevfelsorolásából.

A dömösi prépostság alapítólevelében megtalálhatjuk a Hedegcut, Kündü, Babosa, Guerche, Atila, Geyse, Vrs, Cuppán neveket. Ezek a helységek Dömös mellett voltak.

Ugyanezek a felsorolt nevek, illetőleg falvak szerepelnek, – talán kis írásbeli különbséggel – a régi Buda 1212-es, illetve 1355-ös határjárási okleveleiben, sőt több más, Vetus-Budára vonatkozó régi írásban is.

Kurszán vára = Cuppan vára

A dömösi alapítólevél szerint Cuppan helység szintén Dömös környékén volt. A Cuppan névről viszont megállapítást nyert, hogy a Curzan névvel azonos. Anonymus gestájából és Kézai krónikájából kiténik, hogy Kund fia volt ez a Cuppan. Anonymus Curzannak írja Kund fiát, Kézai Copjannak. A Budai Krónika és a Thuróczykrónika Cupa, illetőleg Cupannak írta Kond fiát, úgyhogy az azonos-ságot Györffy György is elismerte *Kurtán és Kurtán vára* című tanulmányában.

Miután a név azonos, elfogadhatjuk, hogy Cuppan vára azonos Kurszán várával és a régi oklevelekben található Korchán óvárával.

Figyelembe vehető az is, hogy Kézai szerint Kond (Kund) a Nyír körül lakott (circa Nyr). Ez a Nyír nevű helység Árpád-kori oklevelekben és azok alapján a pontos helye is megállapítható. Valószínűleg azonos azzal a Hamvas-kővel, amely a megjelölt pilisi terület egyik kimagasló pontja, és ma ismert vadászközpont.

A régi Buda helyrajzi pontjaival foglalkozó régebbi műveknek fontos kiindulópontja Kurszán vára. Cuppán = Kurszán várának pilisbeni tényleges létezése tehát ismét bizonyosságát adhatja annak, hogy az ősi Buda ezen a megjelölt pilisi területen volt. Cuppán egyébként, mint központi fekvésű fontos helység, szerepel a dömösi prépostság alapítólevelében. Környékén a régi vár körül kialakult falucsoport lehetett, mert az oklevél "*a Cuppán körüli falvak*"-ról is említést tesz.

A régi Buda mellett létezett az a hely is, melyet a már ismertett, 1148-ból származó oklevél "*fori Geysa*" néven említ. Ez a Gézavásárnak nevezett helység szintén fontos kiindulópontja volt eddig a régi Buda-kutatásoknak. Ugyancsak Buda melletti helyzetben látjuk több oklevélben említeni az Örs falut (Villa Eurs, vagy Villa Vrs), illetve Attila városát (Villa Attila), mely utóbbi Kézai és Anonymus szerint magával a régi Budával volt azonos. A dömösi alapítólevelben említett Babosa és Guerche falvak az 1212-ből származó budai határjárási oklevél szerint a régi Buda királyi város és a budai káptalan közötti határok fontos és ismert pontjai voltak. Ugyancsak ismert helység volt a Buda melletti Hidegkút (Hedegcut). Jelzőnékülisége mutatja, hogy ismertebb volt, mint a mai Óbuda melletti Pesthidegkút, melyet éppen a "*Pest*" jelzőszó különböztetett meg a régebbi, Buda melletti Hidegkúttól.

Mindezek a nevek, ezek a területek egyébként megtalálhatók sok olyan oklevélben, amelyek kimondottan Esztergom környéki területek leírásáról szólnak.

Nem csekély adat bizonyítja tehát, hogy a Dömös, Dobogókő, Pilis, Pilismarót környékén talált romok annak a városközpontnak maradványai, amelyet a Herculia, Sicambria, Attila város, Buda, Vetus-Buda nevekkkel illethetünk.